

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNE SZHALLGATÓINAK LAPJA

KISKÖNYVTÁR 9.

Sonfoglalási emléknepok

Szeged, 1997

KISKÖNYVTÁR 9.

Technikai szerkesztés: Nagy Tamás

Fényszedés: Fodor Edina

Kiadja a JGYTF Történettudományi Tanszéke

Felölös kiadó: Dr. Szegfü László

Nyomás: Agora Print Kft.

Megjelenik 500 példányban

Honfoglalási emléknapok

Tudományos konferencia
a Honfoglalás 1100. évfordulója emlékére
a JGyTF Történettudományi Tanszékén
(1995. szeptember 27–29.)

Szerkesztette

Jancsák Csaba – Kósa Kinga –
Nagy Tamás – Nyulassy Ágnes

Második, módosított kiadás
Szeged, 1997

Tartalom

NYULASSY ÁGNES: Köszöntő	6
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A honfoglalás szakaszai	8
BERTA ÁRPÁD: Magyar törzsek és törzsnevek	17
SZEGFÜ LÁSZLÓ: Gondolatok a Kárpát-medence IX–XI. századi kereszténységéről	29
Részletek a László Gyula vezette szemináriumból	47
BAKAY KORNÉL: A magyar őstörténet kérdései – régész szemmel ...	49
KÓSA KINGA: Az ősi magyar világkép	63
PASZTERNÁK ISTVÁN: A magyar középkor kutatásának száz éve Szentés határában. Visszatekintés két közelgő évforduló kapcsán	68
DÚCZ LÁSZLÓ: Közöttünk élő „Turulmadár”	95
KUNSTÁR TÜNDE: A honfoglalás viselete	108
KASSAI LAJOS: A könnyűlovasság, lovasíjászat alkalmazása	114
JAKSA HELGA: Nők a honfoglalás korában	121
PAP GÁBOR: <i>„Nézz egy kicsit a fejembe!”</i> Kétnyelvűség a hagyomány értelmezésében	125
CEY-BERT RÓBERT GYULA: A honfoglalás kori magyar konyha	134
GALGÓCZI LÁSZLÓ: Nyelv és nyelvhasználat az Árpád-korban. (Adalékok a Halotti Beszéd és Könyörgés értelmezéséhez)	144
SZÁNTAI LAJOS: <i>„Sokat gondolkoztam a régi atyákról...”</i> Koppány vezér és Szent István ábrázolása a Képes Krónikában	161

**Konferenciánk megrendezését és
kiadványunk megjelenését támogatták**

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Hallgatói Önkormányzat;

Nemzeti Kulturális Alap

Honfoglalás 1100 éves évfordulója Emlékbizottsága;

Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata;

MDF Közélet Kiadó;

Móra Ferenc Múzeum, Szeged;

ZALKA Tej Rt., Nagybánhegyes;

Szegedi Sütödék Kft. 2. sz. Üzemigazgatósága;

COPY GENERAL, Szeged;

Burger King, Szeged;

Vidák István, Kecskeméti Játékmúzeum és Műhely;

JGyTF Rajz és Művészettörténeti Tanszék;

Magyar Történeti Emlékpark, Ópusztaszer;

Agora Print Kft., Szeged.

NYULASSY ÁGNES

Köszöntő

Szeretettel köszöntöm a megjelent vendégeket, az előadókat és a hallgatóságot a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén.

Azon jeles alkalomból gyűltünk itt össze, hogy – bekapcsolódva a Honfoglalás 1100 éves évfordulója alkalmából országszerte rendezendő ünnepségsorozatba – mi is méltóképpen emlékezzünk őseinkre.

Őseinkre, azokra a magyarokra, akik hajdan hazára leltek utódaik számára itt a Kárpát-medencében és az itt lakókkal egy néppé válva ránk hagyták örökölni ezt a földet.

Az elkövetkező három napot szenteljük annak, hogy megpróbáljuk megérteni eleink üzenetét! Azt az üzenetet, amely minden fennmaradni akaró nemzetnek fontos, így nekünk magyaroknak is. *Kör Károlynak* erről az üzenetről szóló gondolatait szeretném tolmácsolni:

„Üzenetet írok nektek új magyarok, írok elmúltolt dolgokról, porladó apáink dolgairól nektek, akik csak előre akartok nézni. Mert ti sok világot bejártatok, sokat tanultatok, és ezért azt hirdetitek, hogy nálunk semmi sincsen. Hogy ezer esztendő alatt apáink csak ittak és verekedtek és választottak. Gúnyolódva, gőgösen fitymáljátok a mi köves, sovány hegyeinket, mert idegen országokban láttatok gazdag termőföldeket is. Minduntalan kikiáltjátok, hogy itt csak pusztult minden, hogy nálunk csak nyomorúság nőtt és szegénység nevelődött és hideg, tudatlan sötétség.

Én azért mégis hozzátok szólok. Hozzátok szólok, akik ismeritek minden népek alkotásait. Akik tudjátok, hogy milyen barlangban lakott az ősember, milyen sátorban tanyáznak a nomád pásztornépek, akik ismeritek India csodáit, Asszíria, Babilónia, Egyiptom minden repedt tégláját számon tartjátok. Írok nektek arról, amit ti nem tudtok és amit ti letagadtok. Apáink, nagyapáink építő munkájáról, mert ez ma is igazság. De harcolni nem akarok, csak üzenetet írok. Az üzenet sem az enyém,

hanem régen elporladt apáinké, akik az én szájjammal beszélnek hozzátok.”

Fontos megismernünk történelmünket, hogy megérthessük azt a gazdag kultúrát, amit eleink ezer éven át őriztek.

Az üzenet sokféleképpen érkezhethet hozzánk: a tudományok segítségével, mesterek tudása nyomán, akik a hajdani életmód, kézműves-mesterségek, hadászat titkaiba vezetnek be bennünket, s végül a mesezene-tánc eleveníti fel a régi magyarok érzés- és gondolatvilágát a konferencia három napja alatt.

Ez a kis idő mindnyájunknak lehetőséget ad, hogy kiszakadva a huszadik század vége sodrásából – mely mindig csak a pillanatra és a közeljövőre enged figyelni –, a múlt felé forduljunk erőt merítve az élethez a hagyományainkból.

Minden időben lényeges a múlt ismerete, keresése. Kőrösi Csoma Sándor gondolata is ezt sugallja:

*„Üzent utánam az ősi világ,
vérembe lopta áramát.
Az utat én akartam,
mert engem akart az út.
Magyar dicsőségünket, kérlek,
keressétek.”*

A köztudatban a honfoglalás 895-höz (esetleg 896-hoz) kötődő esemény, amikor Árpád vezetésével a magyar hadak a Kárpát-medencét birtokba vették. Lényegében e szemlélet tükröződött az 1896-ben megrendezett millenniumi ünnepségekben, illetve várhatólag ez a felfogás uralja majd az 1996-os millecenáriumi rendezvényeket is.

A történettudomány érthető módon árnyaltabban foglal állást a magyarok Kárpát-medencei letelepedését illetően. Mivel a honfoglalás korát illetően roppant kevés hiteles információval rendelkezünk, számos kérdésben viták bontakoztak ki. Ilyen polémia például, hogy hány szakaszra tagolódik a honfoglalás. Már a múlt század vége felé kialakult az a nézet, amely sokáig egyeduralkodónak számított, s mindmáig jelen van a történeti kutatásban. Eszerint két szakasz állapítható meg: „a magyarok benyomulása etelközi lakhelyeikről mai hazánk területére, és itt állandó megtelepedések, vagyis a honfoglalás kezdete. A második: a mai Magyarország egész területének megszállása, vagyis a honfoglalás befejezése.”¹ Különböző nézetek közül Pauler Gyula álláspontja vált uralkodóvá. Eszerint a besenyők 895-ben a bolgárok ellen harcoló magyarokra támadtak, s továbbköltözésre kényszerítették őket. 896-ban a magyarok a Kárpát-medence keleti felét szállták meg, majd néhány év szünet után, itáliai kalandozásukat követően Pannóniát (Dunántúlt) is megszállták.² Hóman Bálint szerint a besenyő támadás része volt egy 893-tól számítható népvándorlási hullámnak. Hóman a honfoglalás 895-ös megkezdésén túlmenően 898-ban, 900-ban és 902-ben is számolt foglalásokkal.³ Hóman urán Györffy György dolgozta ki a jelenleg is domináló feltevést. Eszerint a népvándorlás miatt hazájukat veszített besenyők már 893-ban a magyarokra támadtak, másodszer pedig 895-ben rohanták meg Etelkőzt. A magyarok 894-ben bizánci szövetségben Bulgáriába és morva felkérésre Pannónia ellen kalandoztak. Szvatopluk morva fejedelem halála után a Pannóniát dúló sereg nem tért vissza Etelközbe, hanem a Felső-Tisza vidékére vonult, s itt várta be Árpád 894 őszén vagy 895

elején Verecke felől bevonuló honfoglaló seregét. A Kárpát-medence tervszerű birtokbavételét megzavarta a besenyő-bolgár szövetség támadása az Etelközben maradók ellen, s a hét törzs népe az erdélyi hágókon keresztül menekült az új hazába. Néhány éves erőgyűjtés után 900-ban a Dunántúlt is birtokba vették a honfoglalók. Györffy összegzése szerint „a magyarok 894–900 között nagyjából három szakaszban vették birtokba Pannóniát. 894–895 között a Felső-Tisza-vidéket és Erdélyt, 895 és 900 között a Dunától keletre terjedő részt és 900-ban a Dunától a Fischa és Kiskárpátok vonaláig.”⁴ Kristó Gyula szerint „a magyar honfoglalás ... 892–893 ráján kezdődő és 900-ban befejeződő, közel egy évtizedig elhúzódó folyamat volt”. Az első szakaszt 892-re tette, amikor Arnulf keleti frank uralkodó szövetségében a morvák ellen harcolva a Kurszán vezette katonai segédnépek betelepédtek vagy laza fennhatóságuk alá vonták a Kárpát-medence keleti felét, de ez nem járt Etelköz feladásával. A honfoglalás második szakaszában, 895–896-ban a bolgár-besenyő koalíció nyomására a magyar törzsek benyomultak a Kárpát-medence keleti felébe. A honfoglalás harmadik szakaszát a 900-as év jelentette, amikor megszállták a Dunántúlt.⁵ Utalnunk kell Váczy Péter merész hipotézisére, aki nemcsak azt tagadta, hogy 892-ben vagy 894-ben telepedtek le magyarok a Kárpát-medencében, hanem a hagyományosan elfogadott 895–896-os honfoglalást is megkérdőjelezte. Szerinte a 899–900-as itáliai kalandozás idején rohanták meg a besenyők Etelközt, így a Kárpát-medence elfoglalása egyszeri eseményként 900 őszére rehető.⁶ Összegezve a főbb álláspontokat, a honfoglalást *egy, két, illetve három (négy) fázisra tagolta a kutatás*. Az utóbbi álláspont tekinthető jelenleg elfogadottnak, s ehhez kapcsolódóan hosszabb folyamatnak tekintik a Kárpát-medence megszállását.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy melyik álláspont valószínűsíthető a források alapján, mely érvek szólnak a Kárpát-medence szakaszos meghódítása mellett és melyek szólnak ellene. Le kell szögeznünk azt, hogy a honfoglalást több fázisra bontó történeti kutatás nem gondolt olyan szakaszos hódítási sémára, amelyet például az oszmán birodalom hódításaival kapcsolatban több kutató is feltételezett.⁷ A szakaszos honfoglalás tehát mindössze azt jelenti, hogy az új haza elfogla-

lása keletről nyugatra haladva több, egymástól bizonyos időintervallummal elválasztott fázisban történt. Nehezen érthető, hogy miért elégedtek meg a magyarok 895–896-ban a Kárpát-medence keleti felének megszállásával. Különösen akkor tűnik érthetetlennek ez a több szakaszra tagolódó terjeszkedés, ha figyelembe vesszük, hogy a Kárpát-medencében a magyarok nem ütközhettek egységes ellenállásba. A terület a keleti frankok (Dunántúl), a morvák (a Felvidék, s talán a Duna–Tisza köze északi részei) és a bolgárok (Erdély, s a Dunától keletre levő terület déli részei) fennhatósága alá tartozott perifériaként. A történeti kutatás a csekély, 900 őszéig igazán nem is kimutatható ellenállás és a szakaszos hódítás közti ellentmondást, a magyarok 895–896 és 900 közötti, feltételezett „pihenését” többféle módon igyekezett indokolni. Az egyik, hogy a magyarok „rendezték soraikat”, idő kellett ahhoz, hogy „a bolgárok és a besenyők által okozott legmélyebb sebek begyógyuljanak”.⁸ A másik szerint „a magyar fejedelmek, hátukban a besenyőkkel és oldalukban a bolgárokkal, óvakodtak ellenségeik számát gyarapítani; nem támadták meg újból Pannóniát, de fenntartották a jó viszonyt” a morvakkal is.⁹ Egészében véve tehát az etelközi, besenyőktől és bolgároktól elszenvedett vereségek kiheverésével, illetve a kedvezőtlen külpolitikai viszonyokkal magyarázták a magyarok óvatos politikáját.

A modellek vizsgálata előtt előre kell bocsátanunk axiómaként, hogy a honfoglalást a besenyők Etelköz elleni támadása idézte elő. VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos bizánci császár, 10. század közepén összeállított műve, a *De Administrando Imperio* [a továbbiakban: *DAI*] több helyén (37, 38, 40. fejezetek) is foglalkozott a magyarokat régi házájukból elűző besenyő támadással.¹⁰ Ennél is lényegesebb, hogy a kortárs Regino 906-ban befejezett krónikájában, ugyan tévesen a 889-es évnél, de megemlítette, hogy a magyarokat a velük szomszédos besenyők üzték el, s kényszerítették új haza keresésére.¹¹ A történeti kutatásban szinte általánosan elfogadott az a nézet, hogy az eltérő módon megítélt, de mindenképpen súlyos vereséggel járó besenyő támadás váltotta ki a magyar honfoglalást.¹² Alig néhány kutató vonta kétségbe a besenyők szerepét a honfoglalásban.¹³

Az etelközi magyar–besenyő háború időpontját illetően elsősorban két forrásra hagyatkozhatunk. Az egyik a DAI 37. fejezete, amely elbeszéli azt, hogy 50 vagy 55 éve az úzok és a kazárok elűzték a besenyőket hazájukból, akik viszont a magyarokat kényszerítették távozásra. A történeti irodalom a DAI 948–952-re tett keletkezési idejéhez viszonyította a helyesebbnek vélt 55-ös számot, s így 893–897 közötti évszámhoz jutott. Nézetünk szerint azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az előbb említett 50-es számot sem, így viszont 898–902-es évszámot kapunk. Összességében úgy véljük, hogy mindkét szám figyelembe vételével a 893–902-es intervallumot adhatjuk meg a DAI 37. fejezete alapján.¹⁴ A DAI 40. fejezete alapján arra következtethetünk, hogy a besenyők támadása a magyarok bizánci szövetségben folyó bolgáriai kalandozását követően történt. Ekkor a magyarok hadjáratot vezettek valahova, a besenyők pedig a Bizánccal békét kötő Simeon bolgár uralkodó felkérésére támadtak az Etlközben maradt magyarokra.¹⁵ A vonatkozó információkat mérlegelték a kutatók, s mivel a magyarok bolgáriai akcióját vagy 894-re vagy a Fuldai Évkönyvek alapján 895–896-ra tették, a besenyők etelközi támadását 895–896-ra helyezték.¹⁶ A datálásnál kevésbé vették figyelembe a magyarok rejtélyes kalandozását, amelyet vagy Árpád 894–895-re tett hadrakelésével, vagy a 894–896-ra tett bolgáriai portyázással azonosítottak, illetőleg felmerült az a gyanú is, hogy talán a 899–900-as itáliai akcióról lehet szó.¹⁷ A DAI 40. fejezete alapján 894–896 közötti időpontra gondolhatunk az Etlközött ért besenyő támadást illetően, ha elfogadjuk azt, hogy a bolgáriai magyar kalandozást megbosszulandó Simeon azonnal szövetséget kötött a besenyőkkel, s azok éppen akkortájt (etelközi kalandozásuk előtt vagy éppen azalatt) veszítették el az úzokkal szemben Volga és Urál közti hazájukat. Ha viszont nem kötjük a besenyő támadást szorosan a bolgár–magyar háborúhoz, hanem inkább a magyar sereg távollétéhez, kalandozásához kapcsoljuk, egy későbbi, 900 körüli időpontot sem zárhatunk ki.

A történeti kutatás feltételezett egy népvándorlási hullámot is, amelyet a 893 tavaszán portyát indító khoraszáni emír idézett volna elő.¹⁸ A kortárs Tabari szerint a türköket győzte le az emír, míg Maszúdi úgy vélte, hogy ezek a türkök karlukok voltak.¹⁹ Maszúdi azt is megemlítette,

hogy egy másik művében foglalkozott azzal, hogy „mi volt az oka annak, hogy a türkök e négy fajtája (ti. a magyarokat és besenyőket négy névvel illeti – T. S. L.) Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Guzziya (úzok – T. S. L.), a Harluhiya (karlukok – T. S. L.) és a Kimakiya (kimekek – T. S. L.) között a Gurgán-tó (Aral-tó – T. S. L.) mentén”.²⁰ Sajnos, Maszúdi elveszett műve hiányában a fenti utalásból csak annyit tudunk meg, hogy e népek között valamikor háborúk voltak az Aral-tó vidékén, s ezek vezettek a besenyők és a magyarok elköltözéséhez. Lehetséges, de egyértelműen nem bizonyítható, hogy Iszmál emír 893-as karlukok elleni portyája vezetett e népmozgásokhoz, amelyek 893–902 közé tehetők a DAI 37. fejezete kronológiája alapján.

A honfoglalási modellek közül először a három fázisra tagoló elméletet vesszük vizsgálat alá. Megkérdőjelezhető egy 892-re vagy 894-re tett első fázis, „elő-honfoglalás”. Egyrészt 892-ben még bizonyosan nem kényszerítették a besenyők a magyarokat a nagy kiterjedésű Etelköz elhagyására, így nem volt a magyaroknak okuk arra, hogy a Kárpát-medence keleti felére kiterjesszék fennhatóságukat. Másrészt ha a magyarok 892–893 folyamán már megvetették volna lábukat a Kárpát-medencében, 895–896-ban egyszerűen csak be kellett volna vonulniuk és letelepedniük a már birtokolt területen. E hipotézis gyengéje az, hogy a 16. századi Aventinus tudósításán alapul, akinek tudósításából arra következtethetnénk, hogy 892–893-ban történt a Kárpát-medence keleti felének elfoglalása, ezután hat évig a magyarok pihentek (így 895–896-ban is!) és 900-ban a Dunántúlt megszállták.²¹ Nyilvánvaló azonban, hogy a bolgár–magyar háború után bekövetkezett etelközi besenyő támadás előtt nem számolhatunk a Kárpát-medencébe való betelepődéssel. Hasonlóképpen problematikus a Pannóniában 894-ben kalandozó csapatok Felső-Tisza vidéki honfoglalása. Igaz, hogy Györffy feltevése szerint 893-ban a besenyők megtámadták a magyarokat, mégsem kapcsolta össze a kalandozók letelepedését az első magyar–besenyő háborúval. Így az eltervezett, s 894 végén, 895 elején Árpád vezetésével meginduló honfoglalást megelőzte ugyan a Felső-Tisza vidéken való feltételezett letelepedés, de a hipotézis értelmében csak Szvatopluk haláláról értesülve,

a pannóniai kalandozás közben döntöttek erről. A koncepció gyenge pontjára már Kristó Gyula rámutatott: „a Kárpát-medence 894. évi birtokba vételének nincs megbízható forrásbázisa”,²² egyetlen forrás alapján sem következtethetünk erre.

A fentiek alapján úgy véljük, hogy *a honfoglalás legfeljebb két szakaszra tagolódhatott*. A legkorábban 895-re tehető és Árpádot népével együtt elűző besenyő támadás előtt a magyarok nem szállhatták meg a Kárpát-medence keleti felét. Némileg problematikusnak tartjuk az elfogadott 895–896-os időpontot is, ti. a DAI már idézett 37. és 40. fejezetei nemcsak hagyományosan értelmezhető híradásait leszámítva egészen a Fuldai Évkönyvek 900-as bejegyzéséig, amely Pannóniát magyar birtokban lévőnek tüntetik fel,²³ nincs igazán nyoma a magyar honfoglalásnak. A történeti irodalom a magyarok Kárpát-medencei jelenléte bizonyítékeként értelmezte a Fuldai Évkönyvek 896. évi bejegyzését. A bolgáriai magyar–bolgár harcok és a végső magyar vereség megemlézése után azt olvashatjuk, hogy „végül, miután ezeken a vidékeken több ütközetet vívtak egymással, a császár erre az időre Pannónia védelmét a Mocsárvárral együtt Brazlavra, a hercegére bízta”.²⁴ E tudósítás alapján nem következtethetünk arra, hogy a harcok a Kárpát-medencei bolgárok és a magyarok közt folytak volna.²⁵ Mivel a bolgáriai harcok is 895-re tehetők, Arnulf biztonsági intézkedése is az előző évre keltezhető, amikor Itáliába távozott, hogy császárrá koronáztassa magát.²⁶ A keleti frank uralkodó óvintézkedése e távolléttel magyarázható, s legalább annyira szólhatott a morváknak, mint a térségben aktivitást mutató és Pannóniát 894-ben egyszer már dúló magyaroknak. Feltűnő, hogy a magyarok a Fuldai Évkönyvek szerint 898-ban kezdődő morva belviszályba, valamint a 894 őszi békekötés után ekkor kiújuló bajor–morva ellenségeskedésbe sem kapcsolódtak bele, amit pedig Kárpát-medencei jelenlétük esetén okkal lehetne elvárni.²⁷ 899–900-as itáliai kalandozásuk alapján egyaránt lehet azt feltételezni, hogy már ott voltak a Kárpát-medence keleti felében, illetve azt, hogy csak ezután érkeztek meg oda. A 900 utáni akciók (így Morávia 902-es megdöntésében való magyar részvétel és 907-ben a bajor támadás visszaverése Brezalauspurcnál) véleményünk szerint in-

kább a már megszerzett szállásterület biztosítását szolgálták, s ezért nem számolunk velük a honfoglalás szakaszait illetően.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a magyar honfoglalás menetének két variánsát tudjuk elképzelni: *a két, illetve egy fázisra tagolódó hódítást*. Az első esetben az Árpád vezette magyarok legkorábban 895–896 táján a besenyők elől a Kárpát-medence keleti felébe menekültek. A besenyő vereség veszteségei és lélektani sokkja miatt a magyarok néhány évig kerültek az összeütközést a szomszéd államokkal, s csak az itáliai kalandozás sikere és Arnulf halála miatt vállalkoztak 900-ban a Dunántúl megszállására. A másik lehetséges variáns szerintünk az, hogy a magyarokat az Itáliában kalandozó sereg távolléte alatt érte a besenyők támadása, s 900-ban nemcsak Pannóniát, hanem az egész Kárpát-medencét megszállták.

Jegyzetek

1. A Millenárium az Akadémiában. A Történelmi Bizottság jelentése. Századok 17 (1883) 188.
2. Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900. 34, 40–41, 149–153. o., 61–62. jegyzetek
3. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. 7. Bp., 1923. 33–34., 38.; uő., Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet I. Bp., é. n. (1928) 90–91., 119–122.; hasonlóan 895, 900, 902 és 907-es fázisokat különített el legújabbban Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged, 1993. 7–8.
4. Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András. Bp., 1977. 123–140.
5. Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. 151–217.; hasonlóan ld. még Szekfű László, in: Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 226–228.; összefoglalóan a honfoglalás szakaszaira vonatkozó jelen elképzelésre ld. honfoglalás címszó (Tóth Sándor László írta), in: Korai

- magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Bp., 1994. 266.
6. Váczy Péter: A magyar honfoglalásról. In: uő.: A magyar történelem korai századaiból. Bp., 1994. 17–21.
 7. Az oszmánok szakaszos hódítási stratégiájára ld. Inalcik, H.: Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica* 1954. 103, 107.; Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények* 1973. 410.; Szakály Ferenc: Veszthely az út porában. Bp., é. n. (1986) 114–115.
 8. Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 205.
 9. Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 132.
 10. Ld. Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984 [*a továbbiakban: ÁMTBF*]. 40–41, 43–45, 47.; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte: Györffy György. Bp. 1986³. [*a továbbiakban: MEH*] 117–121.
 11. Gombos, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae III.* Budapestini, 1938. 2038–2039.; MEH 205–206.
 12. Vö. pl. Macartney, C. A.: *The Magyars in the Ninth Century.* Cambridge, 1930. 181–187.; Bartha Antal: A magyar honalapítás. Bp. 1987. 90.; Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 183–191.; Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 124–125, 127, 129.
 13. Padányi Viktor: *Dentumagaria.* h. n. 1956. 372–376, 411–420.; László Gyula: A „kettős honfoglalás”. Bp. 1978. 188–191.; Nagy Gyula: Az ellopott magyar őstörténet. Kísérlet a magyar eredet kérdésének megoldására. Bp. – Zürich, 1994. 87–88.;
 14. Összefoglalóan e kérdésre ld. Constantinus Porphyrogenitus: *De administrando imperio.* Vol. II. Commentary. Ed. by R. J. H. Jenkins. University of London, 1962. 144.; Tóth Sándor László: Az erelközi magyar–besenyő háború. *Századok* 122 (1988) 548–549.
 15. Ld. ÁMTBF 47.; MEH 120–121.
 16. A vonatkozó szakirodalomra ld. Tóth Sándor László: a 14. jegyzetben i. m. 552. o. 52. jegyzet

17. Árpád 894–895-re tett honfoglaló hadjáratára gondolt pl. Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 129.; a bolgár kalandozásra ld. Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 187–188.; az itáliai hadjáratra ld. Váczy Péter: a 6. jegyzetben i. m. 17., 20.
18. Ld. pl. Hóman Bálint, Magyar történet I. 90.; Györffy György: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle 14 (1971) 283.; Zimonyi István: The Origins of the Volga Bulgars. Studia Uralo-Altaica 32. Szeged, 1990. 169–175.; Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 171.
19. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. (Kézirat) 57., 60.
20. Uo. 58.
21. Aventinus tudósítására ld. MEH 263–269.; hitelesnek fogadta el, s 892-ben foglalásra következtetett Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 156–160., 166–169.
22. Györffy feltevésére ld. pl. a 4. jegyzetben i. m. 129.; bírálatára ld. Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 169–170.; ld. még Váczy Péter: a 6. jegyzetben i. m. 19.
23. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Annales Fulden- ses. Rec. Kurze, F. Hannoverae, 1891. (a továbbiakban SRG AF) 135.; MEH 213.
24. SRG AF 130.; MEH 212.
25. A magyarok jelenlétére következtetett ebből pl. Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 131.; elvetette ezt Váczy Péter: a 6. jegyzetben i. m. 19.
26. Arnulf távozásának okára ld. Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 132.
27. A 898-tól kezdődő morva belviszályra és a bajor–morva harcokra ld. SRG AF 131–132.; MEH 212–213.

A történetírást hosszú ideig uralta az a szemlélet, hogy az individuum egyes népekhez tartozása egyértelműen meghatározható. Behatárolta a történetírás lehetőségeit az a szemlélet is, mely szerint az egyes népek kontinuuus összetartozása a távoli múltba visszavehető.

Csak a 20. század húszas éveiben vált lassanként nyilvánvalóvá, hogy a kora középkori történeti vizsgálódások tulajdonképpen tárgya nem a kora középkori népek története, hanem jóval inkább etnogenezisük története.

Wenskus tevékenysége¹ és a legújabb kutatások (így Herwig Wolfram, Joachim Herrmann, Herwig Friesinger, Falko Daim, Walter Pohl vagy Magyarországon mindenekelőtt a tragikus hirtelenséggel eltávozott Szűcs Jenő kutatásai) eredményeként lassan a nyolcvanas évekre körvonalazódtak azok a szempontok is, melyek a kora középkori történetírás módszertani megújításához vezethetnek.

Az 1982-es zwtetli szimpóziium kötetei² a bennük megfogalmazott tények, tézisek és hipotézisek közreadásával világosan deklarálják az új módszertan megteremtésének szándékát.

A gentilis szerveződésű népcsoportok polietnikus jellege, persze, korábban is ismert volt. Azt pl., hogy a langobard sereg gepidákból, bolgárokból, szarmatákból, szászokból s egyéb pannóniai etnikai elemekből állt, régóta tudjuk. Azt is, hogy avar néven említene a források pl. kutrigur hunokat, bolgárokat, gepidákat, rómaiakat és szlávokat. Az is ismert volt már korábban is, hogy a polietnikus bázison szerveződő népcsoportoknál a hovatarozások nem zárták ki egymást automatikusan. Az egyén egy időben lehetett gepida és langobard vagy avar, gentilis neve jelölhetett egy

* Közel azonos formában elhangzott az MTA Magyar Óstörténeti Bizottságának „Honfoglalás és nyelvészet” címmel rendezett konferenciáján Budapesten 1994. december 6-án, majd a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történeti Tanszéke „Honfoglalási emléknapiok” című konferenciáján 1995. szeptember 27-én.

jelentékeny törzsszövetséget, majd hirtelen leértékelődhetett egy kis jelentéktelen regionális vagy lokális csoportnévvé.

Ezeknek a folyamatoknak, a nagytörzsek, törzsszövetségek, népcsoportok kialakulásának csak a legutóbbi időben kezdődött meg a tudományos igényű modellezése.

Az előbbiekben röviden említett és mindannyiunk számára ismert gondolatok fölillantásával jelezni szerettem volna, hogy a magyar törzsnevekre vonatkozó kutatások és mindenekelőtt a törzsnevek történeti értékelése területén is új módszertani megfontolások kimunkálása szükségeltetik. Ez csakis történészek és nyelvészek közös munkája lehet. Ebben a rövid előadásban én most mindössze arra vállalkozom, hogy megkísérlem összefoglalni a törzsneveinkre vonatkozó eltérő nézeteket. Jelezni kívántam azonban, hogy a nyelvészet által eddig nyújtott, s remélhetőleg az adatok pontosításával az elkövetkezőkben majdan nyújtható eredmények történeti értékelése elkerülhetetlenné teszi az új módszertani alapok kidolgozását.

A magyar törzsnevek kutatásához a nyelvésznek két alapvető forrás áll rendelkezésére. Az egyik a több mint 250 év óta ismert – Bíborbanszületett Konstantín bizánci császár *De administrando imperio* című munkájában³ fennmaradt – törzsnévi lista, a másik pedig a történelmi Magyarország területén fellelhető törzsnévi eredetű helynévi anyag.

A magyar törzsnevek kutatása – s ezt régóta, Nagy Géza tevékenységének köszönhetően⁴ tudjuk – csakis e két forrás egyidejű használatával képzelhető el. A helynévi anyag ismerete nélkül Konstantín császár többféle olvasati lehetőséget megengedő adatai félrevezethetik a kutatót. Nem célom itt annak a felsorolása, hogy milyen – gyakran mulatságos – megfigyelési kísérletek születtek olyan kutatók tollából, akik figyelmen kívül hagyták a helynévi anyag vallomását, s téves kiindulópontot felvéve kíséreltek meg etimologizálni törzsneveket. A korai, dilettáns etimológiák összefoglaló áttekintése egyébként megtalálható Németh Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* című művében.⁵ Itt csak egy példát említenék erre a nem túl távoli múltból. A kitűnő német altajista Karl Heinz Menges a magyar *Keszi* törzsnevet *Qasī*-nak, a *Kér*-t pedig *Qarī*-nak olvasta

Konstantín törzsnév-listáján. Így adott 'Karám' és 'Öreg' megfejtései eleve elhibáztak voltak.⁶

Az első tudományos igényű törzsnévmagyarázatokkal Németh Gyula jelentkezett 1930-as munkájában. Németh Gyula megfejtési kísérletének elvitathatatlan érdeme abban van, hogy megpróbálta rendszerbe foglalni törzsneveink magyarázatát. Átrostálva a korábbi próbálkozásokat, megtartotta és kiegészítette a korábbi magyarázatok némelyikét, s új etimológiai javaslatot terjesztett be azokban az esetekben, ahol nem talált elfogadhatót a korábbi irodalomban. Németh 1930-as rendszerében az „átvett” etimológiák között tarthatjuk számon a *Nyék* s a *Tarján*⁷ törzsnevek etimológiáját, s némi megszorítással ide sorolhatjuk a *Megyer* törzsnévét, melynek megfejtésekor Németh Reguly korábbi ötletére épített. Németh Gyula 1930-ban közzétett etimológiai szerint a magyar törzsnevek a *Nyék* és a *Megyer* törzsnév első elemének kivételével török eredetűek.

A finnugor etimológiájú *Nyék* jelentése az elavult magyar *nyék* közszó alapján nagy biztonsággal meghatározhatóan 'sövény; bekerített védőhely' volt. A török eredetű törzsnevek eredeti jelentései Németh 1930-as véleménye szerint a következők voltak: 'Lázadj, Lázadó' (*Kabar*) – 'Mańc-Ember' (*Megyer*) – 'Hótorlasz' (*Kürt*) – 'Fáradhatatlan' (*Gyarmat*) – 'Alkirály' (*Tarján*) – 'Miniszter' (*Jenő*) – 'Óriás' (*Kér*) – 'Töredék' (*Keszé*).

Németh megfejtései s az etimológiák által kínált törzsnévi jelentésekbe belénczert vagy belemagyarázott törzsszövetségi strukturáltság képe 1930 után szervesen beépültek a magyar történetírásba. Talán annál is mélyebben, mint Németh szerette volna. Későbbi munkáiban, ahol érinti egynémely korábbi magyarázatát Németh is óvatosabban fogalmazott,⁸ majd a jogos kritikai megjegyzések és saját nézeteinek átgondolása után Németh egy kései cikkében visszavonja korábbi származtatási kísérletei közül a *Megyer*-ét, *Gyarmat*-ét és *Kér*-ét.

Németh megfejtésein kívül néhány törzsnevünknek ismert egyéb származtatási kísérlete is. Ezeket itt idő hiányában nem tudom összefoglalni. A teljesség igénye nélkül említem *Kér* törzsnevünk egyeztetését az elavult magyar *kér* 'kéreg' szóval és egy másik etimológiai javaslat szerint *kér* igényekkel. A *Kürt* törzsnév egyeztetései közül ismertebb az a próbálkozás, mely a törzsnevet a magyar *kürt* közszóval hozta összefüggésbe. Moór

Elemér *Keszi* törzsnevünket a nyelvjárási *kesze*, *keszi* 'keszeg' jelentésű közszavunkkal kívánta egyeztetni. A sort folytathatnám. Felment ez alól az, hogy a Németh Gyuláén kívüli etimológiai kísérleteket is összefoglaltan bemutattam egy 1988-ban írt, de csak 1994-ben megjelent dolgozatomban.⁹

Eredményeimet több cikkben is közzétettem¹⁰, majd egy később nyomtatásban is megjelent Oslóban tartott 1989-es előadásban igyekeztem levonni az új megfajtások történeti tanulságait.¹¹ A törzsnevek kutatása vezetett el a magyarság *szavárd*¹² és *Ungar*¹³ nevének vizsgálatához is. Ez utóbbiakat csak azért említettem ehelyütt, mert úgy látom, hogy ezek az elnevezések ugyanabba a szemantikai csoportba tartoznak, mint törzsneveink, s így közvetetten talán erősíthetik a törzsnév-magyarázatok hitelét.

1988-as vizsgálódásom alkalmával négy törzsnév új etimológiájára tettem javaslatot. Magyarázatom szerint *Kürt*, *Gyarmat*, *Jenő* és *Kér* törzsneveink eredeti jelentései 'Mellecske', 'Hát-Möge', 'Oldalka' és 'Utolsó' lehetnek. E négy új etimológia mellett – Pais Dezső helyes meglátását továbbfejlesztve – módosítottam Németh Gyula *Keszi* törzsnevünkkel kapcsolatos etimológiáját.

Következtetéseim két nagyon lényeges ponton egybecsengtek Németh Gyula eredményeivel. Úgy láttam én is, hogy sikerült egy rendszert találnom törzsneveink között, s úgy láttam, hogy törzsneveink döntő többsége török eredetű.

Egy fontosabb eltérés is mutatkozott Németh magyarázatai, s az én vizsgálódásom eredményei között. Úgy láttam ugyanis, hogy a megfajtéseim alapján felrajzolható rendszer jóval világosabb a Németh Gyuláénál, és segítségével rekonstruálni lehet a magyar törzsszövetség kialakulásának egyes fázisait.

Végezetül úgy gondolom, hogy sikerült újat mondani a rendszer segítségével a *Kürtgyarmat* összevont törzs kialakulásáról és igazolva láttam Konstantín tudósításának hitelét a *Levedi* → *Álmos* ill. *Árpád*-féle dinasztiaváltsáról, melynek során az egykori Vezértörzs, a *Megyer* funkcióját a *Tarján* vette át.

1988-as megfjtéseimet nincs okom módosítani. Hat év távlatából is úgy gondolom, hogy akkori megfjtéseim helyesek.

Mindössze két ide vonatkozó dolgot látok másként azóta. Az egyik az, hogy a tudomány konzervatív, s nem könnyen fogad magába új nézeteket. Ez nem is baj, persze, sőt szükséges jó ez a konzervativizmus, ha regényes elképzelések szűrőjeként funkcionál. A másik dolog, amit azóta másként látok, s ez a lényeges most, hogy az akkor nem tárgyalt *Kabar*, *Nyék* és *Megyer* törzsnevek szintén illeszkedhetnek az 1988-ban feltárt törzsnévi rendszerbe.

1988-ban mindössze a *Nyék* törzsnév esetében vetettem föl, hogy 'Sövény' jelentésű törzsnevünk származhat a törökből is, de etimológiai ötletemet akkor nem dolgoztam ki, s világos török példáimat mint pl. a kirgiz *džek* 'bekerített ágyás, árok part, szegély, perem', baskír *šěyäk* id. stb. nem sorakoztattam fel.

A *Kabar* törzsnév tárgyalását is későbbre halasztottam. Azt gondoltam, hogy nevüktől, mint frissen csatlakozott törzsétől, nem is várhatjuk el, hogy illeszkedjen a rendszerbe. Ma már látom, hogy a *kabarok* neve nagy valószínűséggel 'Orr' jelentésű volt, így a katonai beosztásra visszavezethető törzsnevek rendszerébe pontosan beillik ennek az élre helyezett alakulatnak a neve.

A *Megyer* törzsnév származtatására 1988-ban nem volt semmilyen javaslatom. Ma már azonban van, s a három – korábban nem tárgyalt – törzsnév, a *Kabar*, *Nyék* és *Megyer* közül ez utóbbiról szólnék röviden az előadás második részében.

A *Megyer* törzsnévre vonatkozó kutatások eddig két lényeges ponton csengtek egybe. Az egyik az, hogy a kutatók összekapcsolták a *Megyer* törzsnevet a *magyar* népnévvel, a másik pedig az, hogy a törzsnév és a vele összefüggő népnév etimológiáját a finnugorban keresték.

Az elsőként említett közös pontot illetően aligha merülhet föl kétség. Főként azután nem, hogy Róna-Tas Andrásnak akadémiai székfoglalójában megnyugtató módon sikerült tisztáznia egy régóta megoldásra váró kérdést, a magas hangrendű törzsnév és a mélyhangrendű népnév egymáshoz való viszonyát.¹⁴ Róna-Tas a *magyar* ~ *Megyer* hangrendi eltérését az eltérő ősmagyar és őtörök hangsúlyviszonyokkal magyarázza. Okfjtésének van egy

másik, nem kevésbé lényeges hozadéka is. Róna-Tas András végkövetkeztetése ugyanis így hangzik: „Török nyelvi környezetben egy *madzser* hangsorból a véghangsúly hatására szabályosan *medzser* lett. Vezértörzsnünk neve tehát finnugor eredetű, de annak a szoros török–magyar együttélés idején kialakult »törökös« változata, így illeszkedve bele a többi török eredetű törzsnévünk rendszerébe.”

A *Megyer* törzsnév ill. *magyar* népnév eredetét faggató kutatások másik közös kiindulópontja a finnugor eredeztetés gondolata volt. Így vélte ezt többek között Németh Gyula, így gondolták a TESz. és az MSzFE szerkesztői, s legutóbb Róna-Tas András és Gulya János is. Ezek a nézetek nem egyeznek ugyan egymással, de ezen az alapvető ponton nincs közöttük eltérés. Röviden foglaljuk össze a vonatkozó véleményeket.

Németh Gyulának két nézete ismert. Régebbi, 1930-as álláspontja Reguly¹⁵ 1841-es gondolatát követi. Eszerint a *Megyer* törzsnév első eleme, a *Megy-* a finnugorból származik és megegyezik a vogul *mähši*, *maňši* szóval, mely a vogulban a vogulok és osztjokok közös neve. Németh úgy gondolta, hogy a törzsnév második eleme a török *er* 'férfi' szó birtokos személyraggal ellátott *eri* alakja.¹⁶

Németh másik magyarázata Setälä ötletének adaptációja. Ezt a második magyarázatot Németh 1975-ben tette közzé.¹⁷ E második magyarázat szerint a *Megyer* törzsnév végső fokon totemikus eredetű lenne, s a vogul *mansin* 'fajdkakas' szóval lenne egyeztetendő. Némethnek e második magyarázata, csak szerkesztői jegyzetként került be 1930-as munkájának 1991-es második kiadásába, mivel a kéziratos hagyatékban csak a korábbi nézethez való visszatérést regisztrálhattam.¹⁸

A TESz. (2, 817) és az MSzFE (2, 415–417) szerint a *magyar* népnév, s a vele összefüggő *Megyer* népnév az ugor **maňcs* frátrianév és a finnugor eredetű *er(i)* 'férfi, ember' közszó összetételére vezethető vissza.

Róna-Tas András új magyarázatot ad. A rajna-vesztfáliai akadémián tartott 1984-es előadásában¹⁹, majd a már előbb említett akadémiai székfoglalójában²⁰ rámutat, hogy a fenti magyarázat névtanilag problematikus. Meggyőző okfejtéssel mutat rá arra, hogy a 'manszi ember' jelentésű önnevezés aligha valószínűsíthető. Úgy látja, hogy a *magyar* népnév egy

két népnévből álló összetételre vezethető vissza, s ennek az összetételnek eredeti hangalakja *mancs-er* lehetett.

Új gondolatok merültek föl Gulya János professzor úr legújabb megközelítésében is. Egy 1994. március 25-én keltezett személyes levélben Gulya János arra mutat rá, hogy véleménye szerint a *Megyer* törzsnév végső soron a finnugor (ugor) eredetű *mañc-er* név kazár alakja lehet a magyarban.

Azt gondolom, hogy a *magyar* ~ *Megyer* finnugor származtatása nem azért tűnt mindenki számára kézenfekvőnek, mert a *magyarság* finnugor nyelven beszél, hanem mindenekelőtt azért, mert a népnév szókezdő *m*-hangja miatt a még elvben – történeti okok és a többi törzsnév tanúsága alapján – szóba jöhető török eredeztetés lehetetlennek látszott. Az *m*-szókezdő hangként – és ez a turkológiai alapismeretek közé tartozik – török eredetű szavakban ismeretlen. A finnugor nyelvű magyarságnak, persze, éppúgy lehetett idegen eredetű önelnevezése, mint van pl. a *bolgároknak*, *tatároknak*, *törököknek* vagy éppen az *oroszoznak*.

Vizsgáljuk meg alaposabban a *magyar* ~ *Megyer* elnevezést. A népnév és törzsnév hangalakjának viszonyát legutóbb – mint említettem – Róna-Tas András tisztázta. Az eredeti forma vegyeshangrendű volt. Vegyeshangrendűsége miatt azt is tudjuk róla, hogy szóösszetétel volt. A *magyar* ~ *Megyer* közvetlen előzményének tartható *madzser* egy korábbi *mancs-er* vagy *mandzser* alakra vezethető vissza.

Az a kérdés, hogy tényleg csak finnugor etimológiát lehet-e biztosítani egy *mancs-er* vagy *mandzser* hangsornak? Ha így tesszük fél a kérdést, csak tagadó választ adhatunk. A szókezdő *m*- s ez szintén a turkológiai alapismeretek közé tartozik – szerepelhet eredeti török szavakban is, ha a szóban van egy nazális mássalhangzó. Ilyen esetekben ugyanis az *m*-visszameher egy korábbi *b*-hangra, mely minden további nélkül állhat eredeti török szavakban szókezdő helyzetben.

Mindez azt jelenti, hogy ha a *mancs-er* vagy *mandzser* forma esetleg török lenne, akkor eredeti hangalakja *bancs-er* vagy *bandzser* kellett, hogy legyen.

Mielőtt javaslatot tennék egy török etimológiára, két megjegyzést szeretnék előre bocsátani. Szeretném világosan megmondani, hogy mint a korábbi törzsnévi etimológiák betérjesztésénél sem volt, most sem az a

célom, hogy a korábbiakhoz képest mindenképpen újat mondjak. Az volt a célom, hogy egy rendszert találjak, egy olyan világos rendszert, mint amilyent Németh Gyula talált a besenyő törzsnevek megfejtésekor. Lehet, sőt biztos, hogy a besenyő törzsnevek rendszerét alkotó etimológiák között vannak olyan megfejtései Németh Gyulának, melyek módosulni fognak. (Legutóbb Ligeti mutatott rá, hogy nem minden megfejtés problémamentes.²¹) Az viszont aligha képzelhető el, hogy a Németh által felismert rendszer, miszerint a kéttagú besenyő törzsnevek egy-egy lószínnévből és méltóság-névből állnak, alapvetően módosulni fog.

A másik dolog, melyet előre szeretnék bocsájtani, az, hogy az itt kikövetkeztett *bancser* vagy *bandzser* népnév nem ismeretlen a történeti forrásokban. A 915–923 között író Țabari-nál, s a Țabari által használt közép-perzsa forrásokban²² szerepel egy BNDŽR alakban említett nép. Ez a nép Țabari szerint a 6. században három másik „türk” nép társaságában élt a Kaukázusban. Marquart²³ óta ezt a BNDŽR nevű népet (a BNDŽR olvasata lehet BaNDŽaR, BāNDŽaR, BaNČaR, BāNČaR stb.) a bolgárok *Burdžan* nevével azonosították. Az azonosítás alapja az, hogy a középperzsában (a pehleviben) a *wāw*, *nūn* és *rā* jelölésére ugyanaz az írásjel szolgált. Azt gondolom, hogy ennek a BNJR alaknak a bevonása a *magyar* ~ *Megyer* eredetének vizsgálatába aligha lehetséges. Az *-n-* jelenléte egy 6. századi adatban valószínűtlenül késeinek tűnik egy a *magyar* népnévet jelölő adatban. Mégis úgy gondolom, hogy ez a kérdés megér egy további vizsgálatot. Még hozzá rendkívül gondos vizsgálatot, mert ha az említett adat mégis idetartozna – s erre némi esélyt adhatnak a magyar *hangya* ~ *húgy*-féle alakváltozatok –, akkor ez a BNDŽR lenne a *magyarok* legrégibb említése. Még hozzá pontosan egy olyan területen, a Kaukázusban, s a forrás szerint olyan népek társaságában, mint a kazár és az alán, ahol és akik társaságában, ha nem hiszünk a magyarság – egyébként semmivel sem igazolt – baskíriai őshazájában, várhatjuk a magyarság felbukkanását.

Térjünk vissza az esetleges török etimológiára. Javaslatom szerint a török szóösszetétel *ban džer* lehetett, s jelentése ’fő hely’, ’központi hely’ volt. Az összetétel első tagjával nemrégiben foglalkozott Róna-Tas András a Keletkutatás Halasi Kun Tibor emlékeztetének szentelt számában.²⁴ Róna-Tas cikke a csuvas *mānā*, *mān* ’nagy, széles, kövér, alapvető, eredeti, fő, öreg,

idősebb; sűrű, mély (hangról)’ szó etimológiáját tárgyalja. Kimutatja, hogy a csuvas szót egy *mon* hangalakra lehet visszavezetni, s ez ősi – végső fokon kínai eredetű – jövevényszó a csuvas előzményében. Róna-Tas cikke tárgyalja a török nyelvekben jóval ismertebb *ban* > *man* ’nagy, fő’ hangalakot is, mely ugyanarra a kínai eredetű (talán tochár közvetítésű) szóra vezethető vissza, mint a csuvas előzményébe került *mon* hangalak. Az ótörök *ban* szó régi jelentése ’tízezer’ volt²⁵, ’nagy, fő’ jelentése belső török jelentésváltozás eredménye lehet. A török *ban* szó *man* alakja – mint arra Róna-Tas András cikke felhívja a figyelmet – kimutatható Kāšgari-nál két földrajzi névben *Man Qīšlaq* és *Man Künd*²⁶, de ugyanezt a *man* elemet találjuk Kijev mongol kori *Man Kermen* nevében is, mely a szláv ’Velikij Gorod’ fordítása lehet, s kipsak elnevezésként kerülhetett a Mongolok Titkos Történetébe.

A *ban džer* öszetétel második eleme régi, ismert török szó. Keleti ótörök hangalakja *yer*, nyugati ótörök formája *džer* lehetett. Jelentése ’föld, hely, pozíció, terület, ország’ volt.²⁷

A ’fő hely’, ’központi hely’ jelentésű *Bandžer* > *Mendžer* török név az ősmagyarban *Medžer* hangalakúvá vált. Ez a törzsnév – törzsneveink első rétegébe tartozhat – úgy mint, a *Nyék*, a *Kürt* és a *Gyarmat*.

Itt előadott etimológiai javaslatomat jelenleg csak munkahipotézisnek tekintem. Ha az etimológiát részletes kidolgozás után is védhetőnek érzem, rövidesen tárgyalni fogom egy dolgozatban. Mint minden törzsneveinkkel összefüggő új etimológiai javaslat, ez is számos etimologizáláson kívüli – mindenekelőtt történeti – kérdést vet fel. Ezeket is gondosan mérlegelni kell még. A legfőbb nehézségeket egyébként ezen a területen látom.

Végezetül lássuk, azt a törzsnévi rendszert, mely törzsi elnevezéseink mögött a konstantinoszi törzsnévlista tanúsága alapján meghúzódhat:

’Orr’ (*Kabar*) – a frissen csatlakozott „élen” járó védőtörzs;

’Sövény’ (*Nyék*) – védőtörzs, mely egy korábbi struktúrában a törzsszövetség határait védte;

’Fő hely’ (*Megyer*) – a dinasztiaaváltás előtt Vezértörzs;

’Mell-Hát-Möge’ (*Kürtgyarmat*) – a *Megyer* törzs egykori elő- és hátvéd törzsei, melyek a dinasztiaaváltás utáni új Vezértörzs védelmére lettek összevonva;

- 'Tarxan' (*Tarján*) – az új Vezértörzs;
'Oldalka' (*Jenő*) – az új Vezértörzs oldalsó törzse;
'Hátsó; Utolsó' (*Kér*) – az új Vezértörzs hátsó törzse;
'Töredék' (*Keszi*) – egy egykori nagyobb törzs maradványa.

Jegyzetek

1. Vö. mindenekelőtt Wenskus, R. *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln–Graz, 1961.
2. Wolfram, H. – Pohl, W. *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich. 1. Wien, 1990. Friesinger, H.–Daim, F. *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich. 2. Wien, 1990.
3. A 10. század közepén keletkezett forrás magyar nyelvű kiadása: Moravcsik Gyula, *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása*. Bp., 1950. Kritikai kiadása: Moravcsik, Gy. – Jenkins, R. J. H., *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. Dumbarton Oaks Texts.
4. Nagy Géza, „A magyar nemzetségek”. 1–2. *Turul* 28 (1910) 18–32., 52–65.
5. Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp., 1930. 227–230.
6. Menges, K.-H., 'Etymological Notes on Some Păcănăg Names'. *Byzantion* 18 (1944–45) 256–80.
7. A *Tarján* törzsnév a legkorábban megfigyelt törzsneveink. A Németh Gyula által kidolgozott etimológia ötletét már megtaláljuk Salamon Ferenc cikkében (722). L. Salamon Ferenc, 'A magyar haditörténethez a vezérek korában'. *Századok* 1876, 1–17., 686–733., 765–851.
8. Vö. pl. 'Magyar törzsnevek a baskíroknál'. *Nyelvtudományi Közlemények* 68 (1966) 35–50., melyben már néhány nehézséget

emleget korábbi származtatásaival kapcsolatban. Németh idézett cikke megjelent németül és oroszul is: 'Ungarische Stammesnamen bei den Baschkiren'. *Acta Linguistica Hungarica* 16 (1966) 1–21.; 'Vengerskie plemennye nazvanija u baškir', in: *Arheologija i Etnografija Baškirii* 4. Ufa, 1971. 249–262.

9. 'Török eredetű törzsneveink'. *Nyelvtudományi Közlemények* 92 (1991), [1994] 3–40.
10. A 9. j-ben említett cikkem mellett l. még: 'Megszólaló törzsnevek'. *Élet és Tudomány* 1988/51. 1608–1609.; 'Új vélemény török eredetű törzsneveinkről'. *Keletkutatás* 1989/Tavaszi. 3–17., 121–122.; 'Ungarische Stammesnamen türkischen Ursprungs'. *Ural-Altäische Jahrbücher* (Wiesbaden) Neue Folge 9 (1990) 31–37.; l. még a *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Főszerkesztő Kristó Gyula. Bp., 1994 megfelelő címszavait.
11. 'Historische Zeugnisse der ungarischen Stammesnamen', in: *Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. Oslo, June 12–16., 1989. Ed. by Bernt Brendemoen. Oslo, 1990. 23–38.
12. 'A szavárd magyarok rejtélye'. *Élet és Tudomány* 1989/25. 771–773.; 'Die chasarische Benennung der Ungarn', in: *Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*. Hrsg. Christa Fragner und Klaus Schwarz mit einem Vorwort von Bert G. Fragner. Schwarz Verlag, Berlin, 1992. 7–11.
13. 'A türk hadi műszavak egyik jelentéstani csoportja'. *Keletkutatás* 1992/Ősz. 20–26.
14. Róna-Tas András, *A honfoglalás kori magyarság*. Akadémiai székfoglaló. 1991. június 10. Értekezések, emlékezések. Szerk.: Tolnai Márton. Bp. [1993].
15. Ld. Hunfalvy Pál, *A' vogul föld és nép. Reguly Antal hagyományaiából kidolgozta ...* Pest, 1864. 47.
16. Ld. 5. j. 247–249.
17. Németh, J. 'Türkische und ungarische Ethnonyme', *Ural-Altäische Jahrbücher* (Wiesbaden) 47 (1975) 154–160.

18. Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Bp., 1991. 195–198.
19. Róna-Tas, A. 'Ethnogenese und Staatsgründung. Die türkische Komponente in der Ethnogenese des Ungarntums', in: *Ethnogenese und Staatsgründung. Studien zur Ethnogenese*. Bd. 2. Westdeutscher Verlag 1988. 107–142. Ld. itt a tanulmányban 131., 43. j.
20. Ld. 14. j. 19–21.
21. Ligeti Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Bp., 1986. 507–511.
22. Vö. ezekkel kapcsolatban újabban Ludwig, Dieter. *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. [Berlin], 1982. 32 kk.
23. Marquart, J. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903. 490–491.
24. Róna-Tas András, 'Csuvas 'nagy, öreg'. Emlékezésül a turkológia egyik nagy öregjére, Halasi-Kun Tiborra.' *Keletkutatás* 1992/Ősz. 121–126.
25. Vö. Clauson, Gerard Sir. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press 1972. 346a.
26. Vö. Dankoff, R.-Kelly, J. (eds.), *Mahmūd al-Kāšgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk)*. Sources of Oriental Languages and Literatures. 7. Edited by Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin. Turkish Sources 7. Printed at the Harvard University Printing Office 1982–1985. 1–3. Ld. 1, 348 és 2, 229: *mān qışlag* 'Name of a place in the country of the Oguz'; 2, 229: *mān känd* 'Name of a city which was near Kāšgar; it is now in ruins'.
27. Vö. 25.j. 954ab.

Az avar hódítás véget vetett Pannoniában a korábban virágzó hitéletnek. A két érseki székhely feldúlása (Sirmium elfoglalása 582-ben és Lauriacum elpusztítása 737-ben) után a hierarchikus szervezeti rendszer teljesen felbomlott. Sőt a bolgárok Duna-menti honfoglalását (681) követően a kereszténység az egész klasszikus Illyricumban veszni látszott. [*Gyűrfűs 17–18.*]

Tetézte e baljós állapotot, hogy Róma és Bizánc ellentéte a VIII. század közepére erősen kiéleződött. A szentek képcinek tisztelete körül kibontakozó vallási és politikai csatározásban a császárság támogatta, a pápaság pedig mélyen elítélte a képrombolók álláspontját. A pápa döntésére válaszul a baszileiosz 732-ben elkobozta a Szentszék szicíliai és dél-italiai birtokait, Szicíliát, Kalábriát és az illír prefektúrát, amely eddig joghatóságát illetően Rómához tartozott, a konstantinápolyi pátriárka alá rendelte. [*Gálos 140–146.; Török 208.*]

A válságot tovább mélyítette, hogy Aistulf longobard király, miután elfoglalta a Ravennai Exarchatust, Róma ellen vonult, a pápa pedig – mint már korábban is – a frankoktól kért segítséget. A bizánci császár által 754-ben Hiereiába összehívott ikonoklaszta zsinat határozatai és azok drasztikus végrehajtása [*Foss-Magdalino 83.*] a nyugati területeken óriási ellenérzést váltott ki. Amikor tehát Pippin legyőzte Aistulfot, visszautasította a bizánci igényeket, és – a pápával kötött korábbi megállapodásának értelmében – az elfoglalt városokat nagy adománylevélben a Szentszéknek engedte át, megteremtve ezzel az egyházi állam alapjait; megbízottja, Fulrad apát, pedig a meghódított városok kulcsait Szent Péter sírjára helyezve „örök időkre” a római egyház birtokába adta azokat. [*Szántó: 1:280., 296.; 3:288–289.*] Ez az együttműködés úgy is deklarálódott, hogy a pápa a frank királyt kitüntette a Róma patríciusa méltósággal, amelyet a megelőző másfél évszázadban éppen a ravennai exarcha viselt. [*Gálos 166–170.*]

Ez a megoldás erősen sértette Bizáncot, nem véletlen tehát, hogy – jöllehet a pápaság minden alkalmat igyekezett megragadni (pl. II. nikaiai egyetemes zsinaton is 787-ben) státusának helyreállítására – az elkövetkező évszázadban Illyricum ügyére nem sikerült megnyugtató megoldást találnia. Nem, már csak azért sem, mert az időközben új erőre kapott császárság korábban elvesztett területeinek visszafoglalására vagy a katonailag már fel nem számolható szomszédok (pl. a bolgárok) megnyerésére törekedett, s ehhez a leghatásosabb ideológiának a christianisatiót, illetve a rechristianisatiót tekintette. *[Magyar 841.]*

Amikor 843-ban a Theodora császárné által összehívott zsinaton végleg felszámolták a képrombolást, ellentétben a várakozásokkal, ekkor sem oldották meg az illír kérdést. Ez újabb viszályok forrásává vált. A pápaság és Bizánc között dúló hatalmi harcban az apostoli alapítású római püspökségnek az egyház univerzalizmusát kifejező volta, doktrinális kérdésekben való tévedhetetlenségének tétele és a pentarchia elvével megtámogatott primátusa is megingott. *[Magyar 840.]*

Bizáncban a merevségével sok problémát okozó Ignatiosz pátriárkát letették és helyébe a nagy műveltségű testőrparancsnokot, Photioszt „per saltum” emelték, ami belső összetűzésekhez vezetett. Az új pátriárka pozíciójának pápai megerősítését kérte. Az ügy kivizsgálására I. Miklós legátusokat küldött, ugyanakkor jelezte jogigényét az egykori pápai felügyeletű területekre, elsősorban a thesszalóniki püspökségre, amely a pápa nevében helynöki feladatokat is ellátott „a régi és az új Epirusban, meg Illyricumban, Macedoniában, Thessaliában, Achaiában, Dacia Ripensisben és Dacia Mediterraneában, Moesiában, Dardaniában és Praevalisban.” *[FCD I:182.]*

A Hagia Sophiában megtartott zsinaton (861) a pápai legátusok elismerték Photiosz pátriárkaságát, de nem tudták elérni, hogy a vitatott területeket Róma patriarchátusa alá helyezték vissza. Erre a pápa, felülbírálván legátusai döntését, 863-ban a lateráni zsinaton letette Photioszt, visszahelyezte Ignatioszt és kinyilvánította beleszólási jogát a bizánci patriarchátusi szék betöltésének kérdésébe, amire persze a válasz csak a teljes elutasítás lehetett. *[Szántó: 1:300–302.]*

Bizánc pozíciói tovább erősödtek, ugyanis az északi morva fejedelemségben a 830-as évek óta térítgető frank papok [MEH 200.] erőszakos politikai befolyását megelőző Rasztyiszláv, a déli Moravia urával, Szvatoplukkal egyetértésben [PL 90.] – miután Rómából hiába kérte az önálló morva egyház létrehozását –, 862-ben követeket küldött III. Michael császárhoz és térítőket kért tőle. Konstantin és Metód – akiket a baszileiosz és Photiosz pátriárka e feladatra kijelölt – 863-ban érkeztek meg Moráviába, s óriási lendülettel fogtak a szláv írásbeliség megteremtéséhez, a Biblia és a liturgikus könyvek fordításához és az egyházszerző tevékenységhez.

Ugyancsak jelentős sikereket ért el Bizánc Bulgáriában. Igaz, Borisz kán a frankokkal kiegyezett, s ennek eredményeképpen német papok kezdték meg térítő munkájukat birodalmában, amit a pápaság az Illyricum visszaszerzését célzó saját balkáni térnyeréseként üdvözölt (a pápa a szlávok szándékait meg nem értve gratulált Német Lajosnak a bolgár térítéshez). Ám Bizánc katonai sikerei mégis arra készítették Boriszt, hogy 865-ben bizánci rítus szerint vegye fel a keresztiséget, szertefosztatva a római reményeket, s azt is bizonyítva, hogy a frank egyház nem képes a pápaság érdekeinek biztosítására e távoli területen. Ugyanakkor Photiosz a sikerek büvöletében a bolgár kánnak a keresztény hitéletet célzó kérdéseire dogmatikai és didaktikai kioktatással felelt, a fő problémát pedig, az autonóm bolgár egyház felállításának ügyét hallgatással mellőzte. [Magyar 851–852.]

Borisz, akit ez a válasz nem győzött meg, problémáival ismét a pápához fordult. A pápa levelében – a Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorumban – rendkívül körültekintően reagált a felmerült kérdésekre, felsorolta azokat a püspökségeket, amelyekre a pentarchia elve vonatkozik, persze el nem mulasztva annak említését, hogy közülük Bizánc nem apostoli alapítású, mert az I. nikaiai zsinat még nem tesz említést róla, hatalmát és rangját tehát csak a császároknak köszönheti. Ugyanakkor elmarasztalta a bizánci liturgiát is, egyedül a latin rítust nyilvánítva üdvöztetőnek. [Török 168.; Szántó 1:288.] E dokumentumot Formosus portói püspök, pápai legátus és kísérete vitte Boriszhoz, ezzel a pápai jurisdictio helyreállítását is deklarálva. A kán erre elküldte országából a

bizánci papságot, de visszaküldte a Hermannrich vezette frank missziót is. A siker tehát látszólag teljes volt, ám a legfontosabb bolgár igényre, az autonóm egyház kiépítésére a pápa sem adott egyértelmű választ. Sőt, amikor a kán egy azt javasolja kompromisszumként, hogy magát Formosust tegyék meg bolgár pátriárkának, Róma ezt mereven elutasítja. *[Magyar 856.]*

Photiosz a pápai törekvésre ellenlépésként körlevelet intézett a keleti pátriárkákhöz, amelyben a nyugati egyház újításait támadja a böjt, a papi nőtlenség és a presbiteri bérmálás terén, az apostoli hitvallás megváltoztatását pedig a „Filioque” közbeiktatásával egyenesen eretnekségnek mondja. A 867-ben egybehívott konstantinápolyi zsinat ezért I. Miklós letételét javasolta, és eretnekké nyilvánítva őt, az egyházból kiközösítette. *[Szántó: 1:302.]*

Éppen ez idő tájt a pápa a frank papság vádaskodására – akikkel mellesleg neki is meggyűlt korábban a baja kánonjogi kérdésekben *[Szántó: 1:288.; Török 169.]* – Rómába idézte Konstantint és Metódot. *[PL 91.]* Útban a Szentszékhez egy velencei hitvitán a triglosszita nézetek ellenében a testvérek megvédik a népnyelvi liturgiát. *[PL 66–72.]* De I. Miklós már nem érte meg, hogy találkozzék velük, 867. november 13-án elhunyt.

A pápautód, II. Hadrián, ünnepélyesen fogadva őket, minden nyelvi és liturgikus kérdésben osztotta nézeteiket és támogatásáról biztosította törekvéseiket, a szláv elismert liturgikus nyelvvé nyilvánítása bizonyosságául négy római bazilikában is elvégezteti szláv nyelven a liturgiát. Konstantin és Metód, bár Photiosz barátai voltak, nem vállaltak közösséget vele, hanem mindenben alávetették magukat a pápaság akaratának. Bizonyos, hogy ez a lépés nem az aktuális bizánci változások ismeretéből fakadt, ugyanis a testvérek magukkal vitték ajándékuul Kelemen római pápa és vértanú földi maradványait, ezzel mintegy elismerték Róma primátusát is. *[PL 72–73.]*

(Szent Kelemen – aki Origenész szerint Péter apostol tanítványa volt *[MPG 12:86.]* – a harmadik pápa: népszerűsége miatt hamis vádak alapján kényszermunkára ítélték és Kherszonba, a Fekete-tenger partjára száműzték egy márványbányába. Számkivetése helyén is lelkesen térítve

75 egyházat alapított, ezért nyakába horgonyt akasztva a tenger egy mély pontján a vízbe veszejtették hóhérai. Tanítványai égi kinyilatkoztatást kaptak, hogy a szent mártír földi maradványait onnan el ne vigyék. [Vanyó 1984. 21–25.] E tiltás mutatja, hogy legendája keletkezésének idejére – a IV. századra – már általánossá vált a szentek tisztelete és jelentősen megnövekedett az ereklyék iránti kereslet. [Brown 1993.] Kazáriában 860 körül követségben járva Konstantin – aki ekkor magyarokkal is találkozott [PL 33–34.] – fellelte a szent pápa földi maradványait s magával hozva végül, 867-ben Rómába vitte: ott a nevére szentelt templomban helyezték el. [PL 32–33, 76–78.]

Az új bizánci császár, I. Baszileiosz, száműzte Photioszt, visszahelyezte a pátriárkai székbe Ignatioszt, felvette a kapcsolatot Rómával és kérte, hogy a communio érdekében hirdessenek új egyetemes zsinatot. [Foss–Magdalino 85.] A Hagia Sophiában ült össze 869 októberében a zsinat, amelyen II. Hadrián személyes képviselői elnökölték. A résztvevők megsemmisítették a 867. évi Photiosz-féle zsinat határozatait, aláírták a „liber satisfactionis”-t, de a pápa balkáni jogigényének elismertetésére nem került sor. Sőt, a pápai térovázással elégedetlen Borisz kán a zsinat elé terjesztette kívánságát az autonóm bolgár egyházzal kapcsolatosan, amit a bizánciak alaposan kiaknáztak. A rafináltan megszervezett, ún. „pótzsinaton” (870. márc.) a pápa ellen hergelt keleti főpapok elvetették a római törekvéseket, az új bolgár egyházat Bizánc alá rendelték. Ignatiosz pátriárka most már nem habozva különleges jogokkal felruházott érseket szentelt Bulgária élére úz püspökkel. [Magyar 839–861.] Borisz véglegesen Bizánchoz csatlakozott, Formosust és társait elbocsátotta: Illyricum Róma számára elveszett. [Szántó: 1:302–303.] Erre a megfellebezhetetlen végzésre a pápának csak egy reakciója lehetett: a császári alapítású Bizánc ellenében és a sikeres rivalizálás érdekében az exponált területen feléleszteni egy „apostoli alapítású” egyházat, amely egyedül Szent Péter székének tartozik engedelmességgel.

Ekkor kerül ismét a köztudatba egy név, Szent Andronicus neve, akiről szláv nyelvű életirata a következőket mondja: „A szent apostol, Andronicus, a hetven kiválasztott tanítvány körébe tartozik; Krisztushoz korábban csatlakozott, mint Szent Pál apostol, akinek történetesen ro-

kona volt, ahogyan erről Pál apostol tanúbizonyságot tesz a Rómaiakhoz írott levélben mondván: »Köszöntsétek csókkal rokonaimat és fogolytársaimat, Andronicust és Juniát, akiket az apostolok körében nagyra becsülnek, s akik Krisztusban előbb hittek, mint én.« (Rm 16,7.)

Szent Andronicus Pannonia püspöke volt; de nem valamely város vagy ország igehirdetője és tanítója volt ő, hanem az egész világot tanította; különféle országokba utazott, mindenütt Krisztus nevét hirderve és az ördög cselszövéseit legyőzve. Minden igehirdető munkájában társa volt a megdicsőült Junia.

Andronicus Juniával Krisztus dicsőségéért halt meg, azért, hogy sokakat elvezessen az igaz Isten megismeréséhez. Való igaz, hogy Andronicus Juniával hirderve az ígét számos bálványszentélyt lerombolt, és ezek helyébe keresztény templomokat emelt küüzve mindenütt a tisztátalan lelkeket az emberekből és a betegeket, nyavalyásokat gyógyítva. Amikor azonban Szent Andronicus és Junia minden ember közös sorsában osztozva halálukhoz közeledtek, akkor az Úr apostoli koronával és a mártírium elnyerésével tüntette ki őket, mivel sokat szenvedtek a pogányoktól. Tiszteletreméltó tetemeik sok más egyéb szent vértanú testével együtt a barbakánnál (Jevgenyijben?) lettek nyugalomra. Ezekről a tetemekről különleges isteni kinyilatkoztatás alapján szereztek tudomást a keresztények, ahogyan erről részletesen is szó van a február 22-i dátum alatt lévő elbeszélésben.” [Zs. 9:543–545.]

Ezekből az adatokból vajon valószínűsíthető-e valami is?

Lukács evangéliuma szerint a 12 apostol meghívása (Lc 6,12–16) után Jézus további 70 (bizonyos redakciókban 72) tanítványt választott, akiket maga előtt küldött, hogy érkeztét hírül vigyék. (Lc 10,1–20) Ezeket név szerint nem ismerjük, csak a keresztény hagyományból következtethetünk személyükre.

Szent Pál ezt írja saját küldetéséről: „bejártam az egész vidéket Jeruzsálemtől Illíriáig, és hirdettem Krisztus evangéliumát” (Rm 15,19). Ugyanebben a levélben szólt – mint idéztük – rokonairól és fogolytársairól: Andronicusról és Juniáról. Mivel e kettős nem szerepel az apostolok között, a hagyomány – értelemszerűen – a 70 tanítvány körébe sorolta őket. Az Apostolok cselekedetei részletes beszámoló ad Pál macedóniai

térítőútról (Act 16, 9–40; 18, 55; 19, 21–22; 20, 1–3), de a mű befejezetlen, így többek között az apostol illírisi cselekedeteiről sem ír [Pölzl 36–37, 60–62.]. A Római levél keletkezésekor (58 körül) az említettek még Rómában tartózkodtak, de nem lehetetlen, hogy a Nero-féle keresztényüldözés idején (64-ben) Illíriába menekültek. Pál élettörténetét is nagyjából eddig tudjuk követni, elképzelhető tehát, hogy mártírhaláláig (67-ben) ismét megfordult Illyricumban, s az itt megszervezett egyház élére Andronicus személyében vezetőt is állított [AA. SS 17:4; Gáspár 17.], akit talán hite és neve is (jelentése: „a győzelem embere”, „harcos”) erre predesztinált. [Babits 19; Elexander's 565.]

Andronicus tehát lehetett – a hagyomány szerint – egy Krisztus hetven tanítványából, aki a római birodalomban járva pogányokat térített, „az igaz hitet és az élet ígét hirdette a test élvezetei ellenében”. Benjámin törzséből származhatott, mert Pál cognatusának mondja. Pállal együtt raboskodott, majd Rómába került, de még az apostol életében Pannoniában (minden bizonnyal Sirmiumban) püspökké emelték. [AA. SS 17:1,4; a cognatus más értelmezésére: Origenész MPG 14:1281.]

A rómaiak a meghódított észak- és nyugat-balkáni területeket Illyricum néven önálló provinciává szervezték, majd két részre tagolták, Illyricum superiusra és Illyricum inferiusra. [Zacharia 53.; Pavan 1994. 365.] A 69. év eseményeiről írva Tacitus egyértelművé teszi, hogy Illyricum nagyobb területi egység, amelybe beleértik Dalmáciát, Moesiát és Pannoniát is [Hist. 1:76.; 1:2.], Szokratész egyházatya is úgy tudja, hogy Sirmium illyricumi város. [Bán 1984. 327.]

Origenész egyházatya – aki talán először gondolta következetesen végig, hogy az apostoloknak az evangéliumot az egész emberiség számára kellett hirdetniük (Mt 28,19), és megkísérelte nyomon követni, miképp terjesztették ki igehirdetésüket „a földkerekség egészére” – elmondja, hogy Pál feladata volt Jeruzsálemtől Illyricumig az ige hirdetése [MPG 12:91.]; Macedónia és Illyricum vidékein, melyeken ő előtte soha nem prédikáltak Krisztusról, nem hagyott ki egyetlen helyet sem, ahol téríthetett [MPG 14:1271.], és mindenütt jeleket és csodákat művelt a Szentlélek erejéből. [MPG 13:1269.] Amikor Pál fogságáról ír, kitér fogolytársaira, így Andronicusra és Juniára is, akikről ő is megállapítja,

hogy Krisztus 70 tanítványa közé tartoztak. [MPG 13:1269.] (Nem lehet közömbös számunkra, hogy a „concaptivos” szó magyarázatára felhozott bibliai párhuzam a Nabuchodonosor által tüzes kemencébe vettett három zsidó fiú – Ananias, Azarias és Misael, akiknek himnuszát majd Szent Gellért elemzi behatóan – története Dániel könyvéből. [MPG 14:1280.]

Egyháztörténetében Eusebiosz is gyakran felemlgeti, hogy Pál Jeruzsálemből Illyricumba utazott, Krisztus evangéliumát hirdette, s egyházakat alapított. [Bán 1983. 81., 95–96., 272.] Joannész Khrüszosz-tomosz részletesen taglalja Pál és Barnabás balkáni térítését [MPG 60: 245–252., 295–320.], de az illyricumi tevékenységét sem itt, sem másutt [MPG 60:398, 656.] nem részletezi. Amikor Pálnak Andronicusra tett utalásáról azt mondta, hogy „ez jelentős korona (ho mégisztoz sztéphanosz), hatalmas kinyilatkoztatás” [MPG 60: 669.] valószínűleg alapot adott arra, hogy őt mártíriummal koronázottnak, azaz vértanúnak tekintsék.

Sirmium Illyricum fővárosának számított, az üldözések idején számos keresztényt (70-nél többet) végeztek itt ki [Pavan 1992. 20–23.], rehat igen valószínű, hogy Krisztus helyi híveit már a korai időben püspök irányította. Szinte az utolsónak kivégzettek között említik Szent Irenaeus helyi püspököt is. [† 304. ápr. 6-án; Vanyó 217–220.] Érthető, hogy az egyház legalizálását követően hamarosan érsek, illetve metropolita kerül a császárokat is gyakran vendégül látó város élére. [Gyárfás 20–23.] A keresztény tanítások elterjedt ismeretét bizonyítja az is, hogy komoly ráptalaja volt itt a hitvitáknak és az ariánus cretnekségnek. [Alföldi 40–45.]

Ekkor már Andronicus emlékét körülöngte a fama sanctitatis, földi martadványait Honorius és Arcadius császársága idején (395–408 között) lelték fel és vitték be Konstantinápolyba. (Életirata szerint maga a szent nyilatkoztatta ki egy jámbor szerzetesnek – Nikolaosz Kalligraphosznak – azt a helyet [Zs. 6:401–402.], ahol a szent mártírok nyugodtak. [Zs. 11:662–666.] Kultusza ettől az időtől a bizánci érdekszférában töretlen. A különféle görög és keleti menologionokban és synaxarionokban Andronicus neve a tanítványok sorában legtöbbször a

17–21. helyek valamelyikén szerepel [Schermann 166., 302., 312.], s csak ritkán – ekkor rendszerint Juniától követve – a 31–43. helyek egyikén. [uo. 309., 319.]

Bizonyos feltételezések szerint Szent Andronicus kultuszát a szláv-ság körében Konstantin és Metód honosította meg. Tény, számos korai szláv egyházi kalendárium említi május 17-én Andronicus apostol ünnepét, gyakran azt is megjegyezve, hogy egy a 70 tanítványból [AA. SS 59:130., 332., 343., 346., 362. stb. – *életirata azt is tudni véli, hogy panóniai püspök volt; a kiadója pedig megjegyzi, hogy egyházi székhelye Sirmium lehetett. Vö: Zs. 9:543–544.*], de előfordul mártírtársaival együtt említve július 30-án [AA. SS 59:190. – *legendájukat l. Zs. 11:663–667.*], és többen mások feljegyezték inventiójának napját, február 22-ét is. [AA. SS 59:78., 342., 344., 353. – *l. még: Zs. 6:401–402.*] A római egyház viszont szentjei jegyzékeiben és actáiban nem említi.

Az a Szent Pál iránti kiemelt tisztelet, amelyről a Cirill-legenda tanúskodik, érzékelteti, hogy a kiváló férfiak nagyon is tisztában voltak missziós küldetésük jelentőségével.

„A pápa – olvassuk a legendában – átvén a szláv könyveket, megszentelte, majd elhelyezte őket Szűz Mária templomában [Santa Maria ad Praesepe vagy Santa Maria Maggiore.], melyet Phatnének neveznek, és elénekelték felettük a szent liturgiát.

Majd a pápa meghagyta Formosus és Gauderich püspököknek, hogy szenteljék fel a szláv tanítványokat.

Miután felszenteltettek, tüstént énekelni kezdték a szláv nyelvű liturgiát Szent Péter apostol templomában, másnap pedig Szent Petronella templomában, harmadnap a Szent András-templomban, és végül a nemzetek apostolának templomában, a Szent Pál-templomban énekeltek. Egész éjszakán át énekeltek, szláv nyelven magasztalva az Urat, s reggel Arsenius püspököknek, a hét püspök egyikének és Anasthasius Bibliothecariusnak segédletével még egyszer elénekelték a liturgiát Pál apostol szent sírja fölött.” [PL 73.]

Mint köztudott, Konstantin súlyos betegen szerzerbe lépett Rómában, felvette a Cirill nevet, majd hamarosan meghalt. A püspökké szentelt Metód tanítványaival visszatért működési területére.

Mivel a szlávok nagy apostolai jól ismerték, s valószínűleg ismertették is az avar hódítás előtti pannóniai egyházi állapotokat és az alapító szent legendáját, a Rómából visszatérő Metód csalódást keltett. Bár a legendákban itt némi időrendi zavar mutatkozik, feltehető, hogy már eleve azzal a kérelemmel indították útjukra a morva vezérek a testvéreket, hogy hivatkozva az előzményekre autonóm egyházat és érsekséget nyerjenek [PL 98.], ami végül nem történt meg. Ez lehetett az oka, hogy bár „Kocel nagy tisztelettel fogadta őt, majd húsz tiszteletreméltó férfival ismét elküldte a pápához, hogy felszentelje pannóniai püspökké és behelyezze Szent Andronicus apostolnak, a hetvenek egyikének székébe.” [PL 95.] Ennek a széknak a betöltése pedig egy „apostoli” alapítású egyház újjászervezését jelentette Sirmium székhellyel, joghatóságát pedig kiterjesztve a morvák országaira [PL 93., 98.] és minden szlávok lakta területre. [PL 101–102.]

Várható volt, hogy amikor a pannóniai egyház újjászervezése ismét napirendre kerül, a terület fennhatóságáért kemény rivalizálás tör ki az egykori érsekségek joguródai között. A fent üemlített pápai szándék, amely végeredményben a balkáni hegemonia visszaszerzését és a bolgároknak a római kereszténységhez való visszatérítését is célozta, a német papság konok ellenállásával találkozott, akik nem átallozták még Metódot is elfogni s börtönbe vetni, a pápához pedig fellebbezést írtak ellene [MHK 301–313.], és végül csak a pápai kiátkozás szigorú beígérését követően voltak hajlandók kényszeredetten szabadlábba helyezni. A Damoklész-kard, a vallási és egyházi ürügyekkel indokolt támadás és leigázás veszélye ott lebegett továbbra is Szvatopluk feje felett, aki először beleegyezett Metód tervébe, majd gyakorlatának korlátozásába, de halála után tanítványait a szláv liturgiával együtt száműzte országából. Mielőtt azonban a szirmiumi pannon érsekséget hivatalosan is felszámolhatták volna, megjelentek a Kárpát-medencében a pogány magyarok, elfoglalták és alávetették Metód egykori egyházmegyéjének szinte teljes területét, s ezzel a hivatalos egyházi működést és hitéletet közel egy évszázadra lehetetlenné tették. [Vö. még: Schütz 417–419.]

A pápaság továbbra sem mondott le hajdani balkáni érdekszférájáról – így pl. számunkra is fontos előkép, hogy a horvát királynak,

Tomislavnak [910–928] X. János pápa koronát küldött – ám a pannóniai egyházzal kapcsolatos koncepciók csak a magyarok megtérítésének lehetőségével éledtek újjá.

A renovatio imperii Romanorum programja tétélesen ugyan csak III. Ottó uralma idején fogalmazódik meg, de maga a törekvés nyilvánvalóan jelentkezik az Ottók uralmának kezdetétől.

Már I. Ottó Nagy Károly örökösének tartva magát Aachenben lép trónra, a nejeének jegyajándékkul adott Magdeburgot, ahol óriási építkezésbe kezd, „második Rómának” neveztet. A magasabb méltóságokba rokonságát ülteti, majd – miután ez családi lázongásokhoz vezet, nem riadva vissza még a templomok menedékjogát is sértő testvérgyilkosságtól sem – az egyházi előjárókra támaszkodik, hatalmas birtokadományokhoz juttatja őket, s cserébe elvárja tőlük a feltétlen politikai és katonai támogatást még egyházi döntések esetén is.

A császári méltóság megszerzése érdekében kinyújtja kezét az itáliai koronáért, előbb fegyverre kel, majd elveszi Lothar özvegyét. Rómába a via triumphalison vonul be, elvárja, hogy az előkelők lábcsokra járuljanak elé. Propaganda-gépezete tökéletesen működik. Már 955-ben, a magyarok feletti győzelme után, a Lech-mezőn katonáival Imperator Augustusként ünnepelteti magát [G. 2664.], és rendelést ad egy reichenauai ötvösműhelynek császári koronája elkészítésére. Hroswita szerzetesnő e címmel szedi versbe dicsőségét: Gesta Oddonis Caesaris Augusti. Liudprand cremonai püspök később tettei igazolására dokumentumot szerkeszt (Historia Ottonis). Pápát tesz le és pápát állít. A csúcs pedig kétségtelenül 962. február 2-a, amikor császárrá koronáztatja magát. Véres háborút indít, hogy fiának a bizánci császári családból szerezzen feleséget, s így ismertesse el ott is rangját. Az egykori imperium helyreállítását célzó jogigényként az infidelitas szokványos büntetésével végezteti ki az ellene lázadókat (pl. Thankmar híveit, a kalandozó magyar vezéreket, a római katonai körzetek parancsnokait stb.), azaz felkötöttei őket. Szentül meg van győződve, hogy Daniel 7. könyvének jövőndölése reá vonatkozik, ő hivatott az antik birodalomnak a feltámasztására, amelyben Isten egyháza világuralmat nyer. (Erre a jövőndölésre rimel a talán néhány évtizeddel korábban keletkezett monda a tíz erős

pannoniai királyról, majd a közülük kiváló egyről, amely egy kései írásból [DEO 22.] kikövetkeztethető.)

A korábbi társcsászár (967) II. Ottó bizánci feleséggel az oldalán (972) lép apja örökébe (973) és már az Imperator Augustus Romanorum címet viseli, anyja pedig intézkedéseit Imperatrix Augusta-ként írja alá. II. Ottó kifejezetten sikertelen hadvezér, de vereségei után is gyakran úgy dicsőítik, mintha diadalt aratott volna.

Érthető tehát, hogy III. Ottóba piciny gyermekkorra óta császárné nagyanyja és bizánci császárlány anyja (Theophanu divina gratia Imperatrix) belenevelik az egységes keresztény imperium megteremtésének kötelezettségét. Ezt sugallja neki barátja, Szent Adalbert is, s fogalmazza programmá nevelője, Gerbert d'Aurillac. E cél érdekében járja Itáliát, rokonát Brúnót pápává emeli (V. Gergely), majd a fellépő ellenpápát, XVI. Jánost (azaz Philogathoszt, aki saját keresztapja, anyjának pedig szeretője volt) még Szent Nílus átkait is kiváltó kegyetlenséggel likvidáltatja. Kérlelhetetlen dühében felakasztatja 12 hívével együtt az ellene lázadó Crescentiust, akinek így megözevgyített felesége ágyában tud csak feloldódni. Amikor V. Gergelyt megmérgezik, azonnal kinevezi Gerbertet pápává, aki ekkor a II. Szilveszter nevet veszi fel. Szent Adalbert halálhírének vétele után a kereszténység egyetemes eszméjétől áthatva ló halálában nyargal Gnieznóba, de útja végül a lengyel egyház kiválását eredményezi a német egyházi szervezetről. Fényűző palotát építtet az Aventinuson, későantik méltóságokat kreál udvarában, és II. Bazileiosz császár leányát, Zoét kéreti feleségül.

Úzi, hajtja a teljesítmény-kényszer, sikereit is kudarcnak érzi a nagy terv árnyékában. Kiszámíthatatlansága, hóbortnak tűnő lépései miatt egyre sűrűsödik körülötte a levegő, lassan nemcsak az itáliaiak, de saját népe is ellene fordul. Ebben a helyzetben a tanácsstalanná vált, exaltált ifjú az 1000. év egy éjszakáján feltörette Nagy Károly sírját, maga szállt le egy fátylával a sírboltba, s a mumifikálódott elődről levéve arany keresztjét és nyakláncát, magához véve egyik fogát – mintegy keresztény (és pogány) megerősítést remélve így a néhai császártól – tért vissza onnan. De már ez sem segített: híveitől magára hagyva roppant bele roppant terhébe. (†1002. jan. 23.) [Fischer-Fabian 24. skk..]

Nagyon valószínű tehát, hogy ebben a hatalmi törekvésben, a pannóniai egyházzal kapcsolatosan is a Nagy Károly-kori állapot volt az irányadó, amikor a Duna–Dráva–Rába köze a salzburgi érsekség joghatósága alá tartozott, a Rábától nyugatra a passauai püspökök uralták, míg a Drávától délre az acquileiai pátriárka fennhatósága érvényesült. [Hermann 103.]

Amikor I. Ottó Regensburgban felkötötte a kalandozó magyar vezéreket, ezzel kinyilvánította igényét Pannóniára is, azaz az egykori „terra Avarorum et Hunorum”-ra, amelyen ekkor már bizonyosan az egész magyar szállásterületet értették. Nem véletlenül fogta el tehát 963-ban Capuánál a pápa által a magyarok kérésére felszentelt egyházfőt, Zacheust, aki még a következő esztendőben sem volt képes működési területére utazni, hanem a páviai zsinaton időzött. A Szentszék elképzeléseivel szemben a birodalmi egyház tervét részesítette előnyben, azaz minden eszközzel támogatta rokonának, a rendkívül ambiciózus és szerfelett nagyravágyó Piligrim passauai püspöknek grandiózus elképzelését a Pannóniára is kiterjedő joghatóságú antik lauriacumi (lorchi) érsekség újjászervezését illetően. A Szentszék azonban sem ezt a szándékot, sem a salzburgi egyház fennhatóságának „Pannóniára” történő kiterjesztését nem támogatta.

Piligrim leveleinek ismeretében kérdések tömege merülhet fel mind a magyarságnak a korabeli kereszténységhez fűződő kapcsolatait, mind a terület korábbi egyházi fennhatóságának emlékét illetően. Lehet, hogy a magyarság vallási türelme rendkívüli volt: nem avatkozott be a hivatalos egyházszervezet nélküli őslakosság hitéletébe? Az sem véletlen, hogy a keresztény hitélet magyar szókinccse szláv és török eredetű vagy azokból eredeztethető tükörfordítások? Elképzelhető, hogy amikor Piligrim püspök a magyarok megtérő népéről (a neophita Ungarorum gente) szólva a szlávok más tartományainak (alie Sclavorum provinciae) a hitre való hajlandóságáról regél [E. 57–58.], ez utóbbiakon nem kifejezetten szláv ajkú népeket, hanem csak egyszerűen szolgarendűket (vö. der Sklave) ért? Megélhették-e Metód híveinek leszármazottai a magyar egyházszervezet kiépülését? Maradt-e egyáltalán valamiféle emléke itt Szent Pál illi-

riai térítésének, Andronicus püspökségének, Metód pannóniai egyházának?

A rendkívül szegényes források legalább is nem zárják ki annak feltételezését, hogy sok mindenről tudhattak akkoriban a Kárpát-medencében.

Elgondolkodtató az, hogy miközben István neje révén látszólag a német-római császár elkötelezettje, feltehetőleg germán térítők tömege munkál – ha hitelt adunk Piligrim jelentésének – a magyarok megtérítésén, amikor a császár rokonai és barátai ülnek a pápai székekben, akiknek a birodalmi eszmét kellene támogatni, a magyar fejedelem – mint hajdan Tomislav – a Szentszéktől kér és nyer koronát, egyházi szervezetének élére érseket állítanak Esztergom székhellyel azon a Duna-balparti területen, ahol, korábban Metódnak suffraganeus püspöksége volt (ez Nyitra vidéke; megjegyzendő, hogy Sirmium nincs magyar kézen), és – ha Hartviknak hinni lehet *[SRH 2:412–414.]* – az apostoli jelző az ország királyának és egyházának kijár, ami ha közverve is, de a lauricum ellenében a sirmiumi pannon egyház újjászervezését favorizálja, azért az egyházét, amelynek legendás megteremtője Andronicus apostoli férfiú volt.

Szent István törvénykönyvében elmondja, vannak olyan személyek, „akik meggondolatlanul azt állítják, hogy nincs szükség egyházi vagyona”. *[ZL 142.]* Jóllehet a szövegrészt szóról szóra a 847. évi mainzi zsinat határozataiból másolták *[ZL 15–16.]*, talán nem argumentum ad crinem pertractum feltevésünk, hogy ezt az átvételt vélekedésével kiválthatta a helyi eredetű papság is, ugyanis köztudott, hogy Konstantin és Metód sem a kazár kagántól, sem a szlávok fejedelmektől nem fogadtak el semmiféle értéket és ajándékot, hanem csupán a (keresztény) foglyok szabadon bocsájtását kérték. *[PL 55–56., 66.]*

Tudjuk azt is, hogy a kiváló teológus, Szent Gellért külön tanulmányt szentelt a Szentháromság értelmezésének (*De divino patimonio*; vö. *Delib.* 142v–143 r), amely elveszett vagy lappang. Fennmaradt művében is érinti a témát, de nagyon körültekintően és tapintatosan taglalva a kérdést. Bár ismeri és vallja a Szentlélek eredetével kapcsolatos „Filioque” álláspontot *[Delib. 159v.]*, mégis tanításában Szent

Ambrosiusra hagyatkozik [*Delib.* 160v.], s nem az e témában exponáltabb Szent Ágostonra, akit mindemellett tisztel és olykor idéz is. Mint ismert, a „Filioque” befoglalása az Apostoli Symbolumba német nyelvtérületen alakult ki és honosodott meg, Gellért e lépését tehát vehetnénk valamiféle németellenesség jelentkezésének is. De éppen, mert e szókapcsolat ádáz vitákat eredményezett és eredményezhetett, aligha ezért óvatoskodik. Valószínűbb, hogy a hazai papsággal akarta a konfrontációt kerülni. Megszívlelendő ugyanis, amit a hazánkban is jelentkező balkáni eretnekség térnyeréséről mond: „Egyeseknek ugyanis, ha jól értelmezem, az a szándékuk, miszerint Metód híveinek (sufragantes Methodianistae) segítségével az egyház creje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön.” [*Delib.* 46v.] Tehát nem Metód hívei az eretnekek, de valamilyen közvetett módon (liturgia? nyelv?) közül lehet a bogumilok magyarországi térnyeréséhez. Gellért tehát tudott Metód működésének nyomairól, de vajon tudott-e a korábbi térítésről? Azt hiszem, igen.

Megerősíti e feltételezést maga Gellért, aki szintén idézi a Római-akhoz írott levél vonatkozó részét (Rm 15, 17–24.), de nála a vulgátai „usque ad Illyricum” helyzet-megjelölés helyett „usque in Illyricum” szerepel [*Delib.* 82r.], ami bizonynyal nyomatékosítólag hat arra nézvést, hogy szerinte Pál az egész Illyricumban hirderte az igét.

A hagyomány megőrizte annak emlékét, hogy Gellért kiváló hitshőnök volt, sőt egyes életírói azt is tudni vélték, hogy szentbeszédgűjteményeket állított össze [*Batth.* VII–XI.]. Egy homíliagyűjtemény, amelyben neki tulajdonított beszéd is van, megőrizte az esztendő jeles napjaira írott prédikációinak bevezető mondatait. Íme:

„Tudja meg mindenki, aki e könyvben olvasgat: elkerülhetetlen szükség okából fogtam hozzá, hogy az egyházatyák nyomán az isteni teológia misztériumait megvizsgáljam és elmélkedjem felettük, majd írásba foglalva, Krisztus kegyelmével fussam át azokat. Ezenkívül a könyvek csaknem teljes hiányában engem – akit Pannóniának a besenyők határaival érintkező végvidékeire, pogányok közé, akiknek a vértanúk ideje előtt soha Isten dicsőséges igéjét nem hirdették, ugyanczen tartomány legkeresztényibb királya, István, püspökké nevezett ki – szent és együgyű

férfiak szólítottak fel, hogy az apostoli levelekben és az evangéliumokban való épülés, és az új egyház előrehaladásának okából írjak, hogy az ünnepnapokat ne töltsék az isteni ige nyeresége és fényeskedése nélkül. Így felszólítatván kettős okból, tudniillik az engedelmesség és a hitvallás okából, annak ajándékából és kegyelméből, aki nélkül semmit nem lennénk képesek cselekedni, hozzáfogtam, hogy szilárd étel helyett legalább tejet szophasson táplálójától a legzsengőbb népesség.

Kérem tehát, hogy bocsássonak meg nekem, a vakmerőnek, imádkozzanak érettem, a kötelességvállalóért, s zengjenek dicsőítő éneket az Úrnak. Azokat pedig, akik e könyvet olvassák, méltóztassék a Mindenható Isten megoltalmazni minden gonosztól. Amen.” [Heinzer 7.]

Egyrészt a megfogalmazásból visszacsengenek Origenész Szent Pálról írott gondolatai [MPG 14:1271.], másrészt – ami fontosabb – Gellért tudja, hogy itt nem, de ebből következően a szomszédos területeken „a vértanúk ideje előtt”, azaz az apostolok idejében hirdették „Isten dicsőséges ígét”. Vagyis tisztában volt azzal, hogy milyen hiedelmek éltek a saját kora görög és szláv egyházaiban Pál apostol illyricumi térítőútjával és Szent Andronicus sirmiumi püspökségével kapcsolatosan. (Véleményünk szerint a „vértanúk ideje előtt” szavakkal szándékosan írja körül az „apostolok korát”, hogy ezzel élet vegye az „apostoli alapítás”-ból az adott időpontban számára a fentiek miatt kínossá válható konzekvenciáknak.)

Ám, ha ezeket Gellért püspök tudhatta, már pedig tudta, akkor nem lehetett titok mások előtt sem. Ezek a tények pedig annak megfontolására készítetnek, hogy vajon a Szentszék politikájában az éppen uralgó pápa származása, személyes kapcsolatai voltak-e meghatározóak, avagy nem? Számunkra a fentiek alapján egyértelműnek tűnik a nem. Az sem valószínű, hogy István a birodalmi egyházi törekvéseket szimpátiával szemlélte volna. A magyarországi egyházi szervezet azért nevezhető tehát apostolinak, mert a Szent Pál és Szent Andronicus alapította sirmiumi egyház joguróda. Amikor tehát az Aba Sámuelről zsákmányolt királyi felségjelvényeket III. Henrik, aki jól ismerte eredetüket és ebből fakadó szimbolikájukat, (mielőtt a saját hűbéri jelképeit az országra erőszakolta volna) „oda küldte vissza, ahonnan származtak”, azaz Ró-

mába [Szegfű 205–206.], egyben azt is valószínűsítette számunkra, hogy a magyar királyság és egyháza a Szentszéknek a IX–X. században jól kidolgozott hatalmi elképzelései és tervei felelevenítésével kapta meg a függetlensége zálogát is jelentő ideológiai támaszt, hogy kivédhesse mind Bizánc, mind a Német-Római Császárság alávetési törekvéseit.

Irodalom

AA. SS = Acta Sanctorum. T. 17 Parisiis et Romae, 1846.; T. 59 Uo. 1843.

ALFÖLDI András: Magyarország népei és a római birodalom. Bp., 1934.

BAÁN István (ed.): Euszebiosz egyháztörténete. Bp., 1983.

BAÁN István: Szókratész egyháztörténete. Bp., 1984.

BABITS Antal (szerk.): Bibliai nevek és fogalmak. Bp., 1988.

BATTH. = BATTHYAN, Ignatius de: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta, et acta. Albo-Carolinae, 1790.

BROWN, Peter: A szentkultusz. Bp., 1993.

Delib. = Deliberato Gerardi Moresenae ecclesiae episcopi Svpra hymnum Trium pverorum Ad isingrimum liberalem. Bayerische Staatsbibliothek München, Clm 6211.

DEO = BORZÁKNÉ NACSA Mária – SZEGFÜ László (ed.): Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. (Descriptio Europae Orientalis) Acta Acad. Paed. Szegediensis, 1987–1988. 13–27.

E. = MARCZALI Henrik: Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum. Bp., 1902.

ELEXANDER, David – ELEXANDER, Pat: A Biblia kézikönyve. Novi Sad, 1989.

FCD = FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. T. 1. Budae, 1829.

FOSS, Clive – MAGDALINO, Paul: Róma és Bizánc. Bp., 1990.

FISCHER-FABIAN, S.: A német cészárok. Bp., 1985.

G. = GOMBOS, A. F. (ed.): Catalogus fontium historiae Hungaricae. Bp., 1937–1938.

GÁLOS László: Az egyház és a barbár népek. Bp., 1938.

GASPÁR Dorottya: Gondolatok a pannóniai őkereszténységről. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 5(1993). 1–2.sz. 5–21.

GYÁRFÁS I.: Pannónia őskeresztény emlékei. Bp., 1889.

- HEINZER, Felix: Neues zu Gerhard von Csanád: die Schußschrift einer Homiliensammlung. Südost-Forschungen, 41(1982). 1-7.
- HERMANN Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- MAGYAR I. L.: A kereszténység felvétele Bulgáriában. Századok, 116(1982). 839-879.
- MHK = PAULER Gyula - SZILÁGYI Sándor (ed.): A magyar honfoglalás kútfei. Bp., 1900.
- MEH = GYÖRFFY György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. (2. ed.) Bp., 1975.
- MPG = MIGNE J. P.(ed.): Patrologiae cursus completus, Series Graeca. Parisiis, 1857-
- PAVAN, Massimiliano: Romanesimo, cristianesimo immigrazioni nei territori pannonici. Il veltro, 36(1992). no. 5-6. p. 9-17.
- PAVAN, M.: La Pannonia tra l'Occidente a l'Oriente. [= La Pannonia e l'Impero Romano. (a cura di G. HAJNÓCZI) Roma, 1994. 365-373.]
- PL = KOVÁTS Piroska, F. (ed.): Pannoniai legendák. Bratislava-Bp., 1978.
- PÖLZL, Franz: Der Weltapostel Paulus. Münster in Westfalen, 1914.
- SCHERMANN, Theodor: Propheten- und Aposttollegenden nebst Jünger katalogen des Dorotheus und Werwandter Texte. Leipzig, 1907.
- SCHÜTZ Antal: Szentek élete az év minden napjára. Bp., 1995.
- SRH = SZENTPÉTER E. (ed.): Scriptores rerum Hungaricarum. I-II. Bp., 1937-1938.
- SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. I-III. Bp., 1983-1987.
- SZEGFŰ László: A trónviszályok korának uralkodói. Bp., 1991.
- Tacitus = BORZSÁK István (ed.): Tacitus összes művei. Bp., 1980.
- TÖRÖK József: Az egyház története a korai középkorban (590-1073) Bp., 1984.
- VANYÓ László (ed.): Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Bp., 1984
- Z = ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904.
- Zs. = Zsityija Szvjatuh. 6. köt. Moszkva, 1905.; 9. köt. uo. 1908.; 11. köt. uo. 1910.

Részletek a László Gyula vezette szemináriumából

(Harangozó Imre kérdésére adott válaszában:) – Csalog Józseftől hallottam egy történetet. Egyszer bekerített egy (1) m²-es füves területet, amire mi, „művelt emberek”, azt mondjuk, hogy fű. És leültetett mellé egy pásztorembert, és megkérte, hogy mondja el, mit lát itt. Milyen állatnak jó ez a fű, mi az, ami rossz benne, mi az, ami jó gyógyításra...?

És ez a pásztoreMBER majdnem egy óra hosszát beszélt arról a bekerített egy (1) m²-es fűről, amire mi, „művelt emberek” azt mondjuk, hogy fű. Ezt azért mondom el, mert hallgatóimmal mindig érzékelteni próbáltam, hogy a parasztembernek, pásztoreMBERnek vagy bármilyen embernek legalább akkora a felfogó és elemző képessége, mint egy úN. „művelt embernek”. A fogalmi gondolkodás aránylag késői. Például szokták mondani, hogy a primitív népek szókészlete 300-400 szóból áll. A csodát!!! Harmincezer, negyvenezer, ötvenezer... Külön szavuk van arra, pl., hogy az ember jár, tipeg, csoszog, bottal megy, lassan jár vagy vonszolja magát. Minderre külön szavuk van.

(László Gyula egy kérdésre kifejtette nézetét arról, hogy milyen nyelven beszéltek honfoglaló őseink, majd így folytatta:) – Egy tanulságot hadd vonjak le. Azt, hogy nem értünk egyet valamivel, nem jelenti azt, hogy egymással haragosak vagyunk, hogy egymást támadjuk, vagy egymást lekicsinyeljük. Csak annyit jelent, hogy egy bizonyos ember egy bizonyos adatralmazból ezt a látszatot látja valószínűnek, a másik más hangsúlyokat talál meg. Nekem például az egyik legjobb barátom a kettős honfoglalás legnagyobb ellenzője, Györffy György. Természetes, hisz ez arra megy, hogy a viták váltóáramában hogyan tudjuk jobban megvilágítani a múltat.

(Egy hallgatótársunk kérdésére válaszolva [„Tanár úr szerint hogyan lehet jól történelmet tanítani?”], az idős professzor így nyilatkozott:) – Történelemet tanítani?! Szeretettel. Nem megy másként... Higgyék el, másként nem lehet, hiszen rólunk van szó a történelemben, nem a múltról. A mai élőknek az elődeikről... Amikor az ember történelmet tanít, valahányadik őséről kell beszélnie, aki a nap 24 órájából 16.órát ébren volt,

dolgozott, tapasztalt, munkálkodott, hite volt a másvilágban, eltemette halottait, – szóval, a mai eltűntet élte a régi körülmények között. Amelyek éppen olyan teljesek voltak, mint amilyenek között ma élünk. Történelmet csak szeretettel lehet tanítani.

Én őszintén örvendek annak, ha kifejtik az ellenérveiket, hiszen így világosodik meg többé-kevésbé az, amiből, sajnos, nagyon kevés van. Akármilyen gyönyörű a honfoglalás kori leletanyag, a honfoglaló magyarok nem kengyelek, nem tarsolylemezek, nem fegyverek, nem karperecek, nem csizmaveretek voltak –, hanem emberek. Ha a történészek feladata az, hogy őseinknek az emberi mivoltát próbálják megközelíteni, akkor én a legnagyobb tisztelettel, barátsággal figyelem azokat, akik nem azt mondják, amit én, hanem esetleg valami mást. Ez így való és így jó és így szép. Higgyék el, hogy ez így szép!

A szemináriumot követően... László Gyula, neje és Trogmayer Ottó

Három évtizedes régészeti működésemnek több mint fele idejében lényegében elpártoltam a magyar őstörténet vizsgálatától, holott annak idején erre voltam kiválasztva s egy kicsit kiképezve. A magyar történettudomány hivatalos álláspontját annak idején eszembe sem jutott megkérdőjelezni, netán kétségbe vonni. Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők aprólékos feltárással bíbelődtem, majd néhány avar temetőben is ásatásokat végezhettem. Éppen benőtt a fejem lágya, amikor negyedszázaddal ezelőtt és éppen itt, Szegeden megkezdődött László Gyula professzor úr „kettős honfoglalás”-elmélete ellen az ösztűz. És bár – úgy érzem – jelentős megfigyeléseket sikerült tennem az avarkor időrendjére vonatkozóan (1973-ban), a régészet hagyományos és nemzetközi alaptételét, hogy ti. a tárgyak (*leletek*) népet (*etnikumot*) jelentenek, valamint, hogy a hasonló (*analóg*) leletek népmozgásokat bizonyítanak, vakon elfogadtam, és magam is beálltam a „kettős honfoglalás” bírálói közé (1978). Szakmailag és emberileg is elégtételnek érzem az Élettől, hogy most és éppen itt, Szegeden, László professzor úr jelenlétében felfedhetem tévedésemet és megkövethetem Őt!

A *Feltárult a múlt?* című könyvem megjelenése után, 1989-ben döbbsenem rá arra, hogy sem a jelenkor, sem a középkor meg nem érthető ősmúltunk (*őstörténetünk*) tisztázása nélkül. Ekkor úgy döntöttem, hogy erőm és képességeim szerint, a kezdetekhez kell visszatérni és onnan elindulni, mégpedig az eredeti műveket tanulmányozva. Azaz: megvizsgálni nemzeti történetírásunk születési idejét, a XVIII. századot, amikor még nem volt semmiféle *ellentmondás* a nemzeti hagyományok és éppen a XVIII. században egyre-másra közzé tett nemzeti *krónikáink* és a *történetírás* között! Otrókoci Fóris Ferentől, Bél Mátyástól, a már magyarul író (!) Bod Péteren át Pray Györgyig vettem sorba őket, majd Katona István, Horvát István, Fejér György, Kállay Ferenc, Wenczel Gusztáv következett. A törés, a meghasonlás azonban még a XVIII. század végén bekövetkezett, amikor a külföldi (elsősorban német) törté-

netúrok kihirdették a magyar és a finn-féle (később: finnugor) nyelvek rokonságát s ezzel nemzeti történetírásuk *szülőanyját* idegen *apával* termékenyítették meg. És a XIX. század történetírói küzdelmeit végigkövetve egyre világosabbá vált előttem, hogy őstörténetünknek is megvan a maga *trianonja*, amely csaknem egy évszázaddal megelőzte Magyarországot Trianonját.

Mit jelent ez? Azt, hogy elvettek tőlünk *valamit*, amely minden nemzet (nép) életében fontos, sőt alapvető, s ezt a tudomány fennkölt talárja mögé rejtezkedve tették.

Horváth Endre a Tudományos Gyűjtemény 1823. évi 2. kötetében írta: „Látom én mi bujkál a harasztban. Egyenesen az, hogy dicső, nemes származásunkat velünk elfelejtessék s azután kisebbsítésünkben fokról-fokra szabadabban ugrándozhassanak ... hogy előbb zavarossá, azután kétségessé, végre semmivé tegyék (múltunkat) s a Magyart a magokban fennálló nemzetek sorából kitudják.” (Horváth Endre, Tudományos Gyűjtemény II/1823. 55. o.)

Az 1848/49-es szabadságharcunk vérbefojtása után még sokkal fontosabb lett önazonosságunk óvása, hiszen „...alig van nemzet, melynek becsületes nevére több szennyet igyekeztek volna némely ellenszenvéiek ragasztani, mint a magyarra”. (Jászay Pál, *A magyar nemzet napjai*. Új Magyar Múzeum II/1852. 787. o.) Az *ÁUO*-ról halhatatlan történettudósunk, Wenczel Gusztáv 1851-ben papírra vetett sorait *ma* is írhatta volna: „A tudományok körében vannak kérdések, melyeknek tisztába hozatása egyszersmind a társadalmi lét tekintetében is lehet oly érdekes, sőt oly sürgetős, hogy eltekintve egyesek tudományos gyönyörködésétől, szükséges föltételnek látszik lenni, miképp egész nemzetek az emberiség nagy családjában és más nemzetek irányában állásukat megismerjék, s ahhoz képest magokat viselhessék. Ilyen reánk, magyarokra nézve nemzetünk eredete. Hatása e kérdésnek sokkal tovább terjed, mint fogalmazása első pillanatra mutatni látszik. Következményei pedig, főként ma (!) midőn a germán, a román és szláv származású népek őstörténetükből merített indokoknál fogva általában s név szerint nemzetünk és nemzetiségünk felett különös előnyöket igényelnek, oly fontosak, hogy practikus értelemben is annak minél tökéletesebb megol-

dása napról-napra jelentékenyebbé válik. Nem arról van tehát szó, hogy kívánja-é, szép időtöltésnek tartja-é, érdekes tárgynak nézi-é, stb. ezt a kérdést valaki. A dolog természetében fekszik, hogy minden, ki magát való magyarnak érzi, általa érdekelve van! Azon kívül, tekintve a kérdés megdöntésének komoly következményeit, nemzetünk és nemzetiségünk szent ügye szükségessé is teszi, hogy tudósaink... tisztába hozását minden módon és egész erővel elősegíteni ügyekezzenek, s hogy a magyar nagyobb közönség is azoknak ügyekezeteit éber figyelemmel és részvétellel, tehát szívvel és lélekkel kísérje és pártolja.” (Wenczel Gusztáv, *Eszme-töredékek a magyarok eredetéről*. Új Magyar Múzeum VI/1851. 305–306. o.)

S itt most hadd tegyek egy kis kitérőt. Miután kéziratos nagyobb munkámból megjelent (sajna, nem történettudományi szaklapokban!) egy ún. mintafejezet, illetőleg egy ifjúságnak szánt kis könyvecske, nem kevesen gúnyoltak, hogy *őskövületekkel* hozakodom elő, amely nemcsak korszerűtlen, de téves is.

Legyen szabad megemlítenem, hogy Berta Árpád tanár úr itt is elhangzott előadásának alapötlete Dankovszky Gergelytől származik 1825-ből, amelyet 1851-ben Jerney János továbbfejlesztett. Íme:

	Dankovszky	Jerney	Berta	X
Kabar	–	–	–	kóbor
Nyék	neki (megy)	nyaka	szele	
Megyer	megere: mell-erő	mell-erő	–	magy-er, mansi
Kürt	kürtöl / kürttel	kürt	mellső	
Gyarmat	jámat? / jár!	gyomra	hát mögötti	
Tarján	tábor sz. őrt áll?	tarlja	alkirály, kovács	
Jenő	jó nyak	könyök	oldalsó	korom
Kér (Kara)	kar	kar-ja	hátsó	fekete
Keszi (Kaza)	kézi	keze	töredék	
Szavarti	húnzavar = mejj-erő	–	jobboldali (j.számny) árti: mögötti	

„A (törzs) nemzetségneveket már Dankovszky igen avatatlanul fejtegetvén és nagyon elferdítve magyarázván, azok állítólagos értelméből azt erőszakolta kimutatni, hogy ezen nemzetségek a magyar hadseregbeni foglalkozásoktól és rendeltetéseként nyerték nevezetüket. Jerney még

rovább menvén ...a kürt alakban táborozó magyar hadosztályok értelmes elnevezései.” (Szabó Károly).

Dankovszky Gergely, Hungariae Géntis avitum Cagnomen, Origo genuina, sedesque priscæ, – ducentibus Graecis Scriptoribus coævis detectæ. [*A magyar nemzet ősi neve, tulajdon eredete és hajdani lakhelye*] Posonii 1825. Ismertetése: Y., *A hazai irodalomtudomány*. Tudományos Gyűjtemény IX/1825. 97–121.; Jerney János, *Keleti Utazása a magyarok ősi helyeinek kinyomozása végett*. Pest I. 1851. 80–88. o.; Szabó Károly, *A hét magyar nemzetségről*. Új Magyar Múzeum II/1852. 827–852. o.

És mégis milyen lelkesedéssel fogadta a szakma! Lássunk egy példát!

„Nemrég alapvetően új szempontú, igen figyelemre méltó kísérellettel jelentkezett Berta Árpád. Megalapozott feltevése szerint Bíborbanszületett Konstantin szövegében nem véletlen a törzsek felsorolásának a sorrendje, hanem az élő szervezet valós felépítését tükrözi. Úgy véli továbbá, hogy a törzsek nevei a törzsi szervezetben elfoglalt helyüket jelölik és eképpen fejthetők meg.” (Fodor I., *A magyarság születése*. Bp., 1992. 119. o.) De megemlíthetem – példa gyanánt – Róna-Tas András professzor úr kazár szómagyarázatát is, amelyet először 1830-ban Malxolm fejtett ki (Geschichte Persiens. 82. o.)

Hadd említsek még egy külföldi példát. Pekkanen finn kutató szenzációs felismerése, hogy ti. Publius Ovidius Naso Tomiban már Kr. sz. táján említi a magyarokat *meter-* néven, Horvát István 1830. évi Tudományos Gyűjtemény V. kötet 16. oldal fellelhető, majd részletesen kifejtve Jerney János, *Keleti Utazása a magyarok ősi helyeinek kinyomozása végett*. Pest I. 1851. 107. oldalán.

A kiindulópontok, a gyökerek tehát a történettudományban is nagyon fontosak, hiszen *ahová csalánt vetek, ott búza nem terem!*

Nemzeti krónikáink és ősi hagyományaink szerint a magyarok a hunok, avarok, onogurok rokonai, akik Magna Scythiából származtak. Egyes vezető történészeink úgy fogalmazzák „hun–avar álnév alatt” éltünk volna, holott a hun, avar, sőt a magyar is az adott korban csak olyan kifejezés lehetett, mint a „szovjet ember” (!) manapság.

Vajon felfedhetjük-e egyáltalán a régmúltat? Vannak-e ehhez eszközeink?

Az iskolázott emberek számára nyilvánvaló, hogy a múlt megismerésének négy fő forrása van:

a) a nyelv;

b) az írott források;

c) a tárgyi források (régészet, embertan, állattan, etc.);

d) szellemi örökség, azaz a hagyományok, a művészet, a zene, a folklór és a néprajzi források.

A történettudományban hosszú ideig elfogadott alapelv volt, hogy egy nép történetének vizsgálatakor elsődlegesek a hazai kútfők! A magyar őstörténeten ez kétszáz esztendeje nincs így! Olyannyira nincs, hogy a XVIII. századi Schlözer, a XIX. századi Roesler és Dümmler a magyar krónikákra vonatkozó lesújtó és megsemmisítő álláspontját viszontláthatjuk például a 10 kötetes Magyarország történetében és a 3 kötetes Erdély történetében is! Vagy akár, némileg szelídebb formában, a Korai Magyar Történeti Lexikonban. (Elég felülni mondjuk az Anonymus és a hun–magyar rokonság szócikkeknél.)

A nyelv kérdése látszólag sokkal tárgyyszerűbb, sokkal egzaktabb, hiszen a magyar nyelv létezik és tanulmányozgató. A nyelvrokonság jól megállapítható, ha létezik olyan nyelvi emlékmű, amellyel összevethető. Csakhogy – rendkívül különös módon – sem a *szkíta*, sem a *hun*, sem az *avar* nyelvből személy-, méltóság, törzs és földrajzi neven kívül semmiféle nyelvemlék nem maradt fenn! Sőt, a *kazár*ból sem, hiába böngésszük Golden szójegyzékét. Ezt minden kutató elismeri (Schneider, Pohl, Golden etc.), mégis „pontos” meghatározásokat olvashatunk: a szkíták iráni nyelvűek, a hunok és avarok, valamint a kazárok is török nyelvűek voltak. Ez a *kinyilatkoztató tudomány* legújabbban (s éppen egy szegedi kiadványban!) már odáig megy el, hogy „Attila kardja, Árpád kardja” főcím alatt „Írániak, szármataik, alánok, jászok” alcím olvasható. A „bizonyára”, „valószínűleg”, „feltehetően” szavak nemegyszer helyettesítik az argumentumokat, sőt nagyjágyúként szerepel a „közmegegyezés van a tudományban arra nézve, hogy...” kezdetű érv. S Makkay János idei kis könyvével kapcsolatosan hadd tegyek ismét egy

kis kitérőt. Ezek a kis könyvek igen fontos szerepet játszanak a közvélemény alakításában s ezt nagyon is régtől tudjuk. Álljon itt Kállay Ferenc intelme a Tudománytár 1835. évi hatodik kötetéből:

„A história tanulásának haszna ugyan közönségesen el van ismerve, de annak, ki históriai régi tárgyakról ír, vállalatja súlyos és nehéz, mert nemcsak a tárgyak választásában és históriai összeillesztésükben sok nehézségeken kell győznie, hanem amellet az előadásra és felöltöztetésre is gondot kell fordítania, hogy olvasások mind kellemetes, mind a lélek tehetségeinek kifejlésére tekintve, épületes is legyen.”

„Minél főlebb lépünk a históriában, annál homályosabb a látóhatár, szűkebbek a nemzetek eredetéről és elágazásaikról szóló források; utoljára magas felhők közé rejti magát a história, honnan alig törhet valami tiszta sugár által, amely a bűvárkodót megörvendeztetné.” (Kállay Ferenc, Tudománytár VI/1835.30.o.; Tudománytár XI/1839. 292. o.)

Az utóbbi évek terméséből hadd említsem meg – László Gyula könyvein kívül – Erdélyi István, *A magyar honfoglalás előzményei* (1986); Bartha Antal, *A magyar honalapítás* (Bp., 1987); Fodor I., *A magyarság születése* (1992.); Kristó Gyula., *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán* (1993); Erdélyi István, *Magyar őstörténet* (1993) és Makkay János, *A magyarság keletkezése* (1993) című munkákat. Ezek véleményformáló szerepét kétségbe vonni nem lehet (s talán ide számítható az én „Kik vagyunk? Honnan jöttünk?” c. könyvecském is). De már nem olyan egysíkú a kép, mint korábban, hiszen napvilágot láthattak két vezető kutatót súlyosan érintő könyvek: Götz László, *Keleten kél a nap* (1990, majd a teljes mű 1994-ben); Pap Gábor, *Jött éve csodáknak* (1993); Sára Péter, *A magyar nyelv eredetéről másképpen* (1994); Kiss Dénes, *Az Ósegy titka és hatalma* (1994). etc.

Kétségtelen, e műveknek nem egyforma „tüzereje” van a közönségre (már ti. az olvasóközönségre) nézvést. A tudósok ugyanis régtől három kategória alapján osztályozhatók: tehetség – szorgalom – hatalom. A három a legritkábban fordul elő együtt. Nálunk talán Hóman Bálint és egy rövidebb ideig talán a régészetben Fettich Nándor neve említhető. Sokkal gyakoribb, hogy a tehetség a szorgalommal párosul, de hatalom, befolyás nélkül. Természetesen van szorgalom + hatalom

képlet is, sőt mindegyik kategória létezik önállóan is. Hogy mire képes még manapság is a hatalom a tudományos életben, legyen szabad megemlítenem, hogy történeti szakfolyóiratok a nekik megküldött Szász-Bakay, Attila, Sacra Corona Hungariae és a Kik vagyunk? című könyveket, mint recenzálandó munkákat nem voltak hajlandók elfogadni, hanem visszaküldték!

Sőt! Az idei Nemzetközi Finnugor Kongresszuson nem fogadták el a jelentkezésemet, mivel előadásom címe ez lett volna: „Hogyan lettünk finnugorok?”

A történettudomány mindig is a politika szolgátlánya volt, ez ellen hadakozni értelmetlen. Ám tudományos érvek a politika előírásait mégsem volna szabad tekinteni. Miért nem szabad például a szavárdokat a szabirokkal azonosítani? A szavárd nem egyenlő a szabirral! „Könnyen belátható, hogy milyen súlyos következményei lehetnek annak, ha a szavárd nevet a szabirból magyarazzuk. Egy ilyen feltevés ugyanis már elégséges ahhoz, hogy alapul szolgáljon bizonyos őstörténeti koncepcióknak.” (Berta Á., *Élet és Tudomány* 1989. 772. o.)

A kutatók által képviselt álláspontok természetesen *különbözők*, s ez rendjén is van, hiszen a *múlt* teljes valójában megismerhetetlen! De ezt mondjuk meg becsületesen! Nem kell feltétlen hatalmas vargabetűket leírunk tudományunk védelmében. S erre igen jó példa a magyar honfoglaláskor régészere. Nem jelentéktelen befolyással (hatalommal) bíró vezető kutatóinknak 16 esztendőre volt szükségük annak belátására, hogy a IX–X. századi honfoglaló magyarnak tartott emléktárgyak rokonságai a földrajzi szélesség 60–50° közötti övezetben *nem* találhatók fel! Újra felfedezték Bóna István kétségtelenül helyes és okos tanulmányát (*Régészetünk és Kelet-Európa*. MTA II. OK 28. 1979. 39–48.), amelyben kimondja: a régészeti leletek nem azonosak az etnikumokkal, a rokon (analóg) leletek nem jelentenek okvetlenül népvándorlást vagy bevándorlást, sőt az új nép bevándorlása egyáltalán nem biztos, hogy új anyagi kultúrát teremt. Ebből a helyes ítéletből azonban, furcsa csavarral, különös következtetéseket vontak le.

Abból indultak ki „természetesen”, hogy az *előmagyarság* Kr. sz. előtti 1000 táján szakadt ki az „ugor” közösségből, vagy – amint

Makkay János fogalmazott „az Urál vidékéről elsodorták (!) az ősmagyarokat a törökök” – s így levonultak a Volga–Káma vidékére (Magna Hungaria), majd innen tovább vándoroltak délnyugat felé. Fontos momentum, hogy a magyarság *szüntelenül vándorolt!* és mindig valamely más népnek a „védelve” alatt állt, magyarán annak a szolganépe volt. Miután azonban – a besenyők által megveretve – menekültáradatként bezúdultak a Kárpát-medencébe az *európai civilizáció* hatására egészen új anyagi kultúrát hoztak létre, mivelhogy kívánták, hogy befogadják őket Európába. Így tehát itt, a Kárpát-medencében alakult ki a tarsolylemez, szablys, veretes öves, csizmaveretes, csüngős, rozettás lószerszámos, etc. anyagi kultúra és így nem csoda, hogy alig van keleti analógia (talán Turajevó Dél-Baskíriában) s alig van magyar temetkezés a Kárpátoktól keletre (talán Krülosz, az Ingul-mente, Prezemyśl, Szudova Visnya, Nyikoljovka etc.).

A legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és az osztyákok félczer éven át megőrizték az anyagi és szellemi kultúrájukat változatlan formában, ám mi, magyarok nem. Miért nem? Mert „fejlettebbekké” tettek bennünket a törökök.

Nemrégiben érkezett haza az a 14 fős lovas csapat, amely a honfoglalás 1100 éves évfordulója tiszteletére, végiglovagolta a több ezer km-es távot, mégpedig 120 nap, azaz négy hónap alatt! Ez a lovastúra rendkívüli tanulságokkal szolgál számunkra. Megerősíti (vagy legalább is lehetővé teszi!) azt a régiek által halványan már megemlített gondolatot, hogy Árpád népe, ha szabad így mondanom, „egy menetben” érkezett meg a Kárpát-medencébe. Tehát nem szakadatlanul vándorolt. S itt igen fontos az a Konstantin-féle adat, hogy a magyarok a kazárokkal három évig harcoltak együtt! Igen jellemző, hogy a 3-at 203-ra először Thunmann javította át 1774-ben (!) (Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig, 1774, 134.o. = kihagyták a másolók a szigma betűt!)

Általános nézet, hogy a kétszáz év a helyes, de bizonyíték: semmi! Ugyanígy a „levegőben lóg” a kabar-kérdés. Kik voltak a kabarok és milyen nyelven beszéltek? Mit jelent valójában, hogy a kazárok nyelvére

megtanították a magyarokat, de beszélnek a magyarok nyelvjárását (dialektósz!) is?

Árpád magyarjai a Déli nagy szellemi kultúrkör tárgyi anyagával, viseletével jelentek meg (Perzsia) és nem itt találták ki tárgyaikat!

Ezért is „veszett ki” egy-két nemzedéknyi idő alatt. Helyes lehet tehát Révész László feltevése, ám – meglehet – csak azzal a módosítással, hogy ez a „korai” társaság már 860-as évektől itt van!

Ha feltételezzük – s ehhez megvan a jogunk, mert minden más őstörténeti nézet is feltevés, ide értve a finnugor-elméletet is – hogy a magyarság őshazája a nemzeti hagyomány, a krónikáink állítása szerint Magna Scythia volt, azaz a Káspi-tótól keletre eső vidék (az ókori Oxus és Jaxartes tája), ahonnan az avarok, a hunok, sőt a szkíták is származhattak, akkor lehetségesnek tarthatjuk, hogy eleink már a Kr. sz. utáni V. században, majd a vár-hunokkal a VI. században eljutottak a Kárpát-medencébe, majd a VII. században az arabok nyomására részben elhagyták ősi földjüket, részben északnyugat felé húzódtak. Így kerülhettek ősmagyarok a Volga-vidékére (Julianus-magyarjai), a Kaukázus déli oldalára (szavárd vagy szabir-magyarok) és a Volga-torkolat, illetve a Kubán mentére. A magam részéről ide helyezném Etelközt is és nem a Donyec (esetleg a Don) vagy az Al-Duna vidékére. A 811. illetőleg a 838/39. évi 860. adatokat pedig úgy értelmezem, mint a 862. évit, a 881. évit, a 884. évit, sőt, a 892. évit is, vagyis éppen úgy „kalandoztak”, mint 899 után Nyugat-Európába! Az erős magyar sereg megjelent az Al-Duna vidékén is, ezért említik az arab utazók a Dunát, meg azért, mert Árpád népe később oda vonult!

Szükségtelennek gondolom, hogy képeket vetítsek fel fegyverekről, ékszerekről, egyéb tárgyakról, hiszen éppen arról van szó, hogy a tárgyak önmagukban egyszerűen csak kor- és divat-jelzők, azaz időhatározók (szerencsés esetben) és nem etnikum-jelzők! S ez áll a hunokra, az avarokra, a bolgárokra és a magyarokra is. Amikor Jankovics F. 1834-ben meghatározta a honfoglaló magyar anyagot, amikor Pulszky Ferenc 1874-ben körülírta az avar emlékeket, amikor Hampel József, majd Fertich Nándor nyilatkozott az ún. griffes-indásokról, amikor 1926-ban Alföldi András meghatározta a hun kori emléanyagot, mindannyian az

érmékből indultak ki, helyesen. A honfoglaló sírok közül 108-ban voltak érmék s ezek közül 70 darab dirhem, ám csak 900-tól 924-ig terjedő időszakaszról? Miért? Azt mondják, arab kereskedők jöttek-mentek. Korábban miért nem? Hiszen 650 tájától az övék volt Közép-Ázsia nagy része. Arab dirhemek miért nincsenek avar sírokban? S miért nincsenek bizánci érmék ún. késő avar sírokban? A kazárok az arab ezüst dirhemet használták (Sztárij Ószkol, Csernyigóv, Pogrebnoje, Krivjanszkája, etc). Lehetséges, hogy a Kárpát-medencébe költözés utóvédjei hozták magukkal az arab pénzeket „otthonról”, az ősi földről? S ez szakadt meg végleg Kazária bukása után!

Az ókorban azonban a divat sokkal többet jelentett, mint amit manapság értünk alatta. Nem arról van tehát szó, hogy akárki, akármit, akármikor magára ölthetett, hanem egy nagyon pontosan meghatározott szellemiség alapján lehetett megcsinálni, megcsináltatni vagy beszerezni bizonyos kellékeket, fegyvereket, tárgyakat, ékszereket. Az azonban, ahonnan és amit beszereztek, alapvetően jellemző és fontos. És éppen az a régészet feladata és célja, hogy megrajzolja ezt a szellemi hátteret. S ezt ne primitív módon tegye! Ne egy agyagedény „rácsmintája”, vagy egy sárga edénydarab legyen a „kor divatjának sikolya” (ahogyan Ricz Péternél olvashatni), és ne határozzunk kort „nagy valószínűséggel” semmiségek alapján és egymásra gazdagon hivatkozva, hanem – ha lehetséges – hívja segítségül a régészet a két fő forrást, a nyelvészetet és az írott forrásokat, valamint a történeti hagyományt, mert a régészet önlábán nem képes megállni, ha tetszik ez nekünk, ha nem! (Ez a megállapítás természetesen az ókori Kelet és az antik világ kultúráira így nem érvényes, mert ott nagyszámú írott emlék van!). A hamis kiinduló pont az egyik legnagyobb buktatónk. Például: „mint tudjuk, a szkíták iráni nyelvű és kultúrájú népek s mivel a szarmaták is a szkíta nyelvet beszélték, ők is irániak”, holott ezt éppen nem igazolja semmi komoly történeti adat! Minden „alapkönyvben” olvashatjuk, az avarok török (esetleg mongol) nyelvű népek voltak, holott ezt – a rovásírás-megfejtési kísérleteket is figyelembe véve – eddig senki nem igazolta! Ha kezünkbe vesszük az egyik legújabb összefoglalást, Walter Pohl, *Die Awaren* (1988) című könyvét, abból is csak azt tanulhatjuk, hogy a megmaradt tucatnyi avar

név alapján nem lehet dönteni. Az avar birodalom nyelveiről csak a Szent Demeter csodáiban történik említés, hogy ti. a latint, a szlávot és a bulgárt (a hunt) használták. Priszkosz is ugyanezt mondja Attila udvaráról: a latint, a gótot és a hunt beszélték. De milyen volt a hun nyelv? Ez itt a nagy kérdés! Mert az is, több, mint valószínű, hogy a „bolgár” nem keveréket jelent, hanem a bolga (Itil) szóból ered, és a bolgár-török valójában: hun. S itt érkezünk vissza az ún. „kettős honfoglalás” kérdésköréhez. Miért jöttek a Kárpát-medencébe a népek évezredek óta? Volt valami különleges mitikus ereje ennek a földnek?

A másik alapkérdés: az itt megtelepült népeknek (szkíta, szarmata, hun, onogur, avar, besenyő, jász, magyar) döntően miért csak magyar helynévi emléke van (a kisebb számú szláv és német neveket sem feledve)? S Tólos Géza egyáltalán nem túlzott, amikor László Gyula nagyszemű sejtéséről beszélt (1989), mert valóban hatalmas kincseshánya az az „óriási néptömeg, amellyel alig tudunk mit kezdeni”, hacsak nem tesszük fel, hogy a Györök, az Iklód, az Acsád, a Babót, a Baján, a Bozsok, a Bejc, a Gencs etc. nem egy döntően magyarul beszélő néptömeg hagyatéka, igen erős török hatással, amely nem az Árpád-korban, hanem sokkal-sokkal korábban keletkezett. Újabbán ismét felmerült Vámbéry Ármin ötlete, hogy ti. Árpád népe nem magyar nyelvű, hanem török volt, amely kisszámú (70 ezer) nép később – éppen úgy, amiként a bolgárok elszlávosodtak, Árpád törökjei pedig elmagyarosodtak. Nem tudhatjuk, így volt-e vagy sem, de a IX–XII. századi ún. korai hely- és személynév anyagunk – úgymond – törökös jellege önmagában ezt semmiképpen sem bizonyítja, hiába erőlködik Makray János. A török és a magyar nyelv egymás mellett élését én például már a hun-kortól feltételezem és munkahipotézisem az is, hogy a belső-ázsiai eredetű mongolid jellegű avarok törökök, a vár-hunok pedig döntően magyarul beszéltek. Így tehát magyar nyelvű népesség Kárpát-medencei jelenlétével legalább a Kr. születési utáni V. századtól számolok.

Tudom jól, hogy az ezerszer kigúnyolt Horvát István igazat szólt, amikor ezt írta: „Holmi mende-mondák a Tudomány Országában semmit sem nyomnak. Hiteles tanúk és hiteles emberi tekintetek tészik a

történeti tudomány alapkövét, nem az önkény vagy banyás állítgatások.” Horvát István, Tudományos Gyűjtemény IX/1829. 33. o.

Mégsem lehet vitás, hogy feltevéseink tökéletes vagy vitathatatlan bizonyítására egyszerűen nincs esélyünk! Régen sem volt és a jövőben sem lesz.

Mégis: mit tehet a régészet a magyar őstörténetért?

Mindenekelőtt természetesen azt, hogy lankadatlanul folytatja a pontos és hiteles ásásokat és gyűjti a megfigyeléseket. Nem hagyja félbe-szerbe a szkíta, szarmata, hun, avar és magyar temetőket! Vas megyében például a szó szoros értelmében életbevágó kérdés a VI–XI. századi temetők maradéktalan és teljes feltárása s helyett mi történik? Lukácsházán például néhány tucat avarkori sír kiásása után abbamarad a kutatás, s évek óta nincs folytatás!

Ugyanakkor azonban a régészet ne korlátozza már eleve önmagát, ne kössük gúzsba önmagunk önmagunkat. Ezt már nem egyszer megtettük. Gondoljunk például arra, hogyan rekesztettük ki őstörténetünk anyagi kultúrájából annak idején az ún. köznépi temetőket. Vagy hogyan módosítgatják az ún. griffes-indás emléanyag etnikai és időrendi értelmezését. Az a tudós, aki 35 évvel ezelőtt a griffes-indás „kései” avarokkal kiraboltatta a lemezes „korai” avarok sok ezer sírját, manapság „békés együttéléstről” és töretlen „átfejlődésről” beszél. Volt, aki a griffes-indás temetőket a IX–X. századra keltezte, és volt olyan, aki a VI–IX. századra keltezte. De az ilyen nézetek képviselőit – egyébként helyesen – nem bélyegezik meg, nem gúnyolják ki, nem közösjük ki. Ám ha valaki, akárcsak céloz is arra, hogy a ma viszonylag kis létszámú magyarság hajdan jelentős nép kellett legyen és nyelvünk sem alakulhatott ki másfél-ezer évvel ezelőtt s kivált nem Szibériában és a Káma vidékén, valamint elutasítja például a törökök által elsodort szolga-magyarság őstörténeti vízióját, nyomban lehorvátistvánózzák, nacionalista ábrándkergetőnek kiáltják ki és leprásként kiközösjük. A franciának szabad mondanía: *J'ai l'honneur d'être Français!*, nekünk még egymás között is illetlenség kiejteni: büszke vagyok a magyarságomra. Pedig Horvát István sem akart mást, mint a többi nemzetek: „Más Nemzetek nagy gonddal tanulják

régi viszontagságaikat. Ébredjünk fel már egyszer mi is és nemzeti életünket örökösítsük nemzeti történeteinkben!” (TGy XI/1829.78. o.)

Célszerű és nagyon hasznos volna tehát, ha a szkíta, szarmata, hun, bolgár, kazár, alán, besenyő, avar, jász és magyar etnikai meghatározásokat nem kezelnék olyan mereven, mint eddig és az időmeghatározásokkal sem dobálóznánk oly’ játékos könnyedséggel. Ugyanakkor viszont *tudatosan és felkészülten* fordulnánk a Kr. sz. utáni századokról (sőt! korábbi időktől is!) az 50. szélességi fokról délre mind Közép-Ázsiát, mind a Kaukázust illetően, amikor *szellemi örökségünk* értelmét és eredetét kívánjuk vizsgálni. Lenéző mosolygás nélkül olvassuk végig Körösi Csoma Sándor szellemi végrendeletét:

„Kedves Hazámiai!

Nemzetünk eredetének, és régebbi történeteinek felkeresése és kifejtése végett indultam volt ki Hazámból... s indulok a mi Elejink legrégibb Hazájába, nagy és kis Bukáriába (Buchara), de ha én, Isten őrizzen, olyan szerentsés nem lehetnék, hogy ezen utamat végrehajtsam, imé ezennel meghagyom, hogy az, aki ezen Tzélban én utánam megindul, Konstantinápolyban a török nyelvet megtanulván... és egyenesen az említett országokba menjen s onnan kezdje további vizsgálódását. Ugyanis én az eddig valókból tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a Mi Elejink ezen vidékről szállottak le, mint cultus nemzetek, a Krisztus előtt több századokkal, és minckutánna a mai Persián, Arábián által mentek volna, onnan visszatérvén, Syrián, Assyrián, Arménián, Georgián és Russián Európába kéntelenítették menni az ásiái sok revolúciók miatt.” – Thaisz Redactor, TGy I./1825. 9–10. o. (Körösi Csoma Sándor levele Teheránból 1821. március 1-jén.

Példa gyanánt talán elégséges a szemfedők kérdésére hivatkoznom, amelyről egyértelműen kiderült, hogy déli eredetű és nem szibériai hozadék. Utalnék továbbá a magyarok vallásával kapcsolatos újabb nézetekre, mert egyre határozottabb formát ölt a sámánizmus revíziója. Reményt keltő lépés e tekintetben Mesterházy Károly megállapítása öseink egyistenhitéről. De hol vagyunk még a magyar *szellemi kincstár* töménytelen titkának megfejtésétől? Megoldatlan a kereszténység kérdésköre, válasz nélküli az ún. avar kori fülkesírok problémája. Magam pél-

dául úgy vélem, hogy *Dentumogeria* elhagyására, majd a kárpát-medencei honfoglalásra *döntően* azért került sor, mert az ősi hitet és szellemiséget (amely az univerzizmusból és a zaratusztrizmusból kinőtt nem-judeo-kereszténység is lehet!) a rendkívül agresszív arab hódítók súlyosan veszélyeztették. S azt sem feledjük, mint ősi igazságot: ha egy nép más vallást vesz fel, mint a rokonai, vagyis elhagyja az ősi hitet, saját rokona válhatik a *legnagyobb ellenségévé*! Gondoljunk a besenyőkre és a kunokra.

Mindamellet, ha a magyar őstörténet kutatásában komoly változást szeretnénk látni, akkor legelőször is össze kell gyűjteni és kétnyelvű, *válogatás és áértelmezés* nélküli teljes forrásszövegek kiadását kell előkészíteni. Mégpedig valamennyi írott forrását. Ám azt jól tudták a régiek is, hogy ez *hatalmas* vállalkozás volna s ehhez egy külön intézet kellene. Kállay Ferenc 156 évvel ezelőtt így írt erről:

„Hazánkban kell hát előbb olyan intézetnek felállani, mely a keleti nyelvek tanulását velünk nem csak megkedveltesse, hanem a szükséges kútfők használatát is megkönnyebbítse, hol mind azon segédeszközök egybe halmozva legyenek, melyek nélkül a nyelv és történetvizsgáló el nem lehet... Míg ilyen intézet nem létesül, mely központosítaná a segéd kútfőket, valami fontos felfedezéseket ne is reméljünk a régi történetekben...” Kállay Ferenc, *A keleti nyelvek magyar őstörténeti fontossága*. Tudománytár XII/1839. 349–350. o.

S végezetül hadd jelentsem be, hogy ez év novemberében hivatalosan is létrejön egy új és független Magyar Őstörténeti Intézet Budapesten.

Kósa Kinga

Az ősi magyar világkép

*„A mozdulatlan mélység felett, a kilenc égi szféra alatt,
a hét égi réteg alatt, a föld köldökén,
a legközpontibb helyen, a föld legcsendesebb pontján,
ahol a Hold nem fogy, a Nap nem megy le,
ahol nyár mellett nincs tél,
állandóan szól a kakukk, áll a fehér ifjú...”*
(Jakut világteremtési monda)

Az elkövetkezőkben néhány elképzelést szeretnék ismertetni a pogány magyarok hitéről ill. világképéről. Először is Solymossy Sándortól idézve lássuk az ural-altáji hitet! Ennek az ismertetését azért tartom fontosnak, mert az utóbbi idők kutatóit nagy mértékben befolyásolta.

Tehát az ural-altáji hitvilág:

Az egész világképnek a törzsét a Világfa alkotja, mely a világot három részre osztja (három tágozású világkép): az alsó világra, a középső világra és a felső világra. A középső világ a mi világunk, cvilág, ahol élünk. A felső világ egy olyan világ, amely hét vagy kilenc rétegből áll. Itt laknak az isteni szellemek és csúcsán az Atyaisten. A felső világra általában pozitív tulajdonságok jellemzőek: világosság, az embereket pártoló, jóindulatú szellemek lakhelye... Ennek az ellentetje az alsó világ, mely szintén rétegződik. Az alsó világ a negatív tulajdonságok, a sötétség, a rontó-ártó erők hideg, vizes birodalma. Legalul van a legfőbb gonosz szellem.

A jurta a világ kicsinyített mása. Eszerint az égbolt a jurta nemezburka volt. Úgy gondolták, hogy a jurta nemezlapja, azaz az égbolt lyukacsos és a felső világából a fényesség ezeken a lyukakon árad a Földre. Ezeket a fénypontokat látjuk éjszaka csillagoknak, melyek a Világfa törzse körül forognak.

Ezek után lássuk, mit mond Diószegi Vilmos *A pogány magyarok hitvilága* című írásában! Ő is egy háromosztatú világról beszél, melyet a felső, a középső és az alsó világ tagol. Ezeket a világokat a népmeséinkből ismert égigérő vagy tetejetlen fa köti össze. Ennek is hét vagy kilenc elhajló ága van, mindegyik egy-egy erdővel vetekszik és ágai között jár a Hold és a Nap, valamint a csillagok. Különböző állatokat találunk a felső világ ágai között. Diószegi Vilmos sámánhitű népek analógiája alapján úgy gondolja, hogy ezek a középső világ lelkei és szintén a sámánhitű népek analógiája alapján gondolja azt, hogy a magyarok égigérő ill. tetejetlen fája a sámánhitű népek Világfájával azonos és köti össze az alsó, a középső és a felső világot.

László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című munkájában egy korai állapottal kezdi az ismertetést. Megfogalmaz egy alaptételt, mely szerint az evilági élet rendje párhuzamban van a túlvilági élet rendjével. Tehát a család, nemzetség, törzs, törzsszövetség rendjéről ír a másik világon. A középpontban szintén az égigérő fa áll, melynek szintén hét vagy kilenc elhajló ága van. A hetes számmal kapcsolatban jegyzi meg László Gyula, hogy őseink, sőt még sokáig az ő utódaik is hetedízigen tartották számon felmenőiket.

A legfelsőbb rétegben található az isteni ős, a Teremtő, a magyarok Istene, az Úr és az Asszony, az Istenanya. Az ezt követő rétegekben pontosan nem tudja, hogy kik lakoznak, de amiben még biztos az az, hogy a legalsóbb rétegben a családi ősök találhatók. Az elhajló ágakon itt is tágas mezők és jó legelők vannak. Később az égi nagycsaládok rétegei lassan az ősmúltba vesztek és a rétegekre bomló menyország képzete alakult ki. Ez úgy nézett ki, hogy itt is a felső világban vannak az elhajló ágak és isteni lények népesítik be. A csúcs felé közeledve csökken a rétegek lakóinak száma, mely egyben a hatalmuk nagyságát is jelöli. Az a változás az előzőekhez képest, hogy a felső világ képéhez hasonlóan egy nagycsaládi rendnek megfelelően rétegzett alsó világ képzete alakult ki. Ez pedig következhet egy ősi gondolatból, amely szerint az emberben

eleve benne van a jó és a rossz küzdelmén alapuló világkép. A másik összetevője ennek a képzetnek az az elképzelés, mely szerint az utódok bűne miatt meghalt ember lelke a túlvilágon rontó szellemként fog működni. Ezekhez társultak különböző – kínai és iráni – hatások. Konkrétabban: a világot a férfi-nő ill. a fekete-fehér viszonylatában elképzelő kínai hatás, valamint az iráni hatás, mely a jó-rossz, a sötét-világos ellentétén alapul. Ezek mintájára képződött le a felső világ alsó világgá.

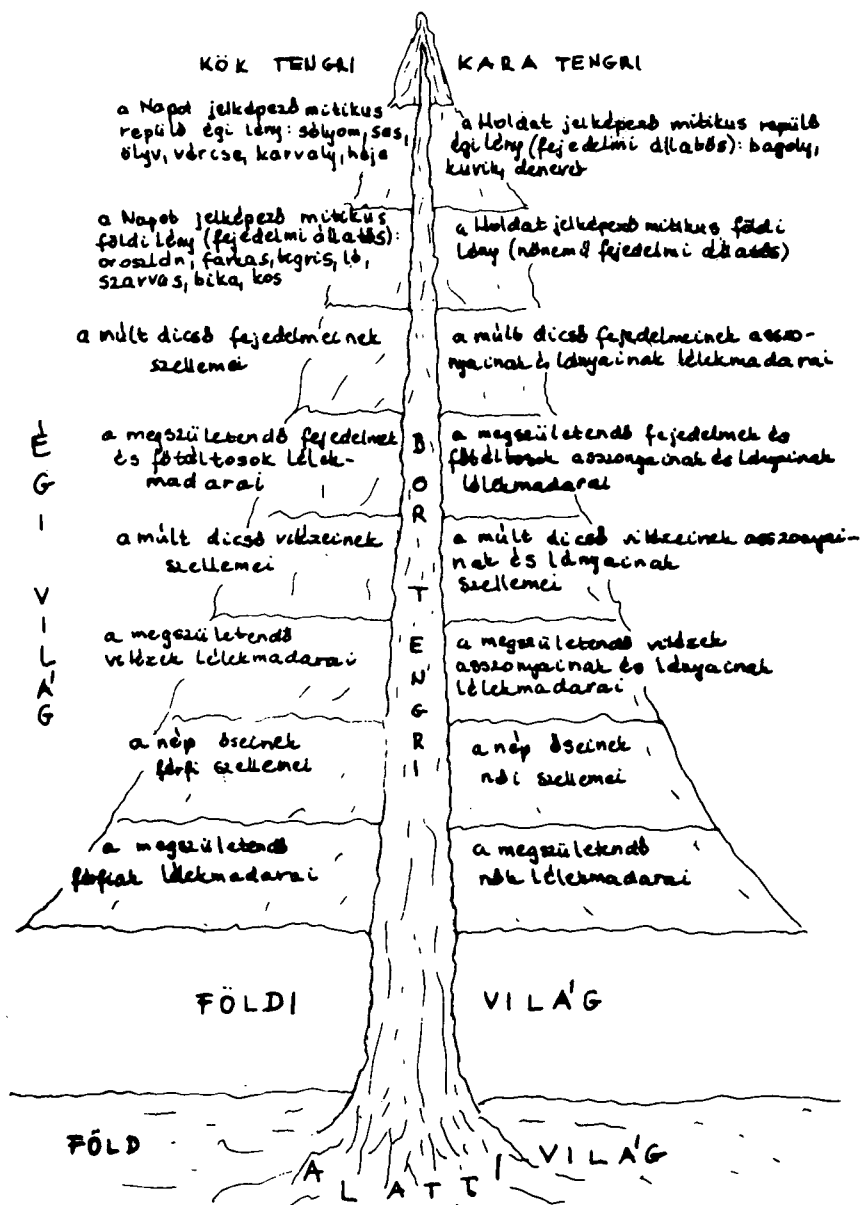
Most pedig egy talán kevésbé ismert elképzelésről kicsit bővebben. Az elképzelés Cey-Bert Róbert Gyula nevéhez fűződik és hamarosan megjelenő könyvében bővebben is olvashatjuk majd a nézeteiről. A világfa itt is a központ, melynek 9(!) elhajló ága van a felső világban. A földi világról az elképzelés nem mond újat. A föld alatti világ (sic!) nála is a kígyók, békák, gyíkok, a hűvösség és a nedvesség birodalma. A föld alatti világ nem rétegzett, hanem a Fa gyökerei alkotják. A Világfa csúcán a Tengri található, a magyarok istene, akinek többféle megnyilvánulási formája létezik, a Kők Tengri, a Bor Tengri és a Kara Tengri. A Kara Tengri a feketeség, az éjszakai sötétség, a Kők Tengri pedig a világosság, a nappali égbolt színének megfelelő megnyilvánulása az istenségnek. Kara Tengri, Bor Tengri és Kők Tengri hármassága adja a világ harmóniáját. A Világfa világosságot jelképező jobboldala, a Kők Tengri a Nap és a nappali világosság világa és a Világfa sötétséget jelző baloldala a Hold, az éjszaka, a Kara Tengri világa között a Bor Tengri jelzi az ellentétek feloldását. A Bor Tengri ellentéteket kiegyenlítő belső képességét, a harmónia megvalósítását a Földből kinövő Világfa törzse jelképezi, mely ugyanúgy elválasztja a világosságot és a sötétséget, az eget és a Földet, mint ahogy összeköti, egyesíti. Tehát a Bor Tengri jelenti a belső kiegyenlítő képességet, amely következtében a harmónia megvalósul.

Az alábbi ábrán a Cey-Bert Róbert Gyula által feltételezett felső világról látható egy ábra. A Világfa jobboldala a Nap, a világosság, a férfi erő birodalma, a baloldala a Hold, a sötétség, a női erő birodalma. En-

nek megfelelően rendeződnek minden rétegben az ott élő istenségek és szellemlények.

Annyit fűznék ehhez, hogy az eddig általam olvasottakban nem tapasztaltam, hogy ilyen élesen megjelenne és különválna a sötétség és a világosság oldala. Csupán László Gyula egy könyvében található egy rész, mely Sebestyén Gyula Zala megyei gyűjtésére hivatkozva mondja a világmindenség ábrázolását, mely egy javasasszony dobján látható. A dobon jól elkülönülve három-három fekete ill. fehér kört találhatunk.

Végül Szegfű Lászlótól is idéznék néhány gondolatot. Ő az előbbiekhöz képest gyökeresen másfajta, alapjaiban eltérő nézetet képvisel. Szegfű László elképzelése szerint nem egy háromosztatú világkép az, amit őseink a honfoglalás korában hittek, hanem kétosztatú. Van egy szakrális tér és van egy profán. Ez a szemlélet vertikálisan és horizontálisan is igaz. Az evilági térben az a terület, melyet az ember belakik, ahol él, mely számára ismert, kiszámítható és biztos, az a profán tér. Ami pedig a saját életterén túl van, az a szakrális, kiszámíthatatlan, bizonytalan világ, melyről azt gondolták, hogy azokon a területeken lehet a túlvilági erővel kapcsolatba lépni. Általában itt mutatták be az áldozatokat. Ha pedig vertikálisan nézzük, van az evilági tér, ahol élünk és van a túlvilági tér, a szellemek világa, mely rétegeket alkotva borul az evilágra. Erre utalnak a népmeséink azon jelenetei, melyekben a hős ugyanoda lyukad ki függetlenül attól, hogy felfelé, vagy lefelé indult el a világfán. Erre példa a Fehérlófia című népmese.

PASZTRNÁK ISTVÁN

A magyar középkor kutatásának száz éve Szentes határában
Visszatekintés két közelgő évforduló kapcsán

Juhász Gyula: A szentesi határban

*Itt álmodik Attila valahol...
Fölötte bús darumadár dalol,
Fölötte magyar ég kék sátora,
S a hunok harca áll s hunok tora.*

*Keressük őt, a nagy erős Vezért,
Ki csillagokba nőtt, s szívünkbe fért,
Kinek szent kardja s lelke győztesen
Királykodott e földi téreken.*

*A magyar táj ölelve rejti őt,
Fölötte zúgnak viharok, idők,
És hullanak a népek, csillagok:
Attila jön! Hunok, virrasszatok!*
(1926)

1995-ben ünnepeljük Árpád népe Kárpát-medencei honfoglalásának ezerszázadik évfordulóját. Közeleg azonban egy másik, kevésbé ismert jubileum is. Két év múlva, 1997-ben lesz száz éve annak, hogy Csallány Gábor, szentesi ármentesítő társulati tisztviselő kezdeményezése nyomán megalakult a Csongrádvármegyei Régészeti és Történeti Társulat.

Referátumom célja – tisztelegve a nagy elődök lelkes munkássága előtt – főbb vonalakban vázolni a folyamatot, melynek során a régiségek gyűjtésének, megóvásának feladata amatőrök jó szándékú ügyködéséből állami feladattá vált. Írásom egy szűkebb területen, a Csongrád megyei Szentesen szedi sorba a múzeumügy történetének főbb csomópontjait. Úgy hiszem azonban, e kisvárosi példa nem vagy nem sokban különbözik Magyarország más vidéki múzeumának történetéről. A fellelhető dokumentumok, valamint az irodalmi anyag összegyűjtésével és közzétételével szeretném bemutatni a

kutató és feltáró munkát, melyet szentesiek és mások a határ középkori emlékeinek, leleteinek összegyűjtéséért végeztek. A kutatástörténeti adatok mellett, ahol lehetett, igyekszem múzeumtörténeti kitekintést is tenni. Azt hiszem, a szentesin kívül alig van hazánk mai határain belül olyan jelentősebb, múlt századi alapítású, ma is működő múzeum, melynek történetéről a mai napig nem jelent meg nagyobb lélegzetű, összefoglaló munka. Dolgozatom egy – talán a centenáriumra elkészülő – múzeumtörténethez is adatokat szolgáltatathat.

A kezdetektől a múzeumalapításig

A magyar középkor régészetének kutatása – összefonódva magának a tudományágnak a szentesi megjelenésével – a múlt század utolsó harmadában kezdődött meg. Hiába állt fenn a Nemzeti Múzeum már jó harminc éve, ez az Alföld középső, a tudományok korszerű eredményeitől szinte teljesen elvágtott területére alig volt hatással. A különféle munkák során, innen-onnan a felszínre kerülő ásatag világ inkább csak a gyerekek fantáziáját foglalkoztatta, mániákus turkálók érdeklődését kötötte le.

A városban és a megyében ekkoriban semmilyen szakintézmény nem volt. Amint köztudott, Szeged a múlt században szabad királyi városként önállóságot élvezett, nem tartozott Csongrád megyéhez. Éppen ezért a szegedi Városi Múzeum „nem volt illetékes” Szentesen és környékén.¹

A 19. századot a polgári nemzetté válás korszakaként tartjuk számon. Az önálló, minden más nációtól elkülönülő nemzettudatunk kialakításának időszakában kutatók és magánemberek különös figyelemmel fordultak az elmúlt korok története felé. Természetesen megkülönböztetett szerep jutott a honszerző magyarság, az ősmagyarok kutatásának. A történelem és annak tárgyiasult megjelenése, a romantikus és titokzatos archaologia „divatba jött”. Igen sok nagybirtokos, de néhány vármegyei értelmiségi is gyűjteni kezdte az addig kézen-közön kallódó leleteket.

Hasonlóan történt ez Csongrád megyében, de Szentesen is. Az első előkerült és a pusztulástól megmenekült, középkori tárgyak magángyűjteményekbe kerültek. A város jelesei, Balogh János polgármester, Farkas Sándor vármegyei főgyógyyszerész, vagy Szívós Béla, a szentesi Gimnázium tanára, az iskola természettani szertárának öre kis magángyűjteményeket, múze-

umocskákat hoztak létre – illetve gondoztak – a városházán, a gyógyszerházban, illetve a gimnáziumban. [RÓZSA 1988, 4. számozás nélküli oldal]

Az első, közgyűjteményként működő „múzeum” létrehozására az 1860-as években a szentesi – akkor még református – gimnázium vezetője és oktatói tettek kísérletet. Az itt felhalmozott régiségeket azonban a fennmaradt dokumentumok bizonyossága szerint egyfajta intézeti szertárként, és nem nyilvános, a nagyközönség számára is nyitott gyűjteményként kezelték. A régiségek a gimnáziumi értesítőkből következtetesen a taneszközök kimutatásában szerepeltek. Csupán egy alkalommal, 1896-ban említik „történelmi és irodalmi múzeumként” a gyűjteményt. Véleményem szerint ezért jó akaratú rútlás Zalotay Elemér volt szentesi régész azon megállapítása, hogy ez a kis gyűjtemény már a legkorábbi időkről fogva a nagyközönség céljait szolgáltatta! (ZALOTAY 1932, 54.) Legfeljebb a szándék az, ami elvitatathatlan a gimnázium tudós tantervéitől. Amint azt Csukás Benjáminnak, a gimnázium igazgatójának beszámolójából megtudhatjuk: „Mondanom is fölösleges, hogy könyvtárunk és múzeumunk igen kezdetleges, de hogy e kezdetleges állapotból rövid pár év alatt ki fogunk bontakozni, arra nézve kezességet nyújt egyházunk áldozatkészsége... Ez évben 140 forint határozatott ama célra fordítani”. [CSUKÁS 1865, 4.]

A gyűjtemény természetesen csak adományokból gyarapodott, ásatásokat a gimnázium nem vezetett. A „múzeumról” szóló híreket évről évre a gimnázium értesítője, esetleg egy-egy napilap közölte. [ZALOTAY 1932, 54–55.] Sajnos, e beszámolók igen szűkszavúak, leggyakrabban csak a gyűjteménybe került tárgyak számának és az ajándékozó nevének közlésére szorítkoznak. A kormeghatározások elnagyoltak, gyakran nem is törekszenek pontosságra.

E régiségtár méretéről Zolnay Károly igazgató 1874-es beszámolója alapján alkothatunk képet. Eszerint:

„A régiségtár áll 310 db. éremből kb. 20 (sic!) korszakokból, (...) 30 db régiségből, inkább a rómaiak idejéből. Ezek mind adományozás útján gyűjtettek, fogadják a t. adományozók az intézet hálás köszönését.”
[ZOLNAY 1874, 3.]

Hogy a mégoly szegényes gimnáziumi gyűjtemény híre meglepően messzire is eljutott, azt meggyőzően bizonyítja egy 16 darab régészeti té-

májú kötetből álló adomány, amelyet Rómer Flóris juttatott a szentesi intézmény könyvtárának. [ZOLNAY 1877, számozás nélkül.] Hazai régésztünk atyamestere szinte kizárólag saját munkáiból ajándékozott. A gimnáziumi gyűjtemény egyes tárgyait, akár csak Szívós Béla magángyűjteményének válogatott anyagát már ott találjuk az 1876-ban Budapesten megrendezett, VIII. Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszus számára rendezett kiállításon és az erről szóló katalógusban. (HAMPEL 1876, „Vitrine 19.”, 103. és 106.)

Természetesen a gimnázium gyűjteményében nem csak – helyesebben: főleg nem – régiségek, hanem más, történelmi, természetrajzi, irodalmi vonatkozású tárgyak is helyet kaptak. E tárgyak együtt tölthették meg azt a „múzeumi helyiségül szolgáló két termet”, melyről Zolnay Károly igazgató a tanintézet leírásakor emlékezett meg. [ZOLNAY 1883, 11.]

A könyvek legjelentősebb magángyűjteményével Farkas Sándor rendelkezett. Farkas gyógyszerési működési területén, a vármegye falvaiban, városaiban módszeresen gyűjtötte a „régiségeket”. Személyesen és megbízott emberei segítségével figyelte, hol mi kerül elő, honnan mire tehet szert. Gyűjteménye gyarapítása során vagyonát sem kímélte. Mindent gyűjtött, ami régi volt, vagy annak látszott. Mint az Archaeologiai Értesítő vidéki levelezője, kisebb cikkekben, közleményekben számolt be kutatásainak eredményeiről. Így Farkas nevéhez fűződik az első szentesi honfoglalás kori leletek közzététele is. [FARKAS 1888/b, FARKAS 1892.] Legtöbb régészeti és helyi történeti kérdéseket tárgyaló cikke megyei lapokban (Szentés és Vidéke, Csongrád megyei Kör Évkönyve, Szentési Lap, Csongrádmegye) jelent meg.

Farkas útján jutottak az első szentesi leletek közgyűjteménybe, a Magyar Nemzeti Múzeumba. [LŐRINCZY 1988, 8–13.] Jónéhány alkalommal „küldött fel mutatóba” tárgyakat, így pl. Hampel Józsefnek a Szentes-Nagyhegy, Veker-parti honfoglalás kori lovassírok leleteit. Az persze más kérdés, hogy a Nemzeti Múzeumban az eltelt évtizedek alatt az anyag keveredett. Elvesztek belőle darabok, ugyanakkor hozzájuk is keveredett néhány lelet.

Farkas Sándor könyvtárát, néprajzi gyűjteményét a városra hagyta, de régészeti leleteiből is juttatott a szentesi múzeumnak. Ugyancsak a szentesi múzeumba jutott a városi gimnázium gyűjteménye [RÓZSA 1988. 4.]. „... A

vallás és közokt. m. kir. ministerium f. é. aug 11-én 50856 sz. a. k. rendeletével megengedni méltóztatott, hogy 411 drb. érték nélkül bejegyzett régiség a Csongrádmegyei tört. és régész. társulatnak engedessék át, mi 1903 évi október 10-én meg is történt” – tudósít precízen a gimnázium évkönyve. [ÉVKÖNYV 1904. 72–73.] Ez utóbbi ajándékozással 1903-ban igen sok, a város határából származó, honfoglalás és Árpád-kori lelethez jutott a gyűjtemény.

A Nemzeti Múzeum – amint az az iratokból kirűnik – élénken érdeklődött Szentes és az itt megszerezhető „ősleletek” iránt. A MNM leltárkönyvi bejegyzéseiből megtudjuk, hogy több megbízottjuk is járt a városban, leletek után kutatva, kisebb ásatásokat eszközölve. Sajnos, e feltárásokról magán a munka tényén és a gyűjteményben megmaradt leleteken kívül vajmi keveset tudunk. Annyi biztos, hogy a későbbi néprajzkutató Jankó János szentesi gyűjtése útján is jutottak honfoglalás kori leletek a MNM gyűjteményébe. [N.N. 1925. 29.] Megfordult Szentesen a vidéki leletek megmentését, régészeti társulatok alapítását sürgető Rómer Flóris is. [ZALOTAY 1932. 55.)

A múlt század '80-as éveit a Tisza mentén a nagyszabású árvízvédelmi, töltéscsúszási munkák jegyében teltek el. E hatalmas földtömeg megmozgatásával járó munkák során, különösen a töltésekhez anyagot szolgáltatató kiemelkedések, halmok megbontásakor számtalanul kerültek napvilágra a legkülönbözőbb korszakbeli leletek. Szentes határából elég csak a híres, a mai Magyartés község területén előkerült, ún. „Bökénymindszenti leletekre” utalni. E töltéscsúszási munkák során, a határ északi és nyugati részén, a Körös és a Tisza folyók partján számos középkori leletet is találtak.

Az árvízvédelmi munkálatok során előkerült leletek megmentése vagy veszendőbe menetele szinte kizárólag az építkezést felügyelő mérnökök lelkiismeretességén, érdeklődésén múltott. Ennek oka egyszerű. Rendszerint közel s távol az illetékes mérnök volt az egyetlen értelmiségi, aki a leletek vagy csontok előkerüléséről egyáltalán tudomást szerzett.

A fenti, országosan jellemző állapotokhoz hasonló volt a helyzet Szentesen is. Városunkban az építkezéseket felügyelő tisztviselők magatartására nézve mindkét véglettel találkozunk.

A részleges negatív példát Horváth Gyula árvízvédelmi kormánybiztos szolgáltatta. Mint Budapesttel kapcsolatban lévő, hivatalos emberhez, hozzá került az a 11. századi, Salamon-kori bronz bulla, amely a töltésépítésekkel egy időben, a belvárosi Szent Anna utcában került elő, és ami egyedülálló Árpád-kori emléke lehetett volna a városnak. Horváth, aki a már említett, bökénymindszenti leleteket oly hűségesen beszolgáltatta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, ezt a tárgyat valahogy eltűntette. Annyi biztos, hogy a lelet utolsó információnk szerint hozzá került, de sohasem jutott el a Nemzeti Múzeumba. [CSALLÁNY 1935. 29.; KUBINYI 1984. 142–144.; KUBINYI 1994.]

Természetesen akadtak felelősen gondolkodó, a pusztuló értékeket a lehetőségekhez mérten menteni igyekvő mérnökök is. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára őrizi azt a levelet, melynek kíséretében Száz Géza királyi mérnök, a Magyar Királyi Töltésépítő Hivatal főnöke a Nemzeti Múzeumba küldte azokat a „leltárgyakat, ... melyek a IVik tiszai szakaszon a töltésépítésnél alkalmazott egyes munkások által az anyaggödörökben találtak”. Az igen gondos kimutatás készítője a tárgyakat folyószámmal látta el, a leletekről egyenként feljegyezte, hányas számú anyagnyerő gödörből származnak, milyen mélységben és „milyen természetű földben” kerültek elő. Az ezután következő „talált régiségek körülírása” rovat tájékoztat a pontos leletkörülményről. (Pl. „Egy cserépedény – egy csontváz déli oldalán 20 cm távolban”) (MNM RégAd 4.Sz.I.)

A lelkiismeretes, mérnöki pontossággal és alapossággal megírt levél megérdemli, hogy szó szerint, teljes terjedelmében idézzem:

„A Magyar Nemzeti Múzeum Nagytekinetű igazgatóságának Budapestén

Vonatkozva f. évi Június hó 9én az 1265 számú átiratomra, és ennek kapcsán az igazgatósági 171/1882 számú intézkedésre, – tisztelettel van szerencsém a szentesi kir. töltésépítő hivatal által végrehajtott munkálataknál talált régiségi tárgyakat a m. n. múzeum részére megküldeni.

A tárgyak amint különböző helyeken találtak könnyebb áttekintés – s netalán következtetések szempontjából – külön és a hely leírásával ellátott leltárakba foglalva vannak összeírva.

A mellékelt 4 drb. leltárban említett tárgyak 3 darab ládába és 3 darabban természetben csomagoltattak.

Nagy terjedelmüknél fogva postán nem küldethettek, hanem rendes szállítmányként Szentesen a gőzhajózási vállalatnál lettek a mai napon feladva. Miről a Nagytekinetű igazgatóságot szíves tudomás – és az átvétel iránti intézkedés végett tisztelettel értesítem, – valamint arról is, hogy ezen küldeménnyel Szentesen járó költségeket a hivatal előzőleg már fedezte.

Végül nem tartom feleslegesnek felemlíteni, hogy esetleg ezentúl található tárgyakat – szinte a legnagyobb készséggel fogja gyűjteni és alkalmaslag a m. n. múzeumnak rendelkezésére bocsátani.

Szentes 1882 Augusztus 24.

M. kir. töltésépítő hivatal főnöke

Száz Gáza

kir. mérnök”

[MNM RégAd 4.Sz.I.; 1. számozatlan, kéziratos lap.]

Régészeti szempontból hasonló „eredménnyel”, bár jóval kisebb földtömeg megmozgatásával jártak a Kiegyezés utáni években az Alföldön is felgyorsuló vasútépítkezések. A nagyhegyi, Hampel által közölt honfoglalás kori lovassír leleteit, melyek vasútépítkezés során kerültek elő, a Szentesen tevékenykedő Kosztka Károly (1814–1897) mérnök [SZINNYEY 1899, 1553.] mentette meg és juttatta közgyűjteménybe.

Már Szentesre érkezése idején lelkes magángyűjtőnek számított a Körös–Tisza–Marosi Töltésépítő Hivatal telefonműszerész, Csallány Gábor is. A húszas éveiben járó Csallány azzal a feladattal került Szentesre, hogy az újonnan épített töltések védvonalain megtervezze és megépítse a telegráfvo-
nalakat. Azonban hamarosan mestere lett a leásott póznák gödreiben előkerült ásatag világnak is. Figyelmét kiterjesztette a bányagödrökre, út- és csatornaépítkezésekre [RÓZSA 1995].

Kezderben Csallány is műkedvelőként gyakorolta a régészetet. Saját gyűjteményt hozott létre, kereste a kapcsolatot a Nemzeti Múzeummal. Farkashoz hasonlóan néhány leletet oda is ajándékozott a pesti gyűjteménynek. Farkas után övé volt a legnagyobb gyűjtemény a megyében.

Biztonsággal kijelenthető, hogy a szentesi múzeumügy kezdetei, a Csongrádvármegyei Múzeum megszületése és annak első öt évüzede megbonthatatlanul összeforrott a város jelentős közéleti személyiségévé növő Csallány Gáborral.

Csallány 1897-ben kezdeményezte egy a régészettel intézményes keretek között foglalkozó szervezet létrehozását. Ez év április 4-én a Szentesi Lapban a következő felhívást tette közzé:

„Azé hiszem, nem én vagyok az első itt Szentesen, a ki szükségét látja egy régészeti társulatnak, mely hivatva lenne Szentes és vidéke régiségeit felkutatni, ásatásokat rendezni, régiségeket, érmeket, könyveket és képeket összegyűjteni s azokat saját Múzeumában elhelyezni, valamint tudományos felolvasásokat tartani.

Alig van vidék Magyarországon, a mely oly gazdag volna régiségekben, mint Csongrádvármegye. Képvisele van itt a kőkorszaktól kezdve minden kor.

Minket mindenesetre a honfoglaláskori régiségek, kell hogy érdekelyenek és fő célunknak is annak kell lenni, hogy ásatásokkal gazdagítsuk emlékeink számát.

Tisztelt uraim és hölgyeim!

Sorakozzunk minél számosabban e hazafias cél zászlaja alá. Van bő anyagunk, mutassuk meg, hogy tudunk és fogunk is tenni, törekvéseinket siker fogja koronázni. Aláírni lehet nálam naponta d. e. 8-12, d. u. 2-5-ig az ármentesítő társulat főmérnöki hivatalában.

Tájékoztatóul megemlítem, hogy az évi tagdíj 2 frt lesz.

Szentes 1897. márczius 31-én.

*Hazafias tisztelettel
Csallány Gábor”*

(CSALLÁNY 1897. 2.)

Csallány e millenniumi felbuzdulásában tett kezdeményezésének hatására még 1897-ben megalakult a Csongrádvármegyei (sic!) Régészeti és Történeti Társulat, mely nagyjából a fenti cikkreszletben felvázolt célokat tűzte maga elé. [CSALLÁNY 1897/a, 452; BEREZ 1899, 3.]

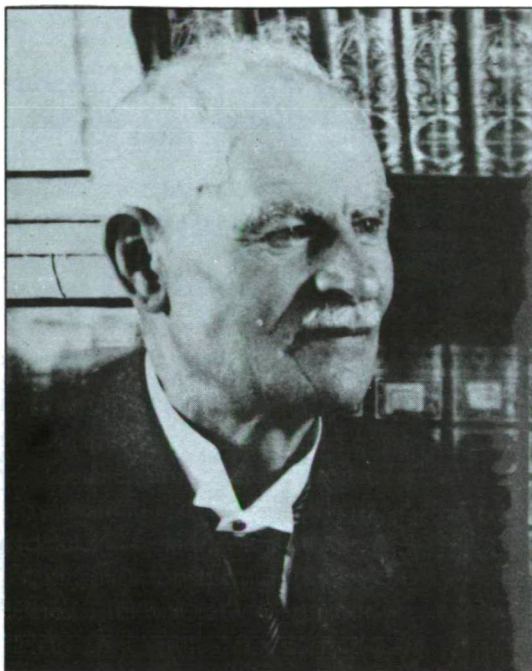
A Csongrádvármegyei Régészeti és Történeti Társulat és Csallány Gábor működése

A szentesihez hasonló jellegű és feladatú egyesület alapítása nem állt már példa nélküli az országban. A pusztuló régiségek ügye, a műemlékek óvásának szorító szüksége és a központi kormányzat e témában tapasztalható bizonytalankodása, tétlenkedése önálló lépések megtételére sarkallták a vármegyéket. Egyre másra alakultak hát az ország különböző területein a megyei múzeumi egyletek, régészeti társulatok. [KOREK 1976. 57; ILON 1993. 15.]

A kezdeti lelkesedés után dolgos hétköznapiak következtek. Csallány hozzalátott az egyesületi múzeum gyűjteményének létrehozásához. Már 1898-ban

kiseb ásatásokba kezdett Szentesen. A Régészeti Társulat megkapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium előzetes ásatási engedélyét. Hampel József, a Nemzeti Múzeum igazgató öre hathatós közreműködésének eredményeként a Társulat ugyancsak a minisztériumtól 300 forint segélyben is részesült, melyet a gyűjtemény gyarapítására használhatott fel. [CSALLÁNY 1899, 21; BERECS 1899. 4.]

A buzgó tagok évkönyv megjelentetésével is próbálkoztak. Sajnos *A Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* mindössze egy

Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató
dolgozószobájában a '30-as években

számot ért meg, 1899-ben. E kiadás szerkesztője Dr. Berecz Sándor, a szentesi főgimnázium tanára, a Társulat titkára volt.

A Társulat – legalábbis eleinte – alapító okiratában megjelölt céljaihoz híven, tudományos előadásokat is szervezett Szentesen, a Vármegyeháza gyűléstermében. Ezek témái szintén az ezredéves Magyarország korai történetéhez kapcsolódtak. Ízelítőként álljon itt néhány előadás címe: *A honfoglaló magyarok művelődési viszonyai; Az Árpádok alatti művelődésünk; Az Anjouk és koruk műveltsége* stb. [BERECZ 1899/a 8.]

A későbbi múzeum alapját Csallány saját magángyűjteménye képezte, melyet részben el-, részben ajándékba adott a múzeumnak. [BERECZ 1899. 5.] Az új tudományos társulatnak eleinte az egyik városi kocsmá kisebb termének kibérlésével kellett megelégednie. Itt helyezték el az egyre szaporodó gyűjteményt. A múzeum csak hosszas küzdelem és többszöri költözködés, a gyűjtemény értékéhez képest méltatlan hercehurca után jutott a mai, Széchenyi ligeti épület néhány szobájának végleges birtokába.

A múzeum tiszteletbeli örvévé előlépett Csallány módszeresen kutatta és gyűjtötte az itt-ott, magánkézen lévő, kallódó leleteket, értékeket. Múzeuma számára mindent gyűjtött, az őslények maradványaitól kezdve a bélyegeken, érméken, okleveleken, könyveken, régészeti leleteken át a kitörmött állatokig.

A múzeum gyűjteményét már annak alapításakor jónéhányan gyarapították ajándékaikkal, adományaikkal. Szemléletesen tükrözi ezt a folyamatot az 1897-ben, a gyűjtemény létrehozásakor leltározásra került számos középkori lelet is. Csallány felhívásain túl, az adakozásra való hivatalos biztatásban sem volt hiány. Egy évvel az egyesületalapítás után Dr. Lakos Imre, Szentes város polgármestere e szavakkal biztatta polgárait egy helyi lap hasábjain:

„...a kinek birtokában ősmagyar népelet nyilvántartására szolgáló adat és ősfoglalkozásra (...) vonatkozó bármily jelentéktelennek mutató tárgy van, azokat az ősmagyar nemzeti életnek a párizsi világkiállításon bemutatása céljából (...) Csallány Gábor úrnak, a csongrádmegyei régészeti múzeum örének a Széchenyi kertben levő múzeumába vagy a polgármesteri hivatalba bevinni szíveskedjék...” (N.N. 1898)

Érkeztek is az adományok, de valószínűleg nem csak a fentihez hasonló felszólítások eredményeképp. Maga Csallány Gábor volt az ok. Az a kapcsolat, amelyet a múzeum és a város között az új múzeumörnek sikerült kialakítania, máig példamutató. Fáradhatatlan felvilágosító munkát végzett. Járt a város külterületeinek olvasóköreit, tanyasi iskoláit, ahol egy-egy előadásban foglalta össze a határrész múltját. Alighanem ezeket az alkalmakat új leletek felőli informálódásra is felhasználta.

Számtalan ásatásáról nemhogy tiltotta volna a hívatlan látogatókat, de egyenesen maga invitálta városa közönségét egy-egy ilyen alkalomra. A korabeli lapok szinte havonta közöltek tudósítást a múzeum és annak öre által végzett legfrissebb munkálatokról, „A múzeum újabb érdekes látnivalói”, „Kirándulás a régi Szentesi temetőbe”, „Történelem, amelyet a szentesi rögök takarnak...” és hasonló címek alatt. Csallány még látogatóinak az ásatásra utaztatására is gondolt, mikor újságcikkbe tetette az ásatása pontos helyét és legegyszerűbb megközelítési lehetőségét. Csak egyetlen példa a sok közül:

„... A sírfeltárásoknál szívesen látják és szakszerű magyarázatokkal látják el az érdeklődőket. A feltáráshoz legegyszerűbben a bökényi csárdától, a gáton keresztül lehet eljutni.”²²

Honfoglalás kori lovastemetkezés egy Csallány által feltárt szentesi temetőben. A váz halántéka mellett karikák, bal karján szablya, jobb combcsontja mellett vaskés. Lábánál lovának koponyája és lábszárcsontjai, körülöttük csikózabla és kengyelvasak

Járt is ásátásaira mindenki, aki csak tehette. A fáradságot nem ismerő Csallány 1897-től kezdve egészen 1926-ig, három évtizeden át önszorgalomból végezte felelősségteljes munkáját, azért sem a társulattól, sem a várostól fizetést nem kapott. 1906-ban a Régészeti Társulat gyűjteménye törvényhatósági ellenőrzés alá került. [ZALOTAY 1932. 56.] Véglegesen 1925 májusában, Csongrád vármegye Törvényhatóságának határozata nyomán jutott megyei tulajdonba. A vármegye ugyanakkor ennek fenntartására is ígéretet tett. 1926 augusztus 1-étől ugyane testület a már országosan ismert és elismert régészt és Attila-kutatót megyei tisztviselőként alkalmazásba vette. Mint a Csongrád Vármegyei Múzeum igazgató-őre, ezután szerény javadalmazást utalt ki.

Az idősödő Csallány mellé 1927 decemberében kitűnő munkaező, hatékony segítség került a Csongrád Vármegyei Múzeumba Schupiter Elemér (1894–1968) személyében. Schupiter – illetve 1933-tól Zalotay – 1922-ben, állampénztári hivatalnokként került Szentésre. Hamarosan belépett a Csongrád Vármegyei Történeti és Régészeti Társulatba, majd 1927-től a Csongrád Vármegyei Múzeum és Könyvtár tiszteletdíjas őre, könyvtárosa lett.

Csallány hatásának kell tekintenünk, hogy Zalotay czeekben az években eljegyezte magát a régészettel. Igazgatójától elesett tudása mellé a szegedi tudományegyetemen, Banner János tanítványaként szerzett régészeti ismereteket. Érdekes azonban a megfigyelés, mely szerint Csallány életében alig hallunk Zalotay részvételéről a múzeum ásátásaiban. [VÖRÖS 1995. 1.] Néhány alkalommal ugyan ténylegesen együtt dolgozott régész-igazgatójával, fő feladatának viszont ekkoriban a múzeum kebelén belül működő könyvtár ügyeinek rendbentartását tekintette. Ugyanakkor ezekben az években gyűjtött tapasztalatai, anyagismerete alapozták meg későbbi régész munkáját.

A város középkor-kutatásának áttekintésekor, a két világháború közti időszakról szólva mindenképpen meg kell emlékezni Széll Márta tevékenységéről. Széll 1939-ben került Banner János szegedi egyetemi intézetébe, mint díjtalan munkaező. [BANNER 1990. 143.] A fiatal középkoros régész 1941-ben részt vett az intézet szentesi kirándulásán. Ekkor kapta meg a szentesi múzeum Árpád- és középkori anyagának feldolgozásához az idős Csallány Gábor engedélyét. A megye középkori lelőhelyeinek összegyűjtését

és publikálását célul tűző tervéhez Széll Mártának Banner segítségével sikerült ösztöndíjat szereznie az Ösztöndíj Tanácstól. [BANNER 1990. 168.]

Szentes határának lelőhelyei közül Széll nevéhez fűződik többek között a Szentlászlón, Tárkány-Szűcs Imre tanyája közelében, Csallány által feltárt, nagy sírszámú, Árpád-kori temető közzététele. E közlés az idők során a Dél-Alföld középkorának talán legtöbbször idézett régészeti publikációjává vált. A szerző külön dolgozatban foglalkozott a Szentes környéki 11. századi temetőkkel. [SZÉLL 1941/a] Tudománytörténeti érdekesség, hogy a fiatal László Gyula négy évvel *A honfoglaló magyar nép élete* című, korszakos jelentőségű könyvének megjelenése előtt, épp Széll Márta dolgozata után írt függelékében fejtette ki először nézeteit a temetőterképek fontosságáról [LÁSZLÓ 1941]. Széll Márta utóbbi munkájában már a László Gyula által javasolt, különféle jelekkel bővített, ún. „értelmezett temetőterképeket” alkalmazott, elsőként a korszak kutatói közül.

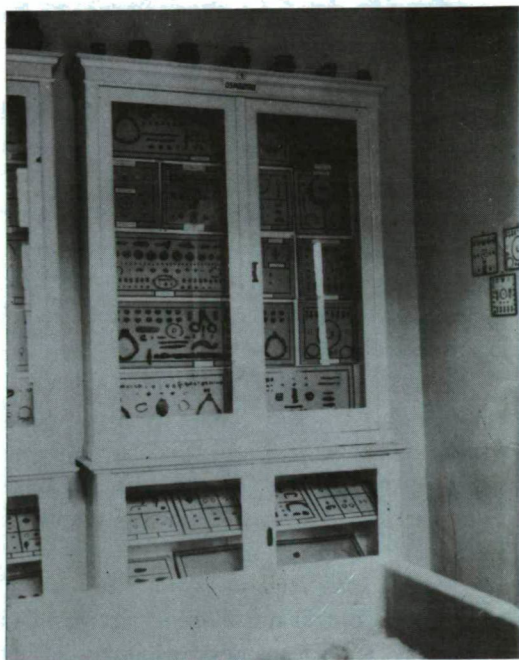
A korabeli középkor-kutatás Szentes tágabb környezetében egyoldalú módon, szinte kizárólag a temetők feltárására értékelésre koncentrált, szinte teljesen mellőzve az elpusztult falvak, települések kutatását. Széll Márta a rendelkezésére álló eszközökkel igyekezett legalább javítani valamit a fenti aránytalanságon. Csongrád megye néhány elpusztult, 11–16. századi falujának számbavételén túl [SZÉLL 1941/b; SZÉLL 1943] külön írásban foglalta össze az általa Szentes határában megismert, középkori faluhelyeket is. [SZÉLL 1942] Sajnos e lelőhelyek elhelyezkedését igen kis méretű vaktérképen ábrázolta, [SZÉLL 1942, 1. kép] ami az általa ismertetett helyszínek pontos azonosítását lehetetlenné teszi.

Banner János, a szegedi Alföldi Régészeti Kataszteri Intézet alapító vezetője és munkatársai tervbe vették a Dél-Alföld múzeumainak korszerű módon való rendezését, a terület leleteinek, lelőhelyeinek katalogizálását. Az addig példa nélkül álló munkát a zombori múzeum teljes gyűjteményének fotózásával, leltározásával, kartonozásával kezdték, 1943-ban. Amint azt Banner emlékirataiból megtudhatjuk, hamarosan sort akartak keríteni más, környékbeli múzeumokra, így többek között a szentesire is. [BANNER 1990. 176.] Az már nem e lelkes kutatócsoporton múlt, hogy céljaikat elérni nem tudták, a háború keresztülhúzta terveiket.

1944-ben, a front közeledtével az agg Csallány parancsot kapott múzeumának evakuálására, „nyugatra mentésére”. A gyűjtemény ládáiba, majd vasúti kocsikba került. A múzeumigazgató a legértékesebb, nemesfém tárgyakat egy kis kazettában a Nemzeti Múzeumba menekítette, míg a többi tárgyat Szekszárdon érték utól a „felszabadítók”. Sajnos, Csallány nem élte túl a hosszúra nyúlt budapesti ostromot, de gyűjteménye – ellentétben néhány szerencsétlenebb sorsú társával – viszonylag ép-ségben átvészelte a háborút.

Zalotay a II. világháború vége – és Csallány Gábor halála – után önálló régészeti munkába kezdett. 1945 májusától megbízott múzeumigazgatóként, majd ezt követően, 1948 és 1951 között, mint megyei múzeumigazgató tevékenykedett. Az élete delén járó kutató fő kutatási területe az őskor volt, de letette névjegyét a középkor kutatásában is. Nevéhez fűződik a világháborús zűrzavar utáni, nagy múzeumi rendcsinálás, a szentesi gyűjtemény Szekszárdra menekített értékeinek visszahozatala, rendbeszedése és kiállítással szervezése. [VÖRÖS 1995. 2.] Ebben az időszakban került sor a múzeum államosítására és Koszta József nevének felvételére is.

Zalotay, Csallány Gábor nyomdokain járva, továbbra is fenntartotta azt a nem hivatalos „figyelőhálózatot”, melynek segítségével igen sok lelet-előkerülésről, nagyobb földmunkáról értesült. A múzeum adattárának biztonsága szerint gyakran járta a város határát efféle csellengő leletek után

„Ősmagyar leletek”. Részlet a szentesi múzeum harmincas évekbeli kiállításából

kutartva. Egy 1950-es feljegyzésében említette, hogy a Szentes-környéki rendszeres terepmunkát a következő évben készülni elkezdeni. E tervének megvalósulását Hódmezővásárhelyre való áthelyezése húzta keresztül.

A Zalotay távozásával megüresedő szentesi múzeumigazgatói székbe 1953-ban a pályakezdő régész, Szabó János Győző került. A nagy tehetségű és hatalmas munkabírási kutató Szentes határában vezette élete első önálló ásását, a borbásföldi honfoglalás kori temető két évadon át folyó feltárását. Szabó már ekkor bizonyosságot tett a tőle számtalan későbbi publikációjában megszokott pontosságról. Megfigyelési és szemről, nagy szakmai hozzáértésről vallanak.

Ugyancsak Szabó nevéhez fűződik a Szentes, nagymágocsi úti homokbánya lelőhelyen, 1953-ban, egy Árpád-kori temető területén folytatott leletmentés [SZABÓ 1955/a]. Sajnálatos, hogy a Szabó János Győző munkásságát tárgyaló, ásatait és publikációit a teljesség igényével felsorolni szándékozó cikkből kimaradt ez utóbbi munkának még az említése is [BÓNA 1990].³

Szabó csak nagyon rövid időt töltött Szentesen. Már új állomáshelyéről, a szolnoki múzeumból tért vissza városunkba a borbásföldi ásata befejezésére. A tudomány számára nagy kár, hogy szentesi ásatait nem dolgozta fel külön publikációkban. Így ezekről a szakmai közönség csak rövid, lexikonos tömörségű szócikkekből⁴ és Szabó későbbi cikkeinek egy-egy jegyzetéből szerezhetett tudomást.⁵

A szentesi múzeum új régésze Csalog József lett. Az ideérkezése előtt több vidéki városban (Szekszárd, Pécs, Keszthely, Jászberény) régészkedő kutató élete utolsó huszonnégy évét töltötte városunkban. Itteni működésének idején került újraleltározásra a múzeum teljes anyaga, beleértve pl. a néprajzi gyűjteményt is, melyhez Csalog szintén kiválóan értett [TROGMAYER 1979. 127.].

A magyarországi múzeumok gyűjteményeit, melyek nyilvántartására azelőtt sokféle módszert alkalmaztak, az '50-es években egy központi rendelet alapján új, az egész országban egységesített szisztémával újraleltározták. A szentesi múzeumban Csalog József elődeinek gondatlansága miatt összekeveredett leletek helyes beletárolása, sajnos, nem mindig sikerült hibátlanul. Csallány hosszú ásató munkássága során igen sokszor fordult elő, hogy

a régész vissza-visszatért egy lelőhelyre, esetleg egymással szomszédos, de más személy tulajdonában lévő földekre. Az ilyen módon előkerült leletek gyakran eltérő lelőhelymegnevezést kaptak. Talán az országos leltározási kampány szorító tempója, vagy a szentesi múzeumban lévő feljegyzések, ásatási dokumentációk rendezetlensége miatt fordulhatott elő, hogy az új leltárkönyvben jó néhány leletegyüttes összefüggése megszakadt.

Sajnos, nem kivétel e jelenség hatása alól a honfoglalás- és a középkor sem. Több temető eltérő időben előkerült részletének anyaga szakadt el egymástól, „kelt önálló életre”. Az így „keletkezett” mesterséges, csonka lelőhelyek mára beépültek a magyar és a nemzetközi szakirodalomba, szívósan tartják magukat még a legutóbbi időkben megjelent monográfiák lapjain is.

Csalog József fő kutatási területe az őskor volt, de jó értelemben vett „vidéki muzeológusként” szívesen foglalkozott más korok emlékeinek kutatásával, így a honfoglalás- és a középkorral is. A szentesi múzeum Régészeti Adattára Csalog számos kiszállási jelentését, jegyzőkönyvét őrzi. Terepbejárásai során a város határának rengeteg, már korábban ismertté vált lelőhelyét kereste fel és újakat is felfedezett. Ásatásai közül mindössze két alkalommal kerültek elő középkori leletek. Ez egyik a fentebb már említett, nagymágocsi úti homokbánya területén lévő, Árpád-kori temető, melynek Csalog újabb kis részletét tárta fel [CSALOG – KÁTAI 1957; CSALOG 1958]. A város nyugati határában álló Szent Ilona dombon técsz épületek emelése közben az újkőkori Körös-csoport településének maradványait bolygatták meg. A több alkalommal leletmentést végző Csalognak néhány, a neolit településrétegbe beásott, több ezer évvel „fiatalabb”, Árpád-kori sírt is sikerült megmentenie. [CSALOG 1963. 3. 1. jegyzet.]

Csalog utódaiként előbb egy rövid időre Visy Zsolt, majd Hegedűs Katalin személyében újra őskoros régész került a szentesi Koszta József Múzeum élére. Hegedűs Katalin legnagyobb Árpád-kori temetőfeltárását a Szentessel szomszédos Derekegyház, Ibolyásdombon végezte. A város határában mindössze egy alkalommal vezetett középkori leleteket is felszínre hozó ásatást. Ez a szentes-kunszentmártoni út építkezésekor elpusztításra ítélt Becsnyó-halom leletmentése volt, 1975-ben. Itt Horváth Ferenc szegedi régész közreműködésével egy kis méretű, Árpád-kori templom alapjának rész-

leteit és a körülötte lévő temető néhány sírját sikerült megmentenie. Sajnos Hegedűs a leleteknek csak az őskori részét közölte le kellő részletességgel [HEGEDŰS 1978], a középkorba sorolható leletekről csak egy előadásában számolt be [HEGEDŰS 1977].

A Hegedűs Katalin távozását követő „interregnumot” követően Vörös Gabriella lett a Koszta József Múzeum régész-igazgatója. Szentesre kerülése után rögtön a múzeum gyűjteményeinek rendbetételéhez fogott. Töredékére csökkentette a régészeti gyűjtemény leltározatlan részét, rendezte az adattárakat. Két év alatt leltárba vette a múzeumban addig részben rendezetlenül álló, 80 év alatt felgyülemlett feljegyzéseket, ásatási dokumentációkat, archív fényképfelvételeket és térképeket.

Ugyancsak Vörös Gabriella nevéhez fűződik a múzeum leltározási rendszerének megváltoztatása. E reform előtt ugyanis minden nagy régészeti kornak külön leltárkönyve, ennek megfelelően külön leltári számfolyama volt. Azon a tényen kívül, hogy a leletek „őskor”, „szarmata”, „avar-germán” és „magyar” korra való felosztása tudományos szempontból legalábbis nem volt szerencsés (pl. több korszak leleteit eredményező ásatások esetében!), zavaró is volt. Adott esetben pl. négy, különböző korból származó, más-más leltárkönyvben szereplő vaskés is viselhette ugyanazt a leltári számot! E lehetetlen helyzet szűnt meg az új, immár általános, „régészeti” leltárkönyv bevezetésével.

Az adattár rendbetétele és katalogizálása, valamint a leltározási rend megújítása nagy előrelépést jelentett ez a múzeum gyűjteményeinek kutathatósága terén. A város határában Vörös Gabriella csak kisebb középkori feltárásokat folytatott. A Szentilona-dombon [VÖRÖS 1984] és az ún. Fertőszigeten Árpád-kori telepek néhány objektumát, míg a berekháti Tetem-halmon hasonló korú temető néhány sírját bontotta ki [VÖRÖS 1988].

Terepbejárások a határban

A terepbejárás a régészeti terepmunka egyik fajtája. Alapja az a megfigyelés, mely szerint a különböző régészeti korokban elpusztult településeknek a föld felszínén rend szerint még ma is nyomát lehet találni. A mezőgazdasági művelés (mélyszántás, felszínegyengetés, földforgatás, stb) és a különféle építkezések során a réges rég felhagyott telepek beremetődött le-

letei, leggyakrabban cseréptöredékek, csontok, kövek, paticsdarabok könnyedén a felszínre kerülhetnek. Ha tehát a szakember módszeresen, tábláról táblára, dűlőről dűlőre bejár egy területet, viszonylag pontos képet kaphat a határ betelepültségéről a különböző régészeti korokban. A terepbejárással szereshető információk jóval bizonytalanabbak egy ásatással megszerezhető adatnál, de költsége és a kutatáshoz szükséges idő csak töredéke az ásatásénak. Éppen ezért a mai, modern régészet nem nélkülözheti azt.

Az Alföldön mind a régészeti topográfiai munkának, mind az ennek eredményeit felhasználó településtörténeti kutatásoknak komoly hagyományai vannak. A szentesi, közel száz éves Csongrád Vármegyei Múzeum és a szegedi tudományegyetem kitűnő munkatársai végeztek rendszeres terepbejáró munkát.

A Banner János alapította szegedi Alföldi Tudományos Intézet már évüzedekkel az egész ország bejárását és feltérképezését maga elé tűző Magyarország Régészeti Topográfiája program megindulása előtt folytatott terepbejárásokat a megye területén. Munkájuk korszerű módszerekkel való folytatását jelentette annak a kezdeményezésnek, melyet a múlt században, hazai régészetünk egyik megeremítője, Rómer Flóris tett. Sajnos a Rómer által szorgalmazott régészeti „leletabrosz” máig nem készült el. Bannerék kezdeményezése azonban, melynek az Intézet II. világháború utáni, erőszakos felszámolása vetett véget, befejezésének meghíúsulása ellenére nem volt hiábavaló.

Kevéssé ismert, hogy Szentes vidéke, de egész Csongrád megye régészeti leletkataszterének elkészítésére a hajdani Banner-tanítvány, Zalotay Elemér is kísérletet tett. Valószínűleg egy Bálint Alajos Csanád megyei öszszefoglalójához hasonló kataszter összeállítása szerepelt tervei között [ld. BÁLINT 1941]. Sajnos, e művel nem készült el. A KJM Régészeti Adattára őriz több száz, e kataszterhez készített, egy-egy régészeti lelőhely rövid leírását tartalmazó céduláját [KJM RégAd 295–285.). Ezekből a feljegyzésekből számtalan, igen értékes adatot gyűjthetünk Szentes középkorának kutatásával kapcsolatban is. Zalotay Csallány kor- és munkatársaként, részben személyes emlékei alapján készítette feljegyzéseit. Ezek gyakran egy-egy, azóta elveszett ásatási dokumentáció kivonatát őrizték meg. Jó néhány ásatásról,

leletbejelentésről, ajándékozásról csak Zalotay szerencsésen fennmaradt, kataszteri szócikkeiből szerezhetünk tudomást.

A közel száz éves szentesi – volt vármegyei – múzeum munkatársai mindig a terület jó ismerői voltak, rendszeresen járták, járják a határt bejelentett, vagy újonnan felfedezendő lelőhelyek után kutatva. Elég, ha – a teljesség igénye nélkül – Csalog Józsefnek a szentesi halmokat összegyűjtő, azokat felmérő, a '60-as években végzett, módszeres terepjárására, Rózsa Gábor és Vörös Gabriella sok más mellett fertői, szentilónai, Kurca- és Kórógy-parti, valamint várháti, igen hasznos munkáira utalunk. Ezek eredményeit a KJM Régészeti Adattárában találhatjuk meg, de akad olyan is, melynek információiból tudományos publikáció is született [pl. Várhát, ld. LŐRINCZY 1993].

Külön kell megemlékeznünk arról a maga korában úttörőnek számító, topográfiai munkáról, melyet Kovalovszki Júlia végzett területünkön. Kovalovszki egyetemi szakdolgozati témaként, László Gyula biztatására kezdett el a Körös Tiszába ömlése körüli területtel, Szentes tágabb környékével foglalkozni. Témavezető tanárának szavaival: „Itt kapta egyik hallgatónk – Kovalovszki Júlia – azt a feladatot, hogy dolgozza ki Szentes környékének Tiszán is átnyúló településtörténetét régészeti alapon. Ez sokrétű munkát kívánt. Először is az elérhető régi térképek alapján meg kellett rajzolni a terület régi vízrajzát, aztán a terepet végigjárva be kellett gyűjtenie a felszíni leleteket, pontosan bejegyezve lelőhelyüket a térképbe. E megfigyeléseket egyeztetve a már régebben múzeumba került leletekkel és okleveles emlékekkel, rajzolta meg végül Kovalovszki Júlia e terület betelepülését a régészeti korokban és a magyar középkorban. Méri István irányításával kiváló munkát végzett”. [LÁSZLÓ 1978. 4.; majd ua. LÁSZLÓ 1988. 41.)

Az '50-es évek első felében, a magyarországi topográfia hőskorában, mintegy évtizeddel az MRT program megindulása előtt több hasonló szakdolgozat is született az ELTÉ-n, pl. Kalicz Nándor tiszazugi és Valter Ilona Bodrog-közi terepbejárásaiból. Természetesen ezek a dolgozatok – így a szentesi is – egészen más célkitűzéssel indultak, mint a mai, egy-egy település határát szisztematikusan, a teljesség igényével bejárni szándékozó terepmunkák.

Kovalovszki Júliának munkája elkészítésekor a mainál jóval nehezebb körülményekkel kellett számolnia, megküzdenie. Mindenféle, őt segítő infrastruktúrát nélkülözve, kézzel pauszpapírra másolt, egyébként titkosított térképet használva (az ötvenes évek elején járunk!), egyetlen járműként a kerékpárt igénybe véve, egyedül kellett dolgoznia. (Térképét a MNM Régészeti Adattára őrzi. Lt. sz.: 36. Sz. I.) Egyetlen segítségül a szentesi születésű, akkoriban középiskolás éveit taposó Filep Antalra, a későbbi néprajzkutatóra [MNL II. 162.] számíthatott, akivel közösen rótták a határ dűlőútjait, egy-egy napon néha közel 100 kilométert kerekézve.

Komoly problémát jelentett Kovalovszki számára magának a terepbejárás módszereinek a kidolgozatlansága. Ma senki sem vállalkozna egymaga az általa vizsgált, Kunszentmártontól a Tisza jobb parti Csanytelekig, Csongrádtól Eperjesig húzódó terület topográfiájának elkészítésére. Kovalovszkinak, aki eredetileg a magyar középkor szentesi lelőhelyeinek felkutatására érkezett Szentesre, a terepen kellett szembesülnie a különböző korú lelőhelyek sokaságának jelentkezésével. Ezután döntött úgy, hogy szakdolgozatának témáját részben megváltoztatva, egy a teljes régészeti korra kiterjedő topográfiát ír. Munkamódszere az irodalmi, adattári, vagy gyűjteményi információk alapján addigra már ismertté vált lelőhelyek felkeresése volt. Természetesen ezen a hatalmas területen még így sem juthatott el minden helyre. Mint munkája bevezetőjében írja, igazán intenzíven a Tisza (illetve a Kurca), a Veker- és a Kórógy-ér által határolt területet kutatta.

Kovalovszki Júlia két hosszabb időszakban kutatott Szentesen. Először a másodéves kora utáni nyarat, majd negyedévesként egy őszt töltött itt. Ez alatt végezte a KJM Adattárának és Régészeti Gyűjteményének feldolgozását is.

Szakdolgozatának elkészítésével, amely később nyomtatásban is megjelent [KOVALOVSZKI 1957], komoly eredményeket ért el. Dolgozata rögzítette a régészeti kutatás '50-es évek eleji állását a város környékén és a szentesi múzeumban.

Nagyrészt a terepbejárási vizsgálati módszerek kidolgozatlanságának és a Kovalovszki Júlia által összegyűjtött leletek, dokumentációk nem megfelelő, gondatlan őrzésének tudható be, hogy a szerző munkájának egy része mára már kevésbé, vagy egyáltalán nem használható. Teljes egészében

elveszett például az a leletanyag (főleg cserepek, de más tárgyak is), amit Kovalovszki Júlia és lelkes munkatársa, Filep Antal terepbejárásaik során összegyűjtöttek. Ezek az ötvenes években a szentesi KJM raktárában elhelyezett tárgyak sohasem kerültek beletárolásra, mára pedig nyomuk veszett.

Kovalovszki Júlia egyik legfontosabb célja volt – amint az a fenti László Gyula idézetből is kitűnik – a „névtelen” településnyomoknak az oklevelekből, régi térképekről és határnevekből ismert hajdani faluelnevezésekkel való egyeztetése. (A különböző határ- és dűlőnevek sokszor egy-egy azon a területen állt, elpusztult, középkori falu nevét őrzik!) A szerző által végzett azonosító munka véleményem szerint jelentős részben helyes volt. Nincs kétség afelől, hogy a Sáp-halom mellett lelt középkori településnyom azonos az oklevelekben feltűnő Sáp faluval. Ugyanez a helyzet a Kántor-halom körül hajdan volt Szentmihály falu esetében.⁶ Szentilona dombja oly egyértelműen lehatárolható, kis területű kiemelkedés, hogy a középkori Szentilona falu könnyedén azonosítható az ártéri kiemelkedésen lelt településjelenségekkel. A Mágocs-ér Kórógyba torkolása körül elhelyezkedő, hajdani Dónáttornya oppidum esetében sem lehet vitatkozni az azonosítás helyességén. Akadnak olyan azonosítási kísérletek is Kovalovszki Júlia dolgozatában, (pl. Böld, Dánegyháza, Karácsonytelek), melyek véleményem szerint talán kissé elhamarkodottak.

Régi kiállítások a múzeumban

A szentesi múzeum – amint az a fentebbi szakaszokból kitűnik – mindig nagy hangsúlyt helyezett a város közönségével való kapcsolattartásra, a múzeumi munka legszélesebb nyilvánosság elé tárására. Gyűjteménye élő volt, a legfrissebb szerzemények restaurálásuk után, akár gyűjteménybe kerülésüket néhány nappal köverve megjelentek az állandó régészeti kiállítás vitrinjeiben.

A Régészeti Társulat megalakulását követően, amint a múzeum elhelyezése körüli polémia valamelyest nyugvópontra jutott, Csallány megnyitotta a megye első állandó kiállítását. E tárlatról, amelyen régészeti, hadtörténeti, történeti, néprajzi, numizmatikai és természettudományi részlegből tevődött össze, már pontos, hivatalos vezető is megjelent a Társulat évkönyvében [CSALLÁNY 1899/a].

Csallány helyesen mérte fel, hogy értékmentő munkája során csak az egyszerű, tanyasi nép közömbösségének feltörésével, az ásatag tudomány iránti érdeklődésének és megbecsülésének felkeltésével érhet el jelentősebb változást. Soha nem felejtkezett el hát „jótevőiről”. Minden, a múzeumnak bármily kis értékű ajándékot adó személy nevét megjelentette az újságokban a múzeum aktuális gyarapodásáról szóló, rendszerint negyedévenként közölt jelentésében. De továbbment. A múzeum kiállításában egy-egy tárgy neve és származása mellé feltétlenül odakerült ajándékozójának neve is. Látozotta is múzeumát, ásatásait szinte mindenki, szakértő és laikus egyaránt. Ezért történhetett, hogy az országszerte méltán híressé vált és messzi tájakra eljutó szentesi kubikusok még a Dunántúlról is hazahoztak földmunka során előkerült leleteket, az ajándékokért mindig hálás „Csalán bácsinak”.

Az évtizedek során a tárgyak szűk helyen összezsúfolt halmazából a múzeumigazgató gondos keze nyomán jól tervezett, viszonylag nagy területű, látványos állandó kiállítás vált. A dolgozatomban vizsgált kor leleteit – a többihez hasonló módon – kartonokra ragasztva, nagy méretű, üveges vitrinekben helyezték el.⁷

A „fordulat éve” után, immár az „új szellemnek” megfelelően került sor a szentesi állandó régészeti kiállítás újjáépítésére. Ekkoriban már komoly gondot okozott a gyűjtemény anyagának siralmas megtartása. A csak csekélyesen restaurált leletek szinte mindegyikénél felmerült a kérdés, hogyan lehet azokat a kartonokról épségben leszedni.

1952-ben járunk, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a az újonnan létrehozott kiállítás építője korabeli értékelés szerint „...szigorúan tudományos tárgyilagossággal törekedett arra, hogy az ízléses összeállítás mellett az egymás utáni korok társadalmi fejlődése, temetkezési szokása és esztétikai érzéke kifejezésre jusson. [MÉREY 1952. 26.]. „Az újszerű, áttekinthető, komoly inspirációkat adó” kiállítást László Gyula és Banner János szakmai vezetésével Varjú Domokos, a Múzeumi Központ technikai rendezője készítette el (uo. 27.). A kiállított anyagot László Gyula magyarázó ábrái és pompás, nagy méretű rajzai tették a nagyközönség számára érthetőbbé.

Befejezésül szeretnék néhány szóban beszámolni a szegedi József Atila Tudománygyetem Régészeti Tanszékének Szentés határában végzett te-repbejárásairól. 1993-ban Balogh Csilla, Gallina Zsolt, Liska András és c so-

rok írója közösen kapták azt a feladatot, hogy készítsék el Szentés város területének régészeti topográfiáját. 1995-ig a két éves munka eredményeképp, több száz, már eddig fellelt régészeti lelőhelyet vettünk számba, szükség esetén pontosítva azok adatait és az előkerült leletanyag értékelését. A régi lelőhelyek egy részét a helyszínen be is tudtuk azonosítani. Terepbejárásaink során majd' 200 teljesen új lelőhelyet találtunk és írtunk le. Eddig Szentés területének mintegy egynegyedén végeztük el a terepjárást. Mivel a fenti négy hallgató befejezte egyetemi tanulmányait, az egy éve velünk együtt dolgozó, 1995-ben negyedéves régészhallgatók folytatják munkánkat.

Az elkövetkező évek kutatásaihoz Pósta Bála csaknem kilenc évtizeddel ezelőtt papírra vetett, a magyar Alföld régészeti feltárásának feladatait tárgyaló soraiból meríthetünk erőt. Az e vidéket kutató régészről szólva így ír:

„... feladata annál szebb, mert erről a sajátos művelődésről, a melynek egész Nyugoteurópára s illetve az egész nyugoteurópai műveltség kialakulására hatalmas befolyása volt, az első képet mégis ő fogja megfesteni. Nem baj, ha színei halványabbak lesznek; majd jönnek utána, a kik tovább kutatással megélik azokat, csak arra vigyázzon, hogy a csontvázat el ne rajzolja.” [PÓSTA 1906. 46.]

Irodalom

- BANNER 1990 Békés – Kolozsvár – Jászberény – Szeged (Banner János emlékiratai 1945-ig). S. a. r.: *Jankovich B. Dénes*. Gyula, 1990.
- BÁLINT 1941 *Bálint Alajos*. Csanád, Arad és Torontál k. e. c. vármegyék régészeti katasztere. Makó, 1941.
- BERECZ 1899 *Berecz Sándor*. A „Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat” megalakulása és eddigi működése. A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve I. (1899), 3–6.
- BERECZ 1899/a *Berecz Sándor*. Titkári jelentés. In.: A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve I. (1899), 7–9.
- BÓNA 1990 *Bóna István*. Szabó János Győző (1929–1986). *Agria* XXV–XXVI 1989–1990 (1990) 5–15.
- CSALLÁNY 1897 *Csallány Gábor*. Felhívás „Régészeti társulat” alakítására. Szentési Lap, 1897. április 4. 2.

- CSALLÁNY 1897/a *Csallány Gábor*. A Csongrádmegyei történelmi és régészeti társulatról. *Archaeologiai Értesítő* XVII (1897), 452.
- CSALLÁNY 1899 *Csallány Gábor*. Régészeti Ásatások 1898–1899. In.: A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1. (1899) 10–21.
- CSALLÁNY 1899/a *Csallány Gábor*. Tárgymutató. In.: A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1. (1899), 25–85.
- CSALLÁNY 1935 *Csallány Gábor*. Salamon király törvénybe idéző ércbilloga. *Aranykalász*, 1935. december. 28–29.
- CSALOG – KÁTAI 1957 *Csalog József–Kátai József*. Szentes–Nagymágocs. In: Leletmentő ásatások az 1955. évben. *Archaeologiai Értesítő* 84., (1957) 90.
- CSALOG 1958 *Csalog József*. Nagymágocs, Fertő-Strase, Sandgrube. In: *Archaeologische Forschungen im Jahre 1956*. összeállította Sz. Burger Alice és Patay Pál, *Archaeologiai Értesítő* 85, (1958) 79–95.
- CSALOG 1963 *Csalog József*. Tűzfűró és fűró az őskorban. Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1963. 3–19.
- CSUKÁS 1865 *Csukás Benjámin*: A szentesi reform. gymnasium rövid élet-fejlődése, s jelen állása. In.: A szentesi reform. gymnasium értesítője az 1864/5 tanévről. Kecskemét, 1865. 3–5.
- ÉVKÖNYV 1904 N. N. [Balázsovits Norbert?]: Taneszközök és bútortzat gyarapodása. In.: A szentesi m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1903–904. tanévről. Szentes, 1904. 72–73.
- FARKAS 1888 *Farkas Sándor*. Magyar pogánykori lelet. *Archaeologiai Értesítő* VIII. (1888) 384.
- FARKAS 1892 *Farkas Sándor*. Szentes és Csongrádvidéki leletekről. *Archaeologiai Értesítő* XII. (1892) 244–245.
- FÉK *Fehér Géza – Éry Kinga – Krakovánszky Alán*: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és Árpád-kori sírleletei. *RégTan* II. (1962)
- HAMPEL 1876 *Hampel, Joseph*. Catalogue de L'exposition Préhistorique des Musées de Province et des Collections Particulières de la Hongrie. Arrangée a L'occasion de la VIIIème Session du Congrès International D'archéologie et D'Anthropologie Préhistoriques á Budapest. Bp., 1876.
- HEGEDŰS 1977 *Hegedűs Katalin*. Jelentés a szentes-besenyőhalmai ásatásról. In: Szentesi tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. Szeged, 1977. (In.: Csongrád megyei könyvtári füzetek 8.), 5–11.

- HEGEDŰS 1978 *Hegedűs Katalin*: Der Tumulus mit dem Grubengrab von Szentes-Besenyőhalom. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77. I. 27–37.
- ILON 1993 *Ilon Gábor*: Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe. Segédkönyv a főiskolák történelem szakos hallgatói számára. Kézirat. Szombathely, 1993.
- KOREK 1976 *Körök József*: Gyűjtemények, múzeumok, múzeológia. ELTE egyetemi jegyzet, kézirat. Bp., 1976.
- KOVALOVSKI 1957 *Kovalovszki Júlia*: Régészeti adatok Szentes környékének település történetéhez. Régészeti Füzetek, Ser. I. 5. (1957) 1–80. o.
- KUBINYI 1984 *Kubinyi András*: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). FolArch XXXV. (1984) 139–159. o.
- KUBINYI 1994 *Kubinyi András*: Idézőpecsét. In: Korai Magyar Történeti Lexikon, Bp., 1994, Főszerk.: Kristó Gyula. 277–278.
- LÁSZLÓ 1941 *László Gyula*: A népvándorlás kori temetők térképezéséről. Függelék Széll Márta dolgozatához. Folia Archaeologica III–IV. (1941) 265–267.
- LÁSZLÓ 1978 *László Gyula*: Felgyő. Egy honfoglalás kori falu ásátásáról. In: Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről. h.n. [Szeged], é.n. [1978], 3–10.
- LÁSZLÓ 1988 *László Gyula*: Árpád népe. Budapest, é. n. [1988]
- LŐRINCZY 1988 *Lőrinczy Gábor*: A csongrádi múzeumi törekvések első korszaka. Farkas Sándor régészeti tevékenysége és a városi múzeum. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1988. 7–21.
- LŐRINCZY 1993 *Lőrinczy Gábor*: Megjegyzések a korai csongrádi vár topográfiájáról. In: Az Alföld a 9. században. Szeged, 1993. 187–196.
- MÉREY 1952 *Mérey Kádlár Ervin*: Régészeti Kiállítás Szentesen. Múzeumi Híradó V. (1952) 26–27.
- MNL Magyar Néprajzi Lexikon, II. kötet, F–Ka, Budapest, 1979, Főszerk.: *Ortutay Gyula*.
- N. N. 1898 Értesítés. Szentesi Lap, 1898., június 17. 3.
- N. N. 1925 *Csallány Gábor*. Magyarország, 1925, szeptember 13. 29.
- PÓSTA 1906 *Pósta Béla*: A Nagy Magyar Alföld régészeti felkutatásának feladatai. In: A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Jegyzőkönyve, 1906. 36–46.

- RÓZSA 1988 *Rózsa Gábor*. Szentes. Koszta József Múzeum. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, 303. Bp., 1988.
- RÓZSA 1994 *Rózsa Gábor*. „Vadrózsa-per” Szentesen, a Szeged városi és a Csongrád Vármegyei Múzeum között. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trognayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 1994, 553–582.
- RÓZSA 1995 *Rózsa Gábor*. Ki volt Csallány Gábor? Tamásiban született, Szentesen kutattott. Délvilág, 1995/22., január 26.
- SZABÓ 1955/a *Szabó János Győző*. Szentes-Homokbánya. In: Leletmentő ásatások az 1953. évben. Összeállította: B. Thoms Edit – Sz. Burger Alice, Archaeologiai Értesítő 82. (1955) 102. o.
- SZABÓ 1955/b *Szabó János Győző*. Szentes-Borbásföld. Archaeologiai Értesítő 82. (1955) 102.
- SZÉLL 1941/a *Széll Márta*. XI. századi temetők Szentes környékén. Folia Archaeologica III–IV. (1941) 231–265.
- SZÉLL 1941/b *Széll Márta*. Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok XVII (1941) 169–173.
- SZÉLL 1942 *Széll Márta*. Elpusztult falvak, XI–XII. századbeli régészeti leletek Szentes határában. Dolgozatok XVIII. (1942) 128–134.
- SZÉLL 1943 *Széll Márta*. Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok XIX, (1943) 176–182.
- SZINNYEY 1899 *Szinnyey József*. Magyar írók élete és munkái, VI. kötet, Budapest, 1899.
- TROGMAYER 1979 *Trognayer Ottó*. Csalog József (1908–1978) Archaeologiai Értesítő 106 (1979) 127.
- VÖRÖS 1984 *Vörös Gabriella*. Szentes-Ilonapart. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 37. (1984), 94.
- VÖRÖS 1988 *Vörös Gabriella*. Szentes-Berekhát, Tetemhalom. Régészeti Füzetek I. Ser I. No. 40. (1987) 85.
- VÖRÖS 1995 *Vörös Gabriella*. Megemlékezés Zalotay (Schupiter) Elemérről születésének századik évfordulóján. Archaeologiai Értesítő, sajtó alatt.
- ZALOTAY 1932 *Zalotay Elemér*. Csongrád vármegye őskori települése. Dolgozatok VIII (1932) 49–102.
- ZOLNAY 1874 *Zolnay Károly*. Igazgatói évi zárjelentés. In.: A Szentes városi hat osztályú gymnasiumi tanfolyamával egybekötött fitanoda értesítője az 1873/4–ik tanévről. Szentes, 1874. 2–4.

- ZOLNAY 1877 *Zolnay Károly*: A könyvtár állása. In.: 1876/7-ik tanévi értesítő a Szentés városi VI. osztályu gymnasiumi tanfolyammal egybekötött polgári fitanodáról és a két osztályu polgári leánytanodáról megtoldva az ismétlő iskolákról szóló jelentéssel, Szentés, 1877, számozatlan oldalakkal.
- ZOLNAY 1883 *Zolnay Károly*: Szentés műveltségi állapota. In.: 1882–3. tanévi értesítő a Szentés városi VI. osztályu gymnasiumi tanfolyammal egybekötött polgári fitanodáról és a két osztályu polgári leánytanodáról megtoldva az ismétlő iskolákról szóló jelentéssel, Szentés, 1883. 3–24.

Jegyzetek

1. Néhány évüzeddel később, a szentesi Csongrád Vármegyei Múzeum megalakulása utáni időkben ugyan voltak viták a két szomszédvár, Szentés és Szeged múzeumának gyűjtőterülete körül), [RÓZSA 1994] de arra egyszer sem volt példa, hogy a „szegediek” Szentésig „merészkedtek volna”. Szentés egyébként hosszas vita után, 1878-ban vette át a csongrádi megyeszékhely feladatát Szegvártól és meg is tartotta 1950-ig.
2. Szentési Hírlap, 1934, augusztus 4. 1.
3. A nekrológ írója egyébként irodalomjegyzékében mellőzte Szabó összes, az Archaeológiai Értesítőben megjelent ásatási jelentésének felsorolását. Talán így kerülte el figyelmét a nagymágocsi úti feltárás is.
4. Például FÉK 1002. tétel, vagy SZABÓ1955/b.
5. A borbásföldi temető feldolgozásával és közzétételével Révész László, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze foglalkozik.
6. A halmot és környékének területét a szentesi örökváltság után a város kántorának osztották ki, így annak a régiségben ismert Szentmihály-halom elnevezése kikopott, átadva helyét a Kántor-halomnak.
7. E tárlószekrények nemcsak az országban, de a Monarchiában is széltében elterjedt típusnak számítottak. Utolsó darabjainak egyike a szegedi Móra Ferenc Múzeum Móra-emlékszobájában áll, de tucatjával találni ilyet a bécsi Naturhistorisches Museum kiállítási termeiben is. (30. kép 2. 31–32. kép)

DÚCZ LÁSZLÓ

Közöttünk élő „Turulmadár”

Az újjáavatott bánhidai turulszobor kapcsán ismét többen nyilatkoztak és véleményyt mondtak, népünk „egyik totemállatáról”. Három év telt el az ünnepség óta, de szent madarunkról azóta sem tudunk többet, pedig minden nemzetnek ismernie kellene eredetmítosztát.

A tájékozatlanság és a szándékos vagy akaratlan torzítás pedig kifejezett bűn önmagunkkal és utódainkkal szemben. Emese megnevezésével, legendánk megőrizte számunkra e madarat ősi formájában. A legenda *Dümmerth Dezső* nyomán így szól: „... Attila magyar király halála után ... a magyarok, másodízben jöttek ki Szkítiából ilyen képpen Ügek fia Előd, Szkítiában Euned-beli lánytól fiat nemzett, kinek neve lett Álmos, azért, mivel anyjának álmában egy héja-forma madár jelent meg, rászállott és ettől teherbe esett, méhéből sebes patak fakadt, mely nem a saját földjén növekedett meg. Ezért történt, hogy ágyékából dicső királyok származtak. Miután a somnumot, a mai nyelvünkön álomnak mondják és születését álom jövendölte meg, ezért nevezték őt Álmosnak, ki Előd, az Ügek, ez Ed, ez Csaba, ez Atilla ... fia volt.”

Egy másik történet így emlékezik róla: „A magyarok fejedelme álmodta egyszer, még amikor a meotisi mocsaraknál éltek. Hatalmas sasok támadták meg az állataikat és kezdték széttépni azokat. Az emberek megkísérelték elzavarni őket, de nem sikerült, mert mindig máshol támadtak. Ekkor megjelent egy gyors, bátor turul és a magasból támadva megölte az egyiket. Ezt látva a többi sas, elmenekült mind. Ezért elhatározták a magyarok, hogy elmennek máshová lakni. Elindultak Atilla földjére, melyet örököül hagyott rájuk, de az utat nem ismerték. Ekkor ismét megjelent a turulmadár, s a fejedelem fölé szállva lekíáltott neki, hogy kövessék őt, míg el nem tűnik a szemük elől. Az álom után nem

sokkal dögvész ütött ki az állatok között, s a mindenfelé fekvő tetemen lakmározó keselyűk közül, egy arra repülő turul a magasból, lerúgta az egyiket. Ezek után, felismerve az álmot e jelenetben, az összes magyarok felkerekedtek és követték a turult. Ahol a madár eltűnt a szemük elől, ott táborot ütöttek, majd amikor ismét előtűnt, újra követték, minden népükkel együtt. Így jutottak el századok alatt Pannóniába, Átilla egykori földjére. Itt azután a madár végleg eltűnt a szemük elől, azért itt maradtak.”

Mindezek után egyszerűen megállapították: a magyarok úgy gondolták – a IX. században –, hogy a turulmadár vezérek őse, tehát totem állatról van szó!

Elemmezve azonban a legendákat a következőket vehetjük észre: nem lehet sas, mert a turul lerúgott a levegőből egyet. Ugyanezért a keselyű is elhibázott azonosítás. Szobraink mégis e két madarat ábrázolják. A „totem” elképzelés is egyszerű felületesség – ha nem szándékos torzítás –, mert Álmos korában már a sámánizmus ismert volt, azzal együtt, hogy madártól nem születik embergyermek. Viszont a sámánizmust ismerő népek úgy vélték (vélik), hogy az ember (sámán) át tud változni állattá – vagy más minőségű léletté, sőt kapcsolatba léphet ezen alakjában a túlvilággal, istennel. Így bizonyosra vehetjük, hogy a madár alatt nem madarat, hanem az istennel kapcsolatot tartó személy jelölője, illetve isten küldöttét, akaratát, szándékát, vagy esetleg őt magát jelöli. Az is közismert – főleg tudományos körökben –, hogy az uralkodó isteni származású. Igazán érthetetlen, miért kötik az ebet a karóhoz, illetve totem állathoz?

A krónikák arról is megemlékeznek, hogy Atilla harci zászláiban egy koronás madár van megírva, amit magyarul turulnak neveznek. Ilyen zászlót vittek egészen *Gejza* vajda üdeiglen a háborúikban. Ezért ezt mi – az utókor – címernek tekintjük. Vajon helyesen? Már az asszírok alkalmazták ezen megjelölést, akiknek műveltségét – legalábbis elemeiben – örököltük. (Pl. *Leo Oppenheimer*: Az ókori Mezopotámia.)

Itt nem arról van szó, hogy a zászlón „megírt” motívum címer lenne, hanem a madár az Úr akaratát jelöli, az asszír uralkodó azért győzheti le ellenségét, mert az Úr „vele van”.

Az Úr akaratának jelölője a szent lélek, ma galambként ábrázolják. A középkorban viszont ragadozó madár alakban jelenítik meg, mint pl. almakeréki református templom freskóján, ahol az Úr akaratát – az Igét – viszi Szt. Jánoshoz, aki kimondja: „Kezdetben vala az Ige”, amiből született a világmindenség. Az „Ige” pedig nem más, mint az Úr akarata, melyből született Álmos is. Nem lehetetlen ez, hiszen *Metód* püspök felje-

gyezte 882-ben, amikor a magyarok királyával (!) találkozott, hogy keresztények között járt! (Közismert, hogy már az avarok építettek keresztény templomokat.) Ha a legendák szövegét tekintjük, akkor láthatjuk, hogy mindkét esetben életet ad a madár, de mindkét alkalommal közverve. Egyszer olyan vidékre vezette a magyarságot – Artila örökébe – ahol életlehetőséget találtak; máskor meg gyermek születését jelzi. Ezzel a jelenséggel már találkozhattunk – mi olvasók – hiszen Jézus születését is az Úr küldötte, angyal jelezte Szűz Máriának. (Az angyal repül, tehát madárként is felfoghatjuk.) A párhuzamot pedig érdemes tovább vonni Álmos és Jézus között, mert az azonosság megdöbbentő (ez pedig arra enged következtetni, hogy Álmos is mítikus vonásokkal felruházott személy, amit már anyja álma előre jelez): – születésük előre jelzettsége azonos; – mindkét gyermek fiú; – mindketten vezéregyéniségek; – mindkettőjük élete tulajdonképpen ismeretlen (Jézusról 12–32 éves kora között semmit nem tudunk, Álmos pedig – mint kende – visszavonult életet élt.); – mindketten „új világba” vezették népüket; – mielőtt ez az új világ „bereljesült” volna, vezetőjük életét vesztette (Mózes is így járt); – végül mindketten áldozati halált haltak népükért (báranyaikért). E szertartást – áldozatot – soha nem kell megismételni! Az azonosság (hasonlatosság) annyira nyilvánvaló – még ha a gondolat eretneknek tűnik is –, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni, mert keresztényi mentalitást jelez. Mivel a lexikonokban is igen kevés áll a turulmadárról – mert politikai okok miatt történelmünk tiltott része volt –, a legendák

után vizsgáljuk meg mit takar e szó a magyar és rokon népeink nyelvhasználatában és hitvilágában. A *turul* szó ma is ismert és használatos Keleten, mert egyrészt török férfinév, másrészt a *toghrul* szóváltozat egy altáji havasi sólyomféléit takar. Korábban sem volt kevésbé ismert. A X. század táján a szeldzsuk birodalom alapítói a *Toghrul* és a *Csaky* nevet veszik fel. Az oszmán török birodalom alapítóját *Ertoghrul* néven ismeri meg a világ. Róla (vagy fiáról Oszmánról?) *Abdal Kumral* dervis azt álmodta, hogy fejére sólyom szállt, kiterjesztett szárnyával a hatalmat

jelezte. A XIII. században a keritek keresztény (!) uralkodójáról ugyanezt jegyzik fel. Róluk ilyen ábrázolás nem maradt, de *Szanatrug* pártus királyról (i. sz. 1–2. század), vagy az egyiptomi fáraókról (Hafre vagy Kefren fáraó) igen. *Ahmed Vefik* szótára szerint a „Toghrul” a legelőkelőbb fejedelmi jelvény volt az

oguzoknál, akik már Atilla idején is hun fennhatóság alatt éltek. A hunok ismerték és használták a Turult, mint jelképet, erről *Kézai* meg is emlékezik, de fennmaradt egy hun fejedelmi jelvény, egy arany turul. A fenti jelzést a szászánida uralkodók is alkalmazták. Először *II. Hormuzd* (i. sz. 457–459), majd *II. Khosrau* és *II. Jazdagird* is. Igaz többnyire egyszerűsítve, mert a király koronáján szárnyak jelennek meg, mint isteni küldetésű uralkodóknak. *Bahram Gur* (i. sz. 421–438; Atilla kortársa) szászánida uralkodó kapott egy tughralt – mint solymászmadarat. Külleméről leírás nem maradt, de bizonyos, hogy utándobásból (ökölről indítva) használatos madár volt. *Mohamed el Bardzsini* solymász könyvében a toghrult tartja a legjobb solymászmadárnak, bár szerinte olyan ritka, hogy sehol sem található. Vagyis van bizonyos misztikus vonása.

Vönöcki Schenk Jakab (a Madártani Intézet egykori igazgatója) szerint a Turul, a *Zongor* és a *Kerecsen* szót együttesen (mindhármat) csak a magyarok használták. Lényegében mind sólymot jelzett. Turul – altáji havasi

sólyom (?); Zongor – dél-uráli változata a kerecsensólyomnak. Kerecsen – eredetileg észak-uráli, de ma a kárpát-medencei kerecsen.

A magyar nyelvhasználatban az utóbbi maradt a létező és valós madár neve –, amely elvezetett ide Atilla földjére.

(A „honfoglalás legendája” történetnek az a rendkívüli érdekessége, hogy a kerecsen sólyom tőlünk nyugatabbra nem fészkel, tehát a magyarok valóban addig követték, amíg el nem tűnt a szemük elől.)

A Zongor férfinév lett, mai formájában Zsombor.

A Turul megmaradt a szent madár jelölőjeként, hiszen beszédünkben csaknem kiveszett, de más jelentést nem kapott. Kézai említi így, de semmiféle magyarázatot nem adott arról, mi is az? Nyilván akkor nem is volt erre szükség, mert köztudott volt. Majdnem egészen 150 év alatt, mint helység vagy személynév, tizenhat alkalommal találkozhatunk e szó valamely változatával feljegyzéseink között. Csak Kézai krónikájának megalálása után válik újra ismertté, mert maradt annak, amit eredetileg jelöl – Szent Madárnak.

A késő avar és kora magyar régészeti leletek között az asszonysírokban gyakran találni ragadozó madár leletet, pl. rakamazi mellkorong. (*Garam Éva* régész szerint állatalakos veretek csak női sírokban találhatók.) Tudomásom szerint eddig egyetlen férfi, a zempléni fejedelmi sír őrzött állatalakos veretét. A mellkas táján rendszertelenül elhelyezett öt veret volt, ebből kettő madár alakú. *Fettich Nándor* régész véleménye szerint a gyászoló nők helyezték a koporsóba, így kerülhetett férfi sírba az állatalakos veret. Az asszonyok valószínűleg azért viseltek ilyen vereteket, mert a „szent megtermékenyülést” várták a madár közvetítésével, Isten akaratából.

A magyar nyelv korábban nem ismerte a „terhes” kifejezést a gyermekvárásra, mert az áldott állapot volt számára. Ez lehetett oka annak, hogy a gyászoló asszonyok a koporsóba helyezték a veretet hajfonatukkal együtt, hiszen már nem várták az „áldott állapotot”, – nem volt kitől. (Ez is igazolja, hogy nagyon jól tudták, hogy nem madártól születik a gyerek.) Mindezek miatt a ragadozó madarat ábrázoló veretek az isteni küldetés és a szent fogantatás fogalomkörébe irányítják a figyelmünket. *László Gyula* véleménye, hogy a Noia-utóban talált rátétes szőnyegminta

hiszen máskor és máshol is kifejezték azon elképzelésüket, miszerint agancsos szarvas szoprathat. Sőt, mindez madár jegyében történik! A madár alakjáról azt figyelhetjük meg, hogy karaktere: \varnothing alakú. A szárny v alakot formáz, a fark pedig elszakadó egységként Nap „természetű”. Ez az alakzat többször visszanéz ránk.

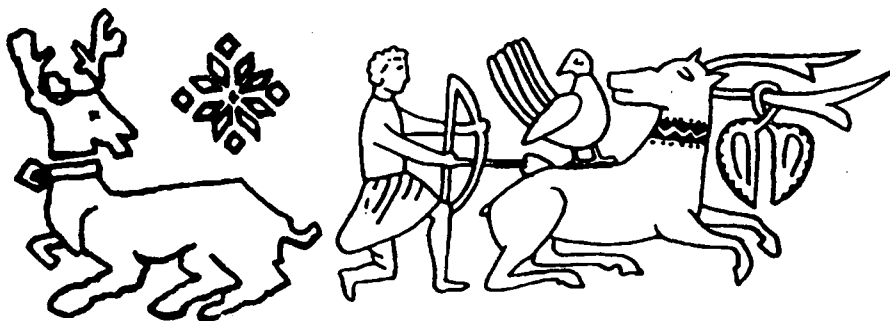
Visszatérve a szőnyegmintára néhány dolgot kell észrevennünk. Elsőként halotti lepel mintáját, tehát valamilyen vallási rítus alkalmával használták. Másodszor: füle van a madárnak, már pedig bizonyosra vehetjük, készítője jól tudta, egyetlen madárnak sincs külső fülkagylója. Harmadszor: a madár alakja forgó keresztet formáz. Gyakran megfigyelhető ilyen, a régészeti és néprajzi motívumok között, ahol akár forgó, akár állókereszt, vagy naprózsa formában jelenik meg. Mind az „Atya” idézője, más-más helyzetében pl.: álló – az örök; forgó – a lendületes (mozgó) formában. Az i. e. 1300 körüli mezopotámiai pecséthengeren találatott vetési jelenet cselekményének szentségét is ilyen egyenlő szárú kereszt jelzi: a vetés a föld megtermékenyítése, az Úr akaratából. Egy dunántúli spanyolozott mintán a szarvas (bár bika) „elmondja”, hogy ő termékeny (termő ág áll ki a szájából) a Nap hatására, ami az Úr idézője, de a termékenységet a madár közvetíti (a csőréből szintén virágzó, termő ág bújik elő). A kép nem feltétlenül biológiai megtermékenyítést, hanem akár szellemi is idézhet, de kifejezheti azt is, hogy az apa (a hím ivarú szarvas) az Úr vagy Atya közvetítője, hiszen annak akaratából termékeny.

Hasonló ábra a zöldhalompusztai szkíta szarvas, ahol a szarvas füle közös a madáréval. De párzási jelenetet sugall a mezopotámiai kődobozfedél, a zalaistváni dóm faragott részlete, a noszvaji templom festett kazettái vagy az ún. Lehel kürtjének egy bizonyos motívuma, és a kalotaszegi hímzés is. Ilyen jelenet található az *Eszik kurgán* aranyruhas emberének (aki nyilván uralkodó, hiszen pásztorgyereket aranyruhában nem temetnek) övcsatján is. László Gyula már felhívta a figyelmet arra, hogy a pusztai népek övcsatja rangjelző. Itt jól felismerhetően jávorszarvasról van szó, de az agancsa nem jávorlapát. A szarvasba – háta közepén – beleolvadva egy füles ragadozó madár. A jelenet nyugodtan elfogadható párzási pillanatnak, hiszen két test csak ekkor olvad egybe. Így ez az övcsat is Emese álmát, azaz a turul legendát idézi, már a szkítáknál is az i. e. V–IV. században!

Az említett rajzok között mindenképpen közös vonás, hogy vallási szertartások „szereplői” (temetés, templom). Tehát a jelenetek mindenképpen kapcsolatosak az Úrral, az Atyával. Mivel – mint megállapítható –, a madaraknak fülük ábrázoltatott (az újkori ábrázolásokon ez gyakran elmarad, vagy korona van helyette), de tudjuk jól, nincs ilyen testrésze, ezzel szinte rá van írva a nevük, azonosításuk. Így tehát amelyik ragadozó madárnak füle van a régészeti emlékeink között, az ugyanannak a madárnak rekinthető.

Ez a fül-vezet el a nagyszentmiklósi kincs madaraihoz is. Ezen jeleket elemzésünk során nyugodtan elfogadhatjuk megtermékenyítési pillanatnak, ha figyelembe vesszük a következőket:

– a motívum egy-egy bokályon van, amely edény leánykérőskor (párvalasztáskor) használatos; – vagy termékeny ágak, vagy életfák között „játszódik” a jelenet, ez szintén az élet keletkezésére utal; – a 2. számú korszán az asszony nyakába van akasztva a „kopt kereszt”, a három ágú nyaklánc, ami az élet jele, sőt az életfa ágait tartja a nő a két kezében.

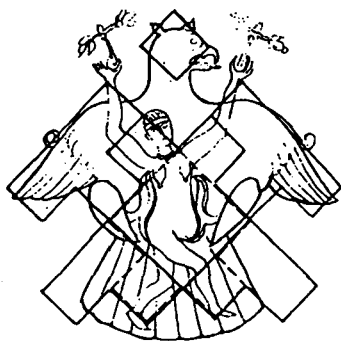
Molnár V. József szerint a következő modell-képekkel modellezhetőek a népművészeti ábráink. A hat ábrából egy igen „kínálja” magát, mert már találkozhattunk vele pl. a szkíta rúdvég díszén. Szerkeztük megegyezik, s a repülő madarat idézi. A modell-elem egy háromszor hármas hálózatlanban úgy helyezkedik el, hogy a kitöltött négyzetek száma sem a sorokban, sem az oszlopokban nem ismétlődik. Ezen szabályt betartva bővíthetjük a 4×4 -es az 5×5 -ös és a 6×6 -os méretre. Már a 4×4 -es ábráról jól érződik, hogy a modell mért repülő madár, de az 5×5 -ös modellkép megtalálható a kusán uralkodó feje fölött, mint a

kiterjesztett szárnyú turulmadár. Természetesen ez nem a modellkép, csak hozzá igen hasonlatos jelzés.

A továbbiakban azt kell figyelembe vennünk, hogy a

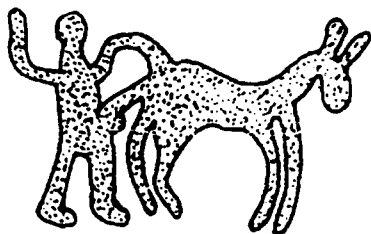
nőt sok esetben halként ábrázolják (sellő) népművészeink, s azt vehetjük észre, hogy 6 × 6-os hálózati „madarára” két hal fektethető úgy, hogy a „madárról” nem lóg le, hanem belesimul. Ha ezt a modellegyesülést ráhelyezzük a nagyszentmiklósi bokályok madaras képeire, láthatjuk, hogy azok tökéletesen modellezhetőek. A halak – ahol egymást fedik – : halkettős, ott ahol az asszony is „kettős”, hiszen gyermeket vár. Ezt igazolja a Felső-Tisza vidéki keresztiszeses hímezsminta motívuma, ahol ugyanezekkel a „modell-elemekkel” találkozunk. A hal és a lépcső kapcsolata a madár jegyében, vagyis a nő és a férfi az Úr akaratából termékeny.

Mivel a modellrendszer elsősorban nem az alakzatokat, hanem a tulajdonságokat (belső logikájukat) modellezi, más motívumokat más helyen is értelmezhetünk. Így pl. – szerintem – a következő lisztmerőkanál a turullegenda (Emese álma) legszébb újkori megformázása. A kanálról jól látszik, hogy ragadozó madár. Görbe a csőre, szeme, füle megformázott, taraja, szárnya csak jelölt. Tehát az ősi szkíta füles madárról van szó. A madár hátán a Napkorong, azaz a Nap – az Atya – küldötte, tőle jön. A napkoronggal szemben a (kanál pereme) Hold-sarló: a nő, azaz az anya. Mindez akkor kezd „működni”, amikor a kenyeret sütő asszony megmeríti a kanalat a lisztben. Még ma is igen sok helyen a kenyeret életnek nevezik. Itt az élet a „szemünk láttára” keletkezik az Úr akaratából – melyet a madár közvetít az anya „ölében”. Csodálatos emléke ősi műveltségünknek, és semmiképpen nem mondható totem hitnek.

Hogy a totem hit lényegét érzékeltessem, ahhoz idézek R. Broby-Johansen Északi sziklarajzok című könyvéből (Bp., 1979. 60.): „Giraldus Cambrensis 1185-ben, Írország topográfiája című írásában elmondja, milyen botrányos dolgokat látott egy ulsteri királyválasztáson: a leendő királynak, mielőtt a hatalmat átvehette, mindenki szeme láttára egy kancával kellett párosodnia, amelyet aztán levágtak és megfőztek. A

király a hús levében megfürdött, majd a jelenlevőkkel együtt evett a húsból, sőt a levesből is ivott. Az indoeurópai terület keleti szélén, Indiában is sokáig szokásban volt a lóáldozat, az Aszvamédha. Az áldozati mént egy álló évig őrizték, nehogy hágni tudjon, és elfecsérelje nemi erejét. Miután levágták, a király első felesége lefeküdt a kimúlt állat mellé, és ölébe vonta annak hímvesszőjét. Az izlandi flateyri krónikából tudjuk, hogy Szent Olaf norvég király – 1000 körül – saját szemével látta, mikor egy parasztasszony előhozta rejtekhelyéről egy csődör bebalzsamozott nemzőszervét, ölébe vette, majd áldozatot mutatott be előtte.” (Mindannyian tudjuk, mit jelent az „ölébe vonta, ölébe vette” kifejezés.) Mindez Árpád-házi királyaink idején; és a képen látható jelenet nem ún. északi sziklarajz, hanem Európa kellős közepéből, Észak-Itáliából (Val Camonica) való! Nos, ezért süti ránk az európai szemlélet és műveltségértékelés a totem („álaros”) elképzelést, mert a sajátjától nem tud szabadulni. Így elképzelni sem tudja, hogy más műveltség is létezik.

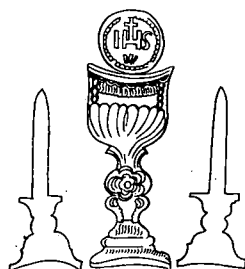
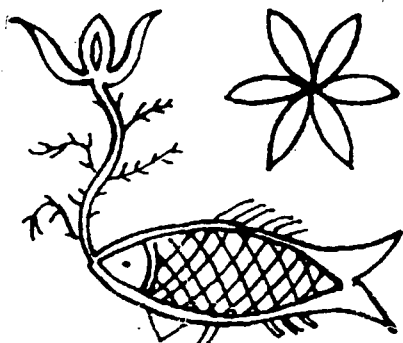

Felmerül azonban annak megfontolása, elfogadható-e az a nézet, miszerint Szent István vetette fel a magyarsággal a kereszténységet európai hatásra. Úgy érzem, semmiképpen. István király nem a kereszténységet vetette fel a „pogány” magyarsággal, hanem a római katolikus vallást vette ún. „államvallássá”. (Ez is hozzájárulhatott az egyház 1054-ben bekövetkezett kettéválásához.)

A fentiek tudatában, ha összevetjük a már említett ű karakter gyakori alkalmazását a népművészetben, akkor már könnyen érthető, miért gyökeresedett meg nálunk a kereszténység, amelyet már jóval Szent István előtt ismertünk.

Az említett alakzat a szerkezete, a szekszárdi múzeumban őrzött mángorló rajzának is. A hal – aki nő – „elmondja”, hogy termékeny, hiszen szájában virágot tart. Ez a termékenység azonban a „Hold-sarlóvá” hajolt nő és virág fölött álló Nap hatására válik valóra. Ugyanczt

az ősi „pogány” megjelenítést láthatjuk a Sopronban őrzött mángorló és kiskunfőlegyházi malom gerendájának faragásán. Ahol a Hold, kehely pereme, a fölötté álló ostya pedig a Nap. Ez nem más, mint a katolikus mise lényege: az úrfelmutatás. Mindkét jelölés érezhetővé teszi, mennyire közel áll egymáshoz a két szemlélet (katolikus és „pogány”) lényege. Ebből következően mennyire távol áll mindkettő a totemhittől!

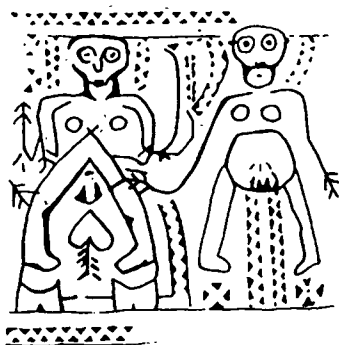

Tudom, hogy az elmondottak annyira szokatlan gondolatok, hogy első hallásra, olvasatra szinte automatikusan elutasításra találnak. Ezért kérem a további képek tanulmányozását az érdeklődő olvasóktól. A két alak egymásba karolása a házasságot jelzi (egymásba olvadás). Ez a testi kapcsolat termékeny, hiszen a nő kezében ott a virág – amelyből a termés lesz. De a termékenység, az Arya ajándéka, küldötte, a madár útján jut el a házas, vagy jegyespárhoz. A madárról népművészeink ma ezt mondják: „Sem nem kicsi, sem nem nagy, éppen akkora, amekkora az eger a Földdel összeköti.” Ezzel tökéletesen elmondják szerepét, ami a kapcsolattartás Isten és ember között. Természetesen a bemutatott képek csak példák és nem egyediek. Akárhányat találunk belőlük.

A zágrábi múzeumban őrzött fáfaragás viszont egyenesen a turullegenda megőrzése, de már keresztényi gondolatokkal keverten. Egy asszony időképét láthatjuk gyermekének fogantatásától a születése pillanatáig. Az apa, az Úr küldötte, hiszen maga Jézus. (A lángoló szív Jézus jelölője.)

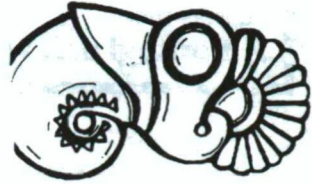
Ebből eredően szent megtermékenyítéstről van szó, nem is lehet más. A következő jelenet már a születés, ami az Úr akaratából történik. Ezt jelzi az asszony lábánál lévő két egyenlő szárú atyakereszt. Ez igen finom és gyakori jelzése az Úrnak, aki közvetlenül nem ábrázolható, mert akkor szellemtermészetű megszűnik és anyagivá válik. A turullegenda pedig így szól: „...méhéből sebes patak fakadt, mely nem saját földjén növekedett meg.” A faragáson ez szépen érzékeltetett jelenet.

Azt remélem, előadásomat így leszűkítve egy kötet lapjaira, is érezhető, hogy turulmadarunk szent, hiszen Isten akaratának jelölője. Ebből pedig egyenesen következik, hogy nem lehet totemállat. Mindez lényegtelennek tűnhet, de ha belegondolunk, hogy történelmi szemléletünket és önértékelésünket mennyire más megvilágításba helyezi a legenda és a mítosz ismerete és megértése, beláthatjuk, hogy igen fontos „apró” részletről van szó: a kiindulási alapról! S ha más a kiindulási alap, feltétlenül máshová is jutunk történelmünk vizsgálatá során.

Természetesen a madár „szent” volta nem zárja ki annak lehetőségét, hogy létező, valós megfelelője is legyen. Mint már utaltam rá sem sas, sem keselyű nem lehet. A kerecsensólyom az, amelyre az ún. „honfoglalás legendája” enged következtetni. Ha a régészeti emlékeket vizsgáljuk, sólyom volta mindenképpen kitűnik, mert sólyomfoggal ren-

delkezik, ahogy a szkíta zablalemez is ki-
hangsúlyozza, hegyes a szárnya, csüdje csu-
pasz, „gatyája” van. Azonban az ábrázolások
a századok alatt nem úgy alakultak, hogy
arról pontosan felismerhetővé váljon, hanem
éppen ellenkezőleg. Vagyis nem az a fontos,
hogy a madár milyen fajú, hanem az, hogy
Isten küldötte.

A középkorban két papot is perbe fogtak eretnekség miatt – jegyzi
fel a Kassai Kódex írója –, mert megáldották karácsonykor a fiatal kere-
csensőlymokat. Ennek a szokásnak pogány, de kereszténnyé alakult vál-
tozatával még ma is találkozhatunk, pl. Mátraverebélyen, ahol az éjféli
misén, karácsonykor, a templomban énekesmadarakat engednek el. Itt is
az isteni akaratból történő születést idézik meg e szokással, hiszen a fény
és Jézus egyszerre születik (december 21., téli napforduló), az Úr gyer-
meke, az Úr akaratából.

A kerecsensőlyom tehát nem csak ritkasága miatt kell, hogy fontos
legyen számunkra – magyaroknak –, hanem történelmünk fontos része,
résztvevője: igazi magyar madár.

Rajzok: GÁL ÉVA ANNA

A 930-as évek arabul író földrajztudósa; Ibn Ruszta így tudósít őseinkről: „[ezek] *a magyarok szemrevaló, szép külsejű emberek, nagytestűek, vagyonosak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmünknek köszönhetnek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak...*” Közel 150 év múlva Kálmán királynak (1096–1116) I. törvénykönyvének 70. szakaszában rendelkezik a papokról, akiknek a világi ruha viselését, és pontos leírást ad a kor viseletéről. : „[ne használhassanak] *hasított bőrméntét vagy tarka színű ruhát, sárga kesztyűt, vörös nyeregtakarót vagy zöld köpenyt, bocskort vagy süveget, festett vagy selyemmel díszített sarut, úgyszintén selyemből készített inget vagy ruhát, s ezeket ne mellen kapcsolják össze kötésekkel vagy csatokkal hanem mintegy nyakat fogják körül.*”

Ez a két leírás mutatja, hogy eleink bizony nem vetették meg a szép, színes kelméket. Ha pedig törvényt kellett a színes ruhák viselése ellen hozni, valószínűleg nem egyedi ruhaviselési szokásokról volt szó. Ezek a korabeli tudósítások sokat segítenek a művészet-, művelődéstörténettel foglalkozóknak. A régészet és az ethnographia teszi teljessé a kutatást, s próbál meg valós képeket adni a kor emberéről.

A női viselet egyik legrepresentatívabb leletegyüttese a szeged-bojárhalmi 3. sír adja, melyből 272 régiség került elő. Találtak egy aranygyűrűt karaeolkővel, csüngős fülbevalót. A fejdísz eredetileg mezőkre tagolt, széles pártából állt, amelyről egy csüngősor lógott alá, övezve a homlokot. Valószínű, hogy a fejet borító kendőre vagy fátyolra varrták fel azokat a bronz áttört korongokat, amelyeken a palmettás díszek mellett gyakori a griff vagy valamilyen egyéb állat ábrázolása. Nyakában két szem gyöngyöt hordott vékony bőrön vagy fonalon. Az ing szabására a vállnál talált gomb elhelyezkedéséről következtethetünk. Mivel a bal vállon kapcsolódik a gomb, így valószínű, hogy szabása olyan lehetett, mint a mai orosz ingké. Az ujjakon, nyakon és szegélyeken korongos és csüngős vezeték díszíti. Egy másik leletben, a madarasi temető

6. sírjában nyugvó nő lenvászon ingjének nyakkivágása V alakú volt. A nyakkivágást selyemszalag szegélyezte, amelyet 21, rombusz alakú ezüstlemezzel ékesített. A nő kezét két karperec ékesítette. Az egyik szalagszerűen nyitott, a másik römör arany formája zárt. A sírban találtak 16 db nagyalakú korongot. A pártán nem lehettek, mert jóval hosszabb szalagra fértek volna rá, mint a fejét övező pártá. A megoldást a turkesztáni falfestmények adták. A magyarral rokon kelet-turkesztáni viseletben a kabátok a sírban talált korongokhoz-hasonló szegély díszíti.

A honfoglaló asszonyaink nadrágot viseltek. Erre abból következtek, hogy sírjaikba tett nyergük megegyezett a férfiakéval. Ezen pedig nem lehetett szoknyában ülni. Ezt a feltevést támasztja alá az is, hogy a bokák körül gyakran találunk gyöngyöket, ezek valószínűleg a nadrág alját díszítették.

A ruha szabása valószínűleg egyforma volt a gazdagoknál és a szegényeknél egyaránt, a különbséget az anyag és a díszítettség jelentette. A ruházatot az öv fogta össze. A szeged-bojárhalmi leletben két darabot találtak belőle. Az egyikben egy nagyobbfajta csüngős veret díszíti, melynek közepén színes kő ül, a hátlapján négy kis fül, ami azt bizonyítja, hogy szövött vagy font övrceréje erősítve viselték. Mivel nincs rajta csat, így valószínűleg paszományszerűen kapcsolták össze.

Az olyan tehetősebb sírokban, mint a szeged-bojárhalmi fémráteres, fémgombos felkunkorodó orrú csizmákat lehet találni.

A férfiak viselete nem sokban különbözött a nőkéétől. Ingük álló nyakú rövid vászoning. E fölé szűk ujjaskabát, a kabát fölé pedig kaftán-szerű köpeny került, amelyet derékon kapcsoltak össze pártáövvel. Csizmájuk puhatalpú, oldalán varrott, felkapott orrú, gyakran díszes lábbeli. Rekonstrukciójában a Kínában, Turkesztánban fennmaradt falfestmények segítettek. A fejfedő – kucsma – hegyes bőr vagy nemezsüveg volt, lehajtható széle télen a fület védte. A süveg csúcsát az előkelők néha szépen díszített ezüstkúppal látták el (beregszászi lelet). A süveg alatt vászonból készült turbánfélét hordhattak, a nyári melegben ez védte a fejet. A magyar férfiak hajviseletéről meglehetősen sok adat szól. Az egyik egykorú ábrázolás a regensburgi kolostor egyik ablakát tartó íven látha-

tó. Erre faragtak rá egy fejet, ami teljesen tar, csak a hármasonatba font haja látszik.

A másik fennmaradt ábrázolás az oroszországi Csernigorban található. A férfi fejét három ágból font farkocs ékíti, de a fej maga nincs körbeborotválva. Más adatok szerint egy tincs kivételével leborotválták a hajukat, vagy csak a homlok feletti részt borotválták ki.

Fehér Géza szerint a hajviseletnek rangjelző szerepe is volt, az előkelők nem nyírták hajukat, hanem gyöngyökkel ékesítették. A férfisírok legszebb leleteit az övek és a tarsoly jelenti. Sokféle verettel díszített általában aranyozott ezüsből, az Árpád-korban bronzból is készültek. Eleinte a medencecsont körül heverő díszeket összegyűjtötték, leírták helyzetüket, de ebből az övet elképzelni nem lehetett. Zichy István gróf volt az, aki észrevette, hogy a nagy szíjvéget nem lehetett átbújtatni az öv csatjának karikáján, tehát az övet nem lehetett felcsatolni. A megfigyelt Dienes István egyik ásatása hozta meg: a csat a veretes öv mellékpántján volt és ez az öv másik mellékpántjába kapcsolódott, így nem kellett áthúzni a nagy szíjvéget a csaton. A veretes szíjat átbújtatták magán és így csüngött le hosszában a bal combon. A szíjra függesztozsjakkal csatlakoztatva szerelték fel a tarsolyt és a kést. A tarsolyban csiholóvasat, kovát és fenőkövet tartottak. Máig közel 30, lemezes és veretes tarsoly került elő a Kárpát-medencébe.

A tarsolyoknak is volt rangjelző szerepük. Általában a sírsor, vagy a sírcsoport közepén, a mellékletekkel leggazdagabban ellátott férfisírból kerültek elő (Kenézelő, Újfehértó, Karos). A tarsolyok többségét a Felső-Tisza vidékéről ismerjük, megmunkálásuk lehet rajzos vagy dom-borműves. Mindkét típuson megmutatkozik ötvöseink leleményessége és szépérzéke.

Sajnos, sem a női, sem a férfi viseletnél nem tudunk semmit arról, hogy a különböző korú emberek viseletét milyen színek jellemezték. Márpedig kétségtelen, hogy nemcsak rang, hanem korjelző különbség is volt a viseletben, hisz a néphagyomány napjainkig őrzi ezt a szokást. A fegyverzet a férfi ékessége volt. A hadi szerszámok közül is kiemelkedik az íj. Regino prümi apát a kalandozások korában, közvetlenül a honfoglalás után ezt írja: *„karddal nem sokat vágnak le, annál többet öl-*

nek meg nyilakkal, melyet szaruból készített tjaikról oly művészettel igazítanak, hogy alig lehet azokat kikerülni.”

A vogul eredetmondában az íjkészítést az égi Teremtőtől tanulta az ember. Numi Tarem, az öregisten így tanítja az embert: *„... leérkezel az alsó nép lakta kérges földre, ott van az én ígémre termett erdei fám. Kemény fának hasíts keményéből, lágy fának hasíts rugékony részéből, a két fát illeszd egybe. Az Obon ígémre termett halaim között a tokfajta haladnak szerezd meg aztán hólyagját, főzd meg tűzön kétféle fadatot ragaszd egybe, kötdz együvé, ily módon csinálj íjat.”*

Az íjat tehát kemény és rugalmas fából készítették úgy, hogy a részeket összeenyvezték, összekötötték. Regino azonban arról ír, hogy a magyarok íja szaruból készült. A honfoglalás kori íjakat sok sírban megtalálták az íjat erősítő csontlemezeket is. Jó ideig nem figyelték meg, hogyan fekszenek a sírban ezek a lemezek, s mindenre gondoltak, csak arra nem, hogy az íj megerősítését szolgálják. Végül Cs. Sebestyén Károlynak sikerült egy hiteles sírrajz és a párhuzamként felhasznált néprajzi adatok alapján pontosan megrajzolni a magyar íj szerkezetét. A nyílhegyeket, löszerszámot és a fegyvereket a kovácmester, a „vasverő” készítette.

A kézi fegyverek közül leginkább az ún. „Artula-kardon” szemléltethetjük a magyar szablya minden jellegzetességét. A penge hossza 78 cm, a markolattal együtt 90,5 cm. A markolat a pengéhez szögben hajlik, a penge enyhén ívelt, közepén erőteljes borda fut végig, alsó harmadtól mindkét oldala éles. A penge a fokélnél kiszélesedik. A fokélnak kettős oka lehet: az egyik, hogy a háton köszörült szablyavég könnyebb lesz, s ezáltal az ütés súlya nem a penge végén érvényesül, hanem kb. a hajlásnál, az alsó harmadban, ezzel rendkívüli módon megnő a fegyver ereje.

A másik ok az lehetett, hogy nemcsak a lovas, hanem a ló ellen is használták. Míg az első éllel levágott ütés a lovasnak szólt, addig a visszafelé rántott szablya fokélével a ló hasát lehetett támadni. Ez utóbbi miatt kellett megtörni a szablya markolatát, így ugyanis nem kellett a fegyveren fordítani, hanem egyetlen csuklómozdulattal le lehetett csapni a lovast és felkoncolni a lovat.

Ezt az átütő harci erőt szenvedte Európa, s a „*magyarok nyilaitól ments meg uram minket!*” felkiáltás nem volt alaptalan. Az íjak hordtá-volsága, a nyilak ereje különféle alakjuk és súlyuk miatt a páncélt is át-ütötték, közelharcban pedig sem a lovas, sem a ló nem menekülhetett a szabályák és fokosok elől.

A kovács azonban nem csak fegyvert készített. A mezőgazdasági munkákhoz elengedhetetlen szerszámok – ekevasak, ásópapucskok – va-lamint a lószerszámok készítése is az ő feladata volt. A lovas sírokban többféle zablát találtak. A kengyel gyakran nemcsfém berakásos, egy ré-szük pedig aszimmetrikus, nem egyenlő szárú. Ennek oka az lehet, hogy a hátrafelé forduló lovas nyilazáskor biztosabban tudjon támaszkodni.

A ló és lovas közt a kapocs a nyereg volt. Honfoglalás kori nyer-geink fanyergek voltak, semmiféle vas alkatrész nem volt benne. Nagysá-ga és formája hasonló volt, mint az alföldi betyárnyergeké, vagy a hegy-vidéken használt tiszafüredi mintájú nyergeké.

A nyereg maga két nyeregszárnyra épül fel. E nyeregszárnyak a ló két oldalára fekszenek rá, de nem teljes hosszúságában, hanem csak egy-egy tenyérnyi darabon. Mindkét kápa ív alakú volt, a ló gerince feletti részt szabadon hagyták, hogy a hátgerinc mozgását ne akadályozzák. Az első kápa nagyjából merőlegesen állt, a hátsó kissé megdőlt, hogy ké-nyelmesebben lehessen rajta ülni. A két kápa között feszült a farbőr, erre került a nyeregpárna. A nyeregszárnyak elejéhez kapcsolták a szügyelőt, végeikhez a farhám került. Ezeknek az volt a szerepük, hogy a nyereg csúszkálását megakadályozzák.

A megmaradt farészek vizsgálatából kiderült, hogy hársfából (keményfa) faragták a kápakat, a nyeregdeszkák pedig rezgőnyárból és nyírből (puhafa) készültek.

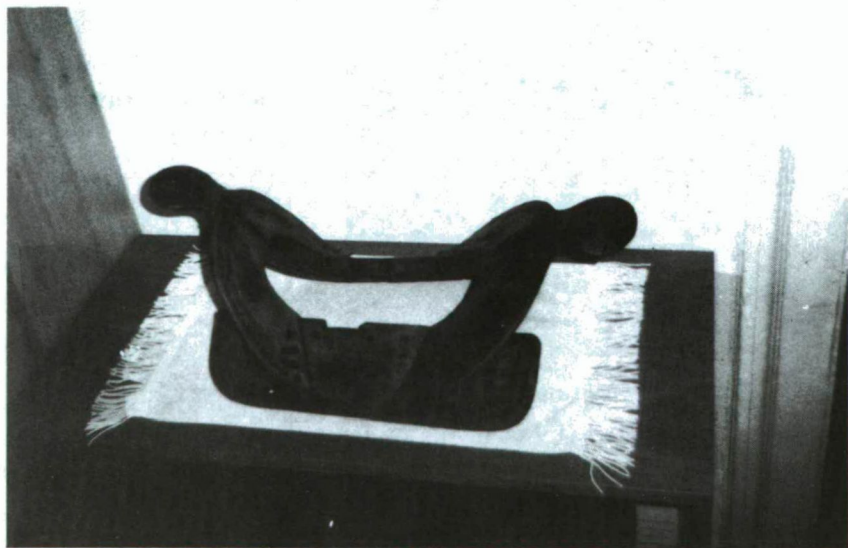
A honfoglalás korában a rangosabb női nyergekre lólapockából fa-ragott kápadíszeket vertek csont szeggel. Ezeket a csontlemezeket gyö-nyörően megfaragták. Az érdekes az, hogy a honfoglalás kori temetők női sírjainak lószerszáma mindig díszesebb, mint a férfiaké. Ez talán az-zal magyarázható, hogy a férjhezmenéskor kapott hozománynak nálunk is, akárcsak a kirgizeknél vagy más lovasnépeknél, a díszes lószerszám elmaradhatatlan kelléke volt. A szibériai népekről azt olvashatjuk, hogy

még a szegényebb lány is gazdagabb lószerszámmal megy férjhez, mint amilyen az előkelő férfiaké.

Honfoglalás kori temetőink feltárásával és társtudományok kutatásával egyre bővülőbb képet kapunk őseink életéről. De még mindig keveset tudunk. Ezzel a kis dolgozattal szerettem volna egy viszonylag átfogó képet adni őseink megjelenéséről – a teljesség igénye nélkül. Az itt megemlített témák külön-külön is több oldalt érdemelnének, ezt jól tudom. A konferencián egy tízperces referátumra volt lehetőségem, amit – mint diák –, most megköszönök.

Felhasznált irodalom

- ☞ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. S. a. r.: *Györffy György*. Bp., 1975.
- ☞ *Ilon Gábor*: Bevezetés a Kárpát medence régészetébe. Kézirat. Szombathely, 1993.
- ☞ *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944.
- ☞ *László Gyula*: A honfoglalókról. Bp., 1974.
- ☞ *László Gyula*: Árpád népe. Múlt születése sor., Bp., 1988.

A könnyűlovasság, lovasíjászat alkalmazása

Kassai Lajos íjkészítő vagyok. Mesterségem révén folytam bele a kísérleti régészetbe. E terület fontosságát egy példával szeretném illusztrálni.

Egy neves történésszel ismerkedtem meg. Ő a honfoglalás kori harcmódor jelentőségével foglalkozik. Kitűnő ismerője a cselvetésnek, a stratégiának. Az ő elmélete szerint őseink azért nyilaztak hátrafelé, mert lovon ugye nem lehet előre lőni. Ez a felvetés számomra érdekes. A kísérleti régészet szerepe az lenne, hogy az elképzelt situációkat kipróbálja. Most próbáljuk meg beleélni magunkat abba a helyzetbe, amit a „kolléga” átéltetett, s mi- nek következtében arra az álláspontra jutott, hogy nem lehet előre felé nyi-

lazni. Ugyanis fordulat köz- ben az íróasztalba akadhat a keze.

Tehát a kísérleti régé- szetnek elsősorban az a fel- adata, hogy a régészet által feltárt anyagot mai eszkö- zökkel próbálja rekonstruál- ni és működtetni. Ennek nyomán kialakulhat egy átfogó kép a vizsgált korról. Én az íjak technikai fejlődés- történetét szeretném előadá- somban röviden fölvázolni.

Ehhez azonban ismer- ni kell az íj fizikáját. Hajlít- sunk meg egy anyagot! A hajlítás során az anyag külső felének nyúlnia kell, a belső felének pedig zömítődni.

Am heon muga nec. ge mend w foranee halaltut evce.
 Horogu vec isten. es veteve wt ez munkas vilagbe. es levn
 halaltut es pucultat feze. es mend w nemenee. Kic oz ve
 miv vogmuc. dug es tiv latatuc szumtuchel. ita es num

Az íjászat ismerete mintegy huszonötezer évre nyúlik vissza. E hosszú idő alatt az a folyamat figyelhető meg, hogy az emberek mindig a legkézenfekvőbb anyagból gyártották íjaikat. Így az ázsiai népek bambuszból, az eszkimók uszadék fából, Európában a tiszafát alkalmazták. Mindegyik lényege a hajlítási diagram. De miért fontos ez?

Az egyszerű botíj nevét onnan kapta, hogy egy egyenes, faragott bot. Ezt az egyenes botot hajlítjuk meg. Az angolszászok jellegzetes íja ilyen botíj volt.

Aztán vannak az ún. reflexíjak. Ezek leajzott állapotban a hajlítással ellentétes irányban hajlanak. Tehát amikor felajzom az íjat akkor már jelentős erőt tárol. Nagyobb az íj energiája, mint a meghajlított botnak.

Az összetett íjakat is meg kell említeni. Ennek az elnevezése már az anyaga szerkezetére utal. Több fából készítjük: a külső éle puhább, lazább szerkezetű fa, amely jobban bírja a nyúlást, a belseje pedig keményebb fa. Gyakorlatilag egy tökéletesebb anyagszerkezetet hozunk létre. Az angolszászok által alkalmazott „long bow” tiszafa íjnak a jelentősége ugyanez. A tiszafának a külső része nagyon rugalmas, világos színű anyag: ez a *szíjács*. A tiszafa belsejében pedig a sötétebb színű *geszt* rész található. Ezt az íjat úgy hasítják ki, hogy a szíjács kívül, a geszt pedig belül legyen, akkor megkapjuk ezt a kettős anyagszerkezetet. A sztyeppei nomád népek is ezt – nevezhetjük nyugodtan csúcstechnológiának – az eljárást alkalmazták amikor az íj belső felét rugalmas, puha fából (nyírfából vagy juharfából) készítették. Ez gyakorlatilag a hord szerepét tölti be az íjban. Ennek a résznek a hajlítás irányában a külső felére helyezték el az állati inakat. Többnyire a szarvasok Achilles-inát. Ezek az állati inak kollagén rostok, ami azt jelenti, egy ín a sejt. Ezeknek hihetetlenül erős a szakítószilárdsága és nagy a rugalmassága. Az inakat megfelelő előkészítés után feszítették rá a juhar részre és ragasztották rá rugalmas nyvekkel. A belső felét pedig szarulemezekkel támasztották meg. Ezeknek nagy a restrukciós képessége, ami azt jelenti, hogy gyorsan visszanyeri eredeti alakját. Tehát a honfoglalás kori magyar íj összetett reflexíj. Reflexíj azért, mert ellenkező irányba hajít felajzása során; összetett íj azért mert ezt az összetett anyagszerkezetet használjuk.

Hogyan jutunk el eddig az íjig? Az első lovasnép a szkíta. Az általuk használt íjakat a reneszánsz kori Ámor ábrázolásokon figyelhetjük meg leg-

jobban. Ámor kezében jellegzetes szkíta íjakat láthatunk, amely rövid és kicsi. Szerkezete az összetett íjakkal egyezik. Ezt a fegyvert méreténél fogva könnyen lehetett a lovon használni. Maguk a nyílhegyek is kicsi, háromszög alakú bronz hegyek. A formájukból és a reljesítményükből adódóan nem képviseltek nagy átütőerőt. Meg is rekedtek a fejlődés ezen szintjén.

Újítást majd a hun íjak jelentenek. Ezek érdekessége, hogy míg a szkíta íjak végig hajlanak (tehát ezek a hajlós íjkarok nem végződnek merev szarvakban), addig a hunok a rugalmas anyagot megtoldják merev íjkarokkal. Az íjkarok a feszítőkar vagy az erőátviteli rendszer szerepét töltik be. Ennek segítségével hajlítom meg az íjat. Így jóval nagyobb átütőerővel rendelkezik, nagyobb a lőtávolság és nagyobb tömegű hegyet tudok célba juttatni. Az aszimmetria a hun íjak különlegessége.

A hun sírok nagy részéből ilyen aszimmetrikus íjak kerültek elő. Ezeknél feltehetően az alsó íjszarv egy tenyérnyivel rövidebb. Ennek azonban gyakorlati jelentősége nincs, mint ahogy többen vélték. Ugyanis a gyakorlati régészet megcáfolta azt az állítást, miszerint az íjszarv azért volt rövidebb, mert a szkíták nem ismerték a kengyelt és ezt a hiányosságot a fenti módon próbálták kiküszöbölni a pontosabb lövés érdekében. A hun kor után az aszimmetrikus íjak visszaszorulnak, ill. honfoglalás kori leletekben még elvétve találunk ilyeneket.

A sírokban talált íjak fa részei természetesen nem maradtak meg, csak a merev szarvakat és a markolatokat merevítő csontlemezek, aranylemezek. Ezekből rekonstruálható az íj. *Cs. Sebestyén Károly* rekonstrukciói alapján *Dr. Fábrián Gyula*, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem biológus professzora korhű anyagok és technológiák alkalmazásával újraélesztette a honfoglalás kori íjakat. Meg kell említenem *Jakus Kálmán* nevét is. Ők kezdték el ezen íjak rekonstruálását. Én ehhez annyiban járultam hozzá, hogy a különböző erővel rendelkező íjkarokra eltérő állásszögű szarvakat helyeztem, s megfigyeltem, hogy ez milyen mechanikai változásokat eredményez.

Visszatérve a korszakoláshoz: az avar korban jól elkülöníthető a korai, középi- és késő avar kori íj. Ezek között a különbség a következő: a korai avar íjak szarvrésze inkább előrehajló, a honfoglalás korára aztán kiegyenesedik. Ezt az egyenes csontlemezek bizonyítják. Az íjak robosztusabbak, erősebbek voltak. A nyílhegyekből is erre következtethetünk. Mutatok egy avar kori

háromszög élű hegyet. Jól látszik, hogy lényegesen nagyobb a szkítánál, ennél fogva iszonyatos átütőerőt képviselt.

A csontlemezek szerepe nem a díszítés, mint inkább az alkatrészek megerősítése. Meg kell vastagítanom a fát ahhoz, hogy az ideg a lövés pillanatában ne repítse szét az íjszarvat. Ha két oldalról megtámasztom csontlemezekkel akkor nem tud szétrepedni. Ezért alkalmaztam én is a sírokban talált íjakhoz hasonlóan a lemezeket.

Van még egy technikai újítás, a húrzsámoly. Kialakulási ideje vitatható. Valószínűleg későbbi kortól használták... Egyébként az is nehezíti az íjak datálását, hogy egy időben több íjkészítő csoport is működött amelyek különböző technikai megoldásokat alkalmaztak.

Térjünk vissza a korai avar íjakhoz. Az ajzás magasságának az a lényege, hogy minél alacsonyabb legyen, illetve közelebb legyen a markolati részhez az íj a nagyobb energia-leadás végett. Így gyorsítja a vesszőt és nagyobb a lőtávolság is. Ugyanakkor pontatlanabb az íj. Ellenkező esetben kisebb a nyílvesztő átütőereje, de pontosabb. Tehát a kettő közötti megfelelő állapotrara kell törekedni. Ennél az íjnál a lövés pillanatában harminc százalékkal rövidül le az ideghossz és a lövéskor már jelentősebb energiát ad le.

Az íjak korabeli áráról is szót kell ejteni. Horribilis árakat határoztak meg. Ezzel azonban nem értek egyet, mivel a könnyűlovasság legfontosabb fegyvere az íj volt. Egy hadjárat során egy harcos több íjjal volt felszerelve, mert fegyőeszköznek számított. Ha pedig még az egyszerű harcos is több íjat bírt, akkor nem lehetett olyan égbekiáltó az ára sem.

Fábián Gyula professzor bizonyította be, hogy egy íj elkészítése nem tartott évekig. A szükséges anyagok ugyanis rendelkezésre álltak, az íj elkészítése nem vett nagy időt igénybe és így a száradással együtt néhány hónap alatt előállíthattak egy íjat. Mondhatni gyorsan és tömegesen gyártották a fegyvert, amelyre vásárló mindig akadt.

A törököknél hatalmas – 700-800 méteres – távlövéseket jegyeztek le. Ebből félreértések adódtak. Ezek a hosszú lövések azonban speciális távlövő íjakból s nem harci íjakból eredtek. Ezt talán a következő példával lehet a legjobban illusztrálni. Ezer év múlva valaki a Hungaroringről fennmaradt naplóra bukkanna, amelyben azt olvasná, hogy 300 km/óra sebességgel keringtek az autópályán a járművek. Ebből pedig arra következtetne, hogy a

Budapest és Szeged közötti távolság fél órát vett igénybe. Ugye, ez meglehetősen nagy derűtségre ad okot?

A harci íjak feladata a megbízhatóság. Az íj hadjárat során nem mondhatta fel a szolgálatot, hiszen élet-halál kérdése volt. A készenléti íjtartóban voltak a felajzott íjak. Egy másikban a leajzott íjakat tartották. Mindkét tároló úgy volt elhelyezve – főleg az, amelyben a leeresztett íj volt –, hogy lehetőleg ne érje nedvesség, hiszen a ragasztáshoz használt enyv és az állati bélből készített ideg borzasztóan érzékeny volt a nedvességre. Hatására a húr megerecskedett, pontatlanná, hasznavehetetlenné vált. Ezért csak száraz időben mérhettek komoly csapást az ellenségre.

Mint az íjhoz, úgy a nyílveesszőhöz is olyan anyagot használtak, mely közönséges, könnyen elérhető volt. Nálunk fa vesszőt használtak, miként azt nyílveessző szavunk is megőrizte. Ázsiában több helyen az *arrow* nevű bambusznádból készítették a nyílveesszőt. Ujjnyi vastag szára 4-6 méter magasra nőtt és ezt lekaszálva több vesszőt is kaptak egy növényből. Koreában és Japánban a tradicionális íjászok ma is ilyen vesszővel lőnek.

Az íjak feszítőereje 60 font volt, ami kb. 25 kg-nak felel meg. Azért kellett ilyen erősségű íjat használni, mert lovon kisebb erőt tud kifejteni az ember mint gyalogosan. Míg a talajon fix a harcos pozíciója, addig a vágató lovon ügyelnie kell, hogy ritmusban legyen a lóval, és így már jóval nehezebb a nagy erő kifejtése. A könnyű íj a legmegfelelőbb a lovasíjásznak. Ám ennek is nagy átütőerejűnek kell lenni. Tehát a lényeg a *maximális lőtávolság* és a *maximális átütőerő*. Az ellenség nyilait túl kell lőni, így vagyok csak védve, ugyanakkor a vértést is agyon kell tudni lőni 250 m-ig.

A nyílveesszők célbajuttatása 45 fokos löpályán történik. Így magasan repül a nyíl és helyzeti energiájánál fogva csapódik be. Nemcsak célbalőttek, – és ez a gyakorlás során nagyon fontos volt –, hanem levertek két cöveket 150-200 m-re, és kihúztak közöttük egy zsinórt. A bajnok az lett, aki nyílával leginkább megközelítette a célt. A csatákban is „vonalakat”, az ellenség sorait lőtték. Sorozatokat adtak le. Támadáskor első sorok, a „dupla zsoldosok” a frontális ütközés feladatát látták el. A két ellenséges fél egymásnak száguldott úgy, hogy az ütközés nyomán kő kövön nem maradt. Elképzelni sem tudjuk ezeket a csatákat...

Az európai hadrend az ókori falanx-technikán alapult, a harcot a kézi tusa, a közvetlen fizikai érintkezés döntötte el. Fegyverek is – a kézi pallós, a vértzet stb. – ezt a harcmódot szolgálták. A könnyűlovasság ellenben mindig taktikázik, kerüli a közvetlen érintkezést, hiszen fegyverzetileg nem erre van felkészítve. Lehetőleg nagy távolságból kell az ellenfelet szétzilálni és a frontális ütközéstől óvakodni kell.

Tehát – mint mondtam – a nyílzápor, avagy a koncentrált tűzerő volt az egyik erőssége a magyaroknak is. Csatát ezzel tudtak nyerni. Én akkor éreztem a gyakorlatban ennek a harci módszernek a lenyűgöző mivoltát, amikor a lovasíjász társaimmal egyetemben mi is egy nagy közös vágta során röppentjük ki vesszőinket. (Erre akkor nyílik alkalom, amikor az általam rendezett országos lovasíjászversenyeken évente kétszer összemérjük erőnket, tudásunkat.)

A könnyűlovasság harcmódora mindig kiismerhetetlen maradt. Nem lehetett fölkelészülni rá, nem lehetett megtanulni, az anyatejjel szívták magukba a harcosok ezt a tudást. Az életük volt a lovasíjászat. Ily módon erre csak az „íjészítők népe” volt alkalmas.

A magyarság letelepedése után sem hagyott fel a lovasíjászzal. Mindvégig szerepelt a magyar hadtörténetben, csak később az íjat felváltotta a tűzfegyver. Kialakult a huszárság. De ez is taktikájában, mozgásában, fegyverzetében, ruhájában, felszerelésében, nyergében tökéletesen analóg a lovasíjással.

Az imént említettem a nyerget. Ez igen fontos eszköz, már a szkíták is használták. A kengyelt ők még nem ismerték, de ettől még nagyon jól tudtak lóhátról íjazni – több mai tudós véleményét ezzel akarva-akaratlanul is megcáfolva. Ugyanis a kengyel csak megkönnyíti a lovaglást, stabilabbá teszi a lovas helyzetét. A kengyelt a nagyobb lovaglótudás helyettesítette. Majd a nehéz vértzet divatjával válik nélkülözhetetlenné.

Nézzük a nyereg szerkezetét! Alapja a két nyeregtalp vagy nyeregdeszka. Ezeket úgy faragják, hogy ráfeküdjenek a ló hátára szabadon hagyva a ló marját. A két nyeregtalpat két kápa fogja össze. Ezek közé van kifeszítve az ülőbőr, ami nyers marhabőr. Nyers állapotban kerül föl, itt szárad ki, mintegy összehúzva az egész nyerget. A nyeregkápák zárásszöge és a nyereg formája az alkalomnak megfelelően változik. A lovasíjászatban használatos nyereggnél fontos, hogy a csípő elöl-hátul jól rögzített legyen. Olyanná kell válni

lovasnak és lovának, mint a *kentaurnak*: *alul ló, fölül ember*. A terhelőheveder is lényeges: átfogja a nyerget és a lovat.

A magyar nyereg 1920-ig szerkezetileg nem változott semmit. Elképzelhetjük, micsoda technikai fölényt jelentett ez a IX–X. században. Sőt, az amerikai polgárháború idején is jó bevételi forrása volt a nyergek exportja az országnak. Tömeges gyártása azonban a hagyományos módon nem lehetséges, mert a nyereg készítéséhez szükséges faanyag nehezen szerezhető be. A kápához ugyanis csak villás ágú fa jó, mert ez nem hasad könnyen szét.

Az angolszász és porosz lovassportok hódítása miatt háttérbe szorult a fent leírt nyereg, és csak most a lovásíjászat felelevenítése következtében kezdik újra készíteni. Ám új gyártási eljárás, az anyagok is változnak. Ez nem is baj. Csak az ősök útját kell követni: az általuk megszerzett tudást használni. Ez a túlélés lényege.

A magyar hadsereg igen fegyelmezett volt, de létszámban többnyire alulmaradt az ellenséggel szemben. S nem csak a számbeli korlátok nehezítették a dolgát, hanem az is, hogy ellenséges területen haladtak mindvégig. Például 954-ben ötezer kilométert nyolc hónap alatt tettek meg. Januárban átkeltek az Alpokon, Lyonnál szétverték a francia hadat, és Észak-Itálián keresztül tértek haza.

Tulajdonképpen *negyvenkét* lejegyzett csatájukról tudunk, s ebből *kettőt* vesztettek el. „Döntetlen” nem volt. Tehát nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a maga korában – az augsburgi és merseburgi csatától eltekintve – verhetetlen, igen jól felkészült had volt a magyar. S mivel győztek? Az ellenség kilárasztása játszotta a főszerepet, mert a könnyűlovasság egy nap vígan vágatott akár ötven kilométert, míg az ellenség nehézlóvassága harminc-negyven kilométer után már fűjtatott, zihált. Ugyanakkor semmilyen terep nem okozott gondot a magyaroknak, könnyedén keltek át a folyókon, kaptattak fel a hegyekre. Ez a nyugat-európai nehézlóvasságról nem volt elmondható. Nem szabad megfeledkezni – a már említett – hátrafelé nyilazásról, amely mindig jól beváló cselnek bizonyult. Vagy a magukhoz közel engedett harcost vagy a lovát lőtték meg a páncélrészekre koncentrálván. Egy-egy ilyen sikeres lövés után a felbukó ló lovasát is maga alá temette, és az megpecsételte sorsukat. Azonban ne felejtjük el: legtöbbször nem az ellenség leöldöszése volt a cél, hanem annak harcékptelenné tétele.

Jaksa Helga

Nők a honfoglalás korában

A nőkről, még ha a honfoglalás korban éltek is nagyon hosszan lehetne beszélni, így a társadalomban, családban, világképben elfoglalt helyükről, szerepükről, össze lehetne hasonlítani életüket a tőlük távol élő korabeli nőkével –, vagy éppen a mi 20. század végi életünkkel. A lehetőségek közül csak egyre van itt alkalom: bemutatni, hogyan alakult a lányok, asszonyok élete a bölcsőtől a koporsóig.

Mindenekelőtt számba kell venni a felhasználható eszközöket. A korabeli írásos források ugyan szűkszávúak, de jól használhatók. A tárgyi források, azaz a régészeti leletek segítenek a viselet, a családszerkezet, a társadalmi helyzet meghatározásában. Ezen kívül később élő sztyeppeni népek életmódjából, valamint szigorú megszorításokkal az évszázadokig fennmaradt népszokásainkból következtethetünk öseink mindennapi életére. A honfoglalás kori nőkről eddig nem készült összefoglaló jellegű munka, pedig hasznos és érdekes lenne. Legtöbb figyelmet László Gyula szentelt a problémának *A honfoglaló magyar nép élete* címmel megjelent 1944-ben könyvében, a későbbi szerzők is gyakran idézik megállapításait.

Kezdjük hát a bölcsőnél, vagyis a születésnél. A fogantatással, születéssel kapcsolatban ma is sokféle hiedelem él, elképzelhetjük, hogy ezek milyen széles körűek lehettek akkor, amikor az emberek nem voltak még tisztában testműködésük biológiai alapjaival! A hiedelmekre visszatérve annyit elmondhatunk, hogy a későbbi századokra biztosan maradtak honfoglalás kori babonák, de ezek elkülönítése szinte lehetetlen feladat. Valószínű, hogy a nő földön guggolva szült¹, és csak asszonyok lehettek jelen az új családtag világrajöttekor. A születés után fontos feladat volt az újszülöttet megvédeni a rontástól: vágó-és szűrőtárgyat helyeztek el közelében.² Árpád-kori nevek utalnak arra, hogy a névadással is igyekeztek megvédeni a gyermeket: olyan nevet kapott, amivel megpróbálták félrevezetni a rontó erőket, pl.: Nemvaló, Nemvagy, Haláldi, Csúnya.³

A gyermek, esetünkben a lányok neveléséről, életéről keveset tudunk, hiányoznak a tárgyleletek is. A honfoglalás kori gyermeksírokban nem találtak játékot, így arra lehet következtetni, hogy a felnőttek tevékenységét utánozták.⁴ A lányok a felnőtt közösség valódi tagjaivá valószínűleg első tisztulásuk után váltak. A házasságkötés előtt beletanultak a házi munkába az idősebb nők felügyelete mellett.

Érdekes a házasságkötés körüli ceremóniák kérdése is. Itt egyrészt a fennmaradt népszokások igazítanak el, másrészt egy korabeli forrás is beszámol a leánykérésről. Érdemes szó szerint idézni Gardizi leírását a magyarokról: *„Leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összeülnek, a leány atyja a vőlegény atyját saját házába viszi és mindent összegyűjt, amije csak van coboly-, hermelin-, mokus-, nyestprémből és rókamálból, a brokát ruházatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára válót. Mindezt egy szőnyegbe göngyölíti és a vőlegény atyjának lovára kötözi, majd hazaküldi őt. Akkor az mindent elküld neki (a leány atyjának) amire csak szüksége van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot, – és akkor hazaviszik a leányt.”*⁵ Ez tehát a leányvétel, amelynek csökevényes maradványa a jegyajándék. A leányszerzésnek talán más módja is lehetett a honfoglaláskorban: a leányrablás és a színlelt leányrablás. Ezek a szokások egészen a 20. század elejéig fennmaradtak archaikusabb hagyományokkal rendelkező közösségekben.⁶ Nyilvánvaló, hogy a valódi leányrablásra azért volt szükség, mert a leányt családja máshoz szánta. A rablás általában a leány beleegyezésével történt, de ha nem, akkor is volt lehetősége visszatérni a szülői házba. A leányrablást persze igyekeztek megakadályozni a leány férfirokonai vagy a család által kiszemelt vőlegény. Gyakori volt azonban, hogy a család végül megbékélt az új helyzettel. A színlelt leányrablásról csak röviden: ezt olyan esetben alkalmazták, ha leány meg-egyezett a családdal, de valamelyik fél anyagilag nem volt olyan helyzetben, hogy vállalhatta volna a lakodalom és a kiházítás költségeit.⁷

A honfoglaló magyarok körében az egy- vagy többnejűség kérdésében a kutatók között még ma is vita folyik, erre a kérdésre referátumomban nem térek ki.

Fontos kérdés az asszonyok ház körül végzett munkája is. Alapvető változás századok, sőt évezredek óta nem történt: ma is ugyanúgy van női- és férfimunka mint régen, de a körülmények alaposan megváltoztak. Jellemzően női foglalatosság volt a termények összegyűjtése és feldolgozása, így a bogyók, gyümölcsök és a méz esetében.⁸ A főzés tudományára, művészetére itt nem térek ki. A kancatejet is a nők dolgozták fel, bár a kancafejes férfimunka volt.⁹ A nők készítették a tejből túrót, sajtot, zsírt. A letelepedés után terjedt el a gabonatermesztés, és a nők dolga volt a gabonaőrlés. Ahogy azt a Gelélt-legendából is megtudhatjuk, az őrlés kézimunkával történt¹⁰, amely szinte minden családban megtalálható volt. Az aprójószágot a nők látták el élelemmel.

Fontos még megemlíteni, hogy a család egyszerűbb, mindennap használatos tárgyait is a nők állították elő, így a kézzel formált, úgynevezett durva- vagy házikerámiát, csak a gazdag, előkelő családoknak volt lehetősége ezek megvásárlására.¹¹ Ruhadarabjaikat is maguk készítették. Bár ezek maradványai csekély mértékben kerültek elő – az évszázadok során elpusztultak – mégis valószínű, hogy sűrű szövésű vászon készült kezük alatt.¹² A jurtok felállítása is női feladat volt¹³, ezeket saját készítésű szőnyeggel és nemezszőnyeggel tették otthonosabbá.¹⁴ Szőnyegeiket valószínűleg nem csomózással, hanem szövéssel készítették. A nemezkesztés nagyon fontos volt, hiszen a gyapjú, az alapanyag is rendelkezésre állt, a jurtok anyaga is ez volt.¹⁵

Referátumom befejező részében – eljutva a koporsóig – a női sírokról kell néhány szót ejtenem, amelyek nem egyforma mértékben különböznek el a férfisíroktól: a gazdagabbak esetében könnyebb a megkülönböztetés, a nemesfém tárgyak: fülbevalók, kar- és nyakperecek, rombusz alakú ingnyak díszek, csüngős pitykék, préselt kaftánveretek, hajkorongok, rozettás lószerszámveretek utalhatnak tulajdonosuk nemére. A köznépi sírok gyakran melléklet nélküliek, itt az antropológiai meghatározás segít.

Munkám jellege és terjedelme nem adott lehetőséget a honfoglalás korban élt nők mindennapi életének kimerítő tárgyalására, megpróbáltam inkább ízelítőt adni és felhívni a figyelmet a kérdésre.

Felhasznált irodalom

- 📖 *Érszegi Géza* (szerk.): Árpád kori legendák és intelmek. Bp., 1983.
- 📖 *Györffy György* (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1958.
- 📖 *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944.
- 📖 *László Gyula*: Régészeti tanulmányok. Bp., 1977.
- 📖 *László Gyula*: 50 rajz a honfoglalókról. Bp., 1982.
- 📖 *Türkány Szűcs Ernő – Gunda Béla*: Házasságon kívül elismert nemi kapcsolat. In: Magyar Néprajzi Lexikon II. Bp., 1979.

Jegyzetek

1. László 1944. 252.
2. László 1944. 254.
3. László 1944. 258.
4. László 1977. 326.
5. Györffy 1958. 54.
6. MNL 2. 502.
7. Ld. a 6. jegyzetet, ill. László 1944. 276–277.
8. László 1944. 296.
9. László 1982. 62.
10. Érszegi 1983. 87.
11. László 1944. 290.
12. László 1982. 40.
13. László 1977. 324.
14. László 1982. 86.
15. László 1982. 40.

PAP GÁBOR

„Nézz egy kicsit a fejembe!”

Kétnyelvűség a hagyomány értelmezésében

Tényleges kétnyelvűségről van itt szó, ha nem is a terminus technicus szokványos értelmében. A hagyományhoz, ha ez képekben fogalmazódik, akár bevalljuk, akár nem, úgy közelítünk manapság rutinszerűen, hogy az elemzés tárgyává tett vizuális megnyilatkozásokat automatikusan pillanatképeként értelmezzük. Akármilyen műfajban fogalmazott képet látunk, azt úgy kezdjük „megfejtani”, mintha a valóságnak egyetlen kiragadott pillanatáról informálna bennünket, azaz mintha a térnek egy meghatározott szakaszáról adott információval állnak szemben. Ezt annyira magától értetődőnek vesszük, hogy egyáltalán nem is gondolkozunk el fölötte. Mi annak a kornak vagyunk a gyermekei, amelyet a reneszánsz indított el Európában, és a reneszánsz óta az európai művészetben gyakorlatilag csak térprobléma létezik. Ennek az első rendszerezett megoldási kísérlete volt a Brunelleschi-féle centrálperspektivikus sematika, és azóta ezen finomítgatunk ilyen vagy olyan irányban, de gyakorlatilag elfogadjuk, még akkor is, ha látszat szerint megtagadjuk, mert ilyenkor is egyedül lehetséges kiindulási alapnak tekintjük, tehát a tagadás is alapjában véve erre a rendszerre vonatkozik.

A művészet sok évezredes történetének azok a produktumai, amelyek esetében jól értelmezhetők a megidézett valóságmozzanatok – itt szobrokra, festményekre, mozaikokra, rajzokra stb. kell gondolnunk – arra figyelmeztetnek, hogy ez rendkívül veszélyes egyoldalúság. Ugyanis a magaskultúrák – és itt nemcsak a városi kultúrákra kell gondolnunk, hiszen a mi népművészetünk például a mai napig is kifejezetten magaskultúrának számít. Legfeljebb mi ezt nem vesszük tudomásul! – mindig egységes téridő-rendszerben fogalmaznak. Ez azt jelenti, hogy itt minden egyes ábrázolásnak van legalább egy térbeli és egy azzal szorosan összefüggő időbeli jelentése. Ebből mi manapság – tanulmányaink hatására – kizárólag a térbelit vesszük tudomásul, és ezért az összes visszaolvasásunk hiányos, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag használhatatlan.

Nézzük meg, milyen olvasati különbségek adódhatnak abból, ha egyrészt mind a kétféle (térbeli, illetve időbeli) jelentést hasznosítjuk, vagy ha – másrészt – csakis az egyiket, a térbelit. Elemzésre kiszemelt képünk egyik főszereplője a *ló(ság)*. Esetében olyan minőséggel találkozunk, amelyik mindig is kitüntetett szerepet játszott a magyarsággal kapcsolatban. Még mai, agyonmotorizált korszakunkban is szokás mondani, bár ma már inkább csak ironikus hangsúlyozással, hogy a magyar - lovas nemzet. Az ilyen, esetleges érvényűnek tűnő megállapításokon túl, az ún. „kemény tények” közé tartozik viszont az, hogy a lónak igen jól meghatározott jelentése van a hagyományos asztrálmítoszi – úgy is mondhatnánk: egyetemes érvényű világmagyarázó – rendszerben. A ló nem pusztán hús-értékével szerepel az ilyenfajta kifejtésekben, nem is a gyorsasága vagy egyébirányú hasznossága miatt, hanem azért, mert egy állatövi jegyet jelöl. Mégpedig éppen azt a jegyet tizenkét elemű állatövi rendszerben, amelyet hagyományosan a magyarsághoz kapcsolnak. Ez alól nincs kibúvó, ezen a besoroláson legfeljebb nevezhet az ember, de a tény akkor is tény marad: mióta asztrálmítoszi keretekben népek sorsát is tárgyalják, nemcsak egyénekét, a magyarság mindig ez alá a jegy alá sorolódott, és ma is oda sorolódik.

Ennek az állatövi jegy-érvénytartamnak az ismertebb, mert a hozzánk közelebb eső Mediterráneumban elterjedt neve a *Nyilas*, de ezt nem szívesen használja ismeretlen beállítottságú hallgatók vagy olvasók körében az ember, mert az ilyenfajta gondolkodást ellenzők nyomban dörzsölni kezdik a kezüket: na lám, kiderült, hogy mégiscsak *nyilas* (értsd: született fasiszta) a magyar. Rögtön közölnöm kell, hogy a Nyilas ebben az esetben egy csillagképnek, illetve a neki megfelelő állatövi jegy-érvénytartamnak a neve, és semmi köze sincs semmiféle párthoz vagy politikai irányzathoz. Ha valakinek tetszik a kifejezés, mondjon Íjászt, ugyanazt jelenti. Ha pedig nagyképűsködni akar, mondja azt, hogy Sagittarius, mert a nemzetközi csillagászati gyakorlatban ez a neve. Egy biztos: a magyarságot soha semmilyen más jegytulajdonsággal nem társították.

Tény, hogy igen jól meghatározható tulajdonságokat tételez fel a lóval való ilyen fokú, egyetemesen elismert, hogy ne mondjam, bensőséges kapcsolat. A lónak megfelelő szerepkör ugyanis, mint már utaltam rá, Keleten lényegében véve ugyanaz, mint Mediterráneumban a Nyilasé – azaz a miénk,

magyaroké. Ha ezt nem tudjuk, akkor nem értjük meg, miért játszik olyan fontos szerepet a magyar népmesékben a (táltos) ló. Amikor a hős elveszíti a tájékozódását, vagy végveszélybe kerül, akkor az a ló segíti ki. Azaz tulajdonképpen önmagának az ősképe. Az a bölcsesség, amelyet születésével vállalt és kapott, azzal, hogy magyarnak született. Hiába fordulna a kutyahez vagy a patkányhoz, mert azok más népeket segítenek. Egyébként ezek is a keleti állatöv állatai. Nem árt hozzászoknunk, hogy a meséinkben kitüntetett módon szereplő állatok valamennyien tagjai a huszonnyolc elemű, vagyis a Hold-ház rendszerrel kibővített keleti zodiákusnak. Ha a mesében egy patkány vagy egér hoz valamit a hősnek, akkor ebből nyomban meg lehet tudni, hogy a nálunk mostanában inkább Ikreknek nevezett állatövi jegy hozadékai szólnak bele a cselekménybe, készítik elő a következő fordulatokat. (Erre a témaegységre vonatkozólag a *Csodakút* című, 1994-ben megjelent tanulmánykötet írásai nyújtanak bővebb felvilágosítást.)

Vegyük például a Fehérlófia című mesét. A „fehér ló” itt pontosan azt az évköri egységet jelöli, amelynek a természettudományos megfelelője – téri értelemben – a Nyilas csillagkép. A bennünket körülvevő Univerzumban, ha a Földről nézzük, ez a csillagkép abban az irányban látható, amelyikben ha tovább megyünk, akkor a saját Tejútrendszerünk mindenek generáló középontjához jutunk el. Tehát ez a ló onnan hozza mindazokat az erőket, illetve anyagfészeségeket, amelyekből felépül a mi kisvilágunk, a Naprendszer. Ez természettudományos tény, és azt jelenti, hogy itt a ló, tágabb értelemben a lóság, illetve a nyíltság, tulajdonképpen kapuja a teremtményeknek. Ha ez a kapu bezárul, ha ezt a kaput kiiktatják vagy betömöszlik, akkor nem tud behatolni ide, hozzánk a teremtmény erő. Tehát a magyarság likvidálása, a magyarság hatástalanítása azt jelenti, hogy az egyetemes emberi minőség károsodik – mégpedig a jelek szerint jóvátehetetlenül. Ezzel nem lehet játszani!

Itt olyan tulajdonságok sűrűsödnek, amelyek nagyon gondosan körülírtak az asztrálmítoszi hagyományban, és ezeket a táltos, esetünkben a táltos ló személyesíti meg a magyar népmesében. Ilyen táltos lónak a fia Fehérlófia, aki háromszor hét évig csakis Tejút-energiákkal töltkezik (az anyja ennyi ideig szoptatja), és csak ezután indulhat el a maga legnépszerűbbek, a legelterjedtebbek egyike, amelynek *Jankovics Marcell* rajzfilmje jóvoltából ma már

nemzetközi ismeretségével is számolhatunk, jóllehet annak idején aránylag kevés változatban jegyezték le.

Ha ilyen módon azonosítottuk a lovat, akkor rögtön magától értetődővé válik, hogy van egy térbeli és egy időbeli jelentése. Ha azt mondom, hogy Kos, Bika, Ikrek, Rák vagy Oroszlán, akkor ennek mindnek van egy-egy konkrét térbeli megfelelője az égbolton. Ebben az esetben egy-egy csillagképet jelölünk velük. De van időbeli jelentésük is, ebben az esetben egy-egy állatövi jegy érvénytartamot jelölnek. Ez azt jelenti, hogy nagyjából egy hónapnak megfelelő időszakot az évkörben. Ha elmegyünk a Planetáriumba, ott kizárólag a térbeli jelentésről fognak beszélni, és az iskolában, ha egyáltalán tanítják az állatövet, és megkérdezzük, mit jelent az, hogy Ikrek, csakis a csillagképre fognak rámutatni. Ez így jellegzetesen föllábú világkép; és ezért nem is lehet messzire jutni vele. (Mondanom sem kell: ugyanarról az egyoldalú, csakis a térbeliségre figyelmező szemléletről van itt szó, amelyről fentebb, az írás elején már megemlékeztem!)

Elemzésre kiválasztott képünk szkíta övcsat-páros egyik felét mutatja, amely időszámításunk kezdete előtt mintegy 4 évszázaddal készülhetett. (A másik fele hozzá képest tükrörszimmetrikus elrendezésű.) Ez a híres, sokat reprodukált és elemzett övcsat ahhoz az aranykínckollekcióhoz tartozik, amelyet Szibériából vittek az ottani helytartói Nagy Péter cárnak. Így aztán ezeket „Nagy Péter aranyaknak” szokás nevezni. Egyértelműen a szkíta műveltség őrzői és letéteményesei. Az, hogy időnként milyen konkrét népalakulathoz kapcsolja őket a régészettudomány, most bennünket nem kell, hogy érdekeljen.

Ezt a képet elemezhetem úgy is, mintha egyetlen tér-kivágatban tűnne föl az esemény. Akkor itt két lovat látok, és összesen három emberalakot. Ez azt jelenti, hogy ha összeadom őket, összesen öt, a fával együtt hat élőlénnel van dolgom. Ha viszont időbeli híradásnak értelmezem a képletet, nem beszélhetek két lóról, hanem egyetlen lónak két, egymást követő mozdulatáról, illetve állapotáról, és ebben az esetben már nem három emberalakom van, hanem csak kettő, hiszen jól látható, hogy a középen ülő és a fekvő férfi egy és ugyanazon személynek két, egymásra következő léthelyzetét idézi elénk. Ez azt jelenti, hogy ebben az esetben egy plusz kettő a figurák száma, azaz összesen három (egy férfi, egy nő, egy ló), a fával együtt négy. Ha csak ebből az egy esetből indulok ki, ami nem is túlságosan kirívó

eset, akkor is 6:4 arányban vesztesre állok, a saját műveltségem rovására. Más szóval: egy ilyen rendszerben, ahol mind a két irányú jelentés fontos, csakis az egyiket megszólaltatni – ez valóban azt jelenti, hogy megcsonkítottuk magunkat, féllábúakká váltunk.

Mi következik abból, ha két lónak nézem a szkíta övcsat megfelelő részletét, és mi következik abból, ha egyetlen lónak?

Ha két lónak nézem, akkor olyanféle jelenetet kapok, mint amelyet *László Gyula* és *Vargyas Lajos* olvasott ki belőle, korábbi próbálkozásokra építve elemzéseiket, hogy ti. itt Molnár Anna balladájának valamiféle korai előképével állunk szemben, illetve ennek alakváltozata Szent László legendájában is megjelenik, mint az utolsó jelenet, amikor Lászlónak már legyőzte a kunt, és a lány ölébe hajtja a fejét. Ezek nagyon szép analógiák, csak van egy hátulütőjük: statikus képet hasonlítanak össze egy másik, illetve harmadik statikus képpel. Egyikben sem érződik a cselekmény dinamikája, és főleg arra nem tudnak magyarázatot adni, hogy övcsatunk esetében hogyan került a képlet középpontjába, pontosan a középpontjába az az alak, akinek ilyen „kiszerelésben” nem is lehet nevet adni. Így aztán a középben ülő alak, amelyik szemmel láthatólag a legfontosabb szereplője a műnek, ilyen megközelítésben vagy „szolga” lesz, vagy egy éppen ott ücsörgő valaki. Nem tud belépni a cselekménybe.

Az ilyen esetek figyelmeztetnek arra, hogy roppant könnyelműek vagyunk, amikor csakis térben kíséreljük meg értelmezni az ilyenfajta, összetett képi üzeneteket, mert lehet, hogy pontosan a legfontosabb mondanivalórész marad ki a térbeliségre korlátozott elemzésből. Ha viszont időbeliségében is értelmezzük, a folyamatábrában egy gyönyörű, emberszabású Univerzum-teremtődés bontakozik ki, amelynek az első fázisában a teljes alakban látható ló és az ülő férfi a két főszereplő. Az ülő alaknak ezt a tartását nyilvánvalóan mindannyian jól ismerjük, ezt magunk között *törökülésnek* szoktuk mondani, holott jól tudjuk, hogy a buddhizmuson belül a meditációnak, a befelé fordulásnak és ezáltal a teljes kiegyenlítettségnek a tartása ez. Tehát ez az ember abszolút összhangban van a kozmosszal. És ez a magatartás – a lószaghoz kötött! Ebben a létfázisban a ló a maga száj-, illetve orr-részeivel közvetlenül kapcsolódik az ülő alak fejéhez. Mármost ha tudjuk, hogy a fej, a közép-test – régies szóval: a „kebel” – és az altest három különböző minőség-

nek a megjelenítője az ilyen típusú, azaz szerves műveltségben, akkor azt is pontosan tudjuk, hogy itt a nyaktól fölfelé a szellemiség fejeződik ki, a nyak és az öv vonala között a lelkeség, és az öv vonala alatt a testiség. Tehát itt a ló nem testileg segíti az embert, hanem szellemileg. Mégpedig teremtető módon. Úgy, hogy a *lélek-zet* kibocsátani képes szervével, az orrával kapcsolódik az emberség legmagasabb, szellemi szférájához. Ez így egy zárt, önmagában tökéletesen kiegyensúlyozott rendszer. Ha és ameddig meg tud maradni benne az ember, akkor és addig rendíthetetlen.

Ez lenne hát az első fázisa a folyamatábránknak. A következő fázis: eltűnik az előbbi, testes ló, és marad helyében egy fantom-ló, mert a második fázisú lónak nincsen teste. Csak feje és végtagjai vannak. És az immár lehasznált férfi csak a lábán keresztül tud kapcsolatban maradni vele. Nem ismerős ez a fantom-ló? Ha régészek egy sírban ilyet találnak – értsd: olyan lócsontvázat, amelynek csak a koponyája és a négy végtagja került bele a sírba –, akkor habozás nélkül rámondják, hogy honfoglalás kori magyar sírral állunk szemben. Pontosán erről a sajátosságról ismerjük föl. Ha teljes lócsontváz található a sírban, akkor az lehet avar kori, esetleg más korba, más kultúrához tartozó is, de ha ezt a típusú ló-maradványt találjuk, akkor automatikusan honfoglalás korinak minősül a sír, a benne lévő leletanyaggal együtt. Olyan megjelenéséről van itt szó a lóságnak, amikor közvetlenül csak a szellemisége tud működni, és a mozgására, mozgékonyására utaló lábak, azaz egy más léteben is eleven és kifejezetten szellemileg ható létforma képviselője áll előttünk.

Ha ehhez vissza tudunk csatlakozni, akkor megmenekültünk, ha nem tudunk visszacsatlakozni, akkor meghaltunk. Teljesen tiszta képletről van szó, amely a honfoglaláskor – az utolsó, Árpád-féle honfoglalásra gondolok – temetkezési rítusában abszolút egyértelműen fejeződik ki.

Mondanom sem kell, a régészet, illetve művészettörténet szakok kortárs képviselői egyáltalán nem közelítik meg ilyen szemszögből övcsatunk ábráját. Miért? Azért, mert szigorú, áthághatatlan határvonalal választják el egymástól a szkíta, illetve a honfoglalás kori magyar műveltséget. Sőt, a kettő közé még további három, ugyancsak szigorú és áthághatatlan határvonal került az idők folyamán: egy a szkíták és hunok közé, egy másik a hunok és az avarok közé, és egy harmadik az avarok és a magyarok közé. Mármost így is lehet hagyományról beszélni, csak éppen így elég kevéske igazán érdekleges,

máig érvényes üzenetet lehet belőle kiolvasni. Igaz, a mi fejtegetéseinkre ugyanezen szakmák felkentjei szívesen mondják, hogy ez nem kiolvasás, hanem beleolvasás, erre viszont én azt szoktam válaszolni, hogy tessék csak megpróbálni „beleolvasni” a Nemzeti dalt, majd meglátjuk, mire mennek vele. De a Kommunista Káldvánnyal is megpróbálkozhatnak. Ilyen nincs, hogy „beleolvasás”! Az első mondat felénél visszarúg az ábrázolás, ha olyat akarok beleolvasni, ami nincs benne. Ilyesmit csak nagyon rosszindulatú, nagyon arrogáns ellenzők mernek a szemünkre vetni, abban a reményben, hogy mint apagyilkossággal azonos súlyú bűnt fogjuk magunkra venni, és annyira elszégyelljük magunkat, hogy soha többet nem foglalkozunk ilyen délibábos ötletekkel. Hát ezeknek az időeknek vége!

Záróképpént hadd idézzek két jelenetnyi részletet a Hazatalálás („... az Úr 895. esztendejében...” című, a millicentenáriumra tervezett film irodalmi forgatókönyvéből, annak jelzésére, hogyan is képzelem el egy ilyen téridő-diagramm „viselkedését” abban az időben, amikor rendeltetésszerű működésének a feltételei még biztosítottak voltak.

* * *

„Vásárnap. Kaftános kereskedő kezében az ominózus övcsat. Kínálja boldognak-boldogtalannak.

– Valódi arany. Tessék, csak tessék! Valódi arany... Szibériából...

Kazár előkelőség veszi kezébe. Forgatja, fitymálja. Mögötte a revéje.

– Értéktelen másolat.

Visszalöki. Leesik a földre: A kereskedő lehajol érte, letörölgeti a káftánja ujjával.

Bizánci követféle jön.

– Barbár ízlés... micsoda elrajzolások!

Patkány fut el a lábaknál, nagy riadalom.

Germán harcos következik, medvebőrös kucsmában.

– Tucatáru. Nálunk naponta százszámra készül az ilyesmi. Persze nem ilyen technikai színvonalon!

Római szerzetes. A háttérben kakasszó, tyúkok kárálása.

– Idill? Nono! Vigyázni kell ezekkel a pogány kacatokkal! Ezek mindenbe mindent belelátanak! Fogadni mernék, hogy ennek a csatnak is van valami okkult jelentése! Legjobb az ilyet azonnal megsemmisíteni!

Újabb kakasszó a háttérben.

Most Álmost látjuk, amint benyúl a vállak fölé, és elveszi a csatot. Egy aranyat dob a kereskedőnek, az hajbókolva megköszöni. Álmos szó nélkül távozik. A többiek, ki-ki a maga módján furcsállva az esetet, követik a tekintetükkel.

* * *

Az arany övcsatot most a gyermek Árpád kezében látjuk. Mellette Álmos és Tétény. Beszélgetnek.

– Hány ló van ezen a képen, kisfiam?

– Kettő.

– Biztos vagy benne?

Tétény szükségét érzi, hogy közbelépjen.

– Miért kérdezel ilyet róle? Még megzavarod a fejlődő értelmét. Hát persze hogy két ló van itt. Egy, kettő. Na látod!

– Nem réged kérdeztelek, Tétény öcsém... Árpád, kicsi fiam! Biztos vagy benne, hogy két ló van ezen a képen? Gondolkozzál csak...

Többen körülállják őket. (A későbbi hét vezér sorakozik fel most Álmos és Árpád köré.)

– Ahelyett, hogy nevelőbe adná már.

– Pedig milyen éles esze van a fiúcskának...

– Vagy házitanítót fogadna melléje.

– Telne a vagyonából...

– Válogathatna a jobbnál jobb iskolákban. Itül, a kazár főváros, Bagdad, Konstantinápoly, Róma...

– Az ám! Csakhogy Bagdadban az Iszlám, Konstantinápolyban, Rómában a keresztény, Itüben meg a talmudista elit ellenőrzi, mit tanulhatsz és mit nem.

– Már én akkor inkább hiszek a magam eszének!

Újból Álmoshoz kerül a szó.

– Hagyjátok csak, hadd menjen a maga feje után! No, fiam, rájöttél már, hány a ló a képen?

– Az bizony egyetlenegy, apámuram!

– Nocsak! És az ember?

- Az is csak egy, meg egy másik, de az asszonyféle, emitt.
- És az az ember mégis miért kettő, ha egy?
- Hát a tanulság végett. Hogy amíg a Ló szereti őt, addig rendíthetetlen. De amikor az elhagyja, akkor lehanyatlak.
- És a Ló miért hagyja ott az embert?
- Mert világot kell teremtenie. Látod, az ő „lélekzetéből” születik meg a Világfa.
- Óbelőle fakadna? Csakis óbelőle? Hihetetlen!
- Dehogyan! Hát nem látod? A fehérnép tarkójából is elindul egy életfolyam, és az meg a túloldaltól táplálja.
- De hát ha már ilyen szépen kilombosodott, miért hervad el mégis ez a nagy fa?

Az utolsó kérdést megint Tétény tette fel. Meg is kapja a magáét.

- Ej-ej, hiszen te is látod, bácsi! A fehérnép feje tetejéből egy másik, vastagabb áram indul ki. Felmegy a fa tetejéig, de nem hajt lombot, mint az előbbi. Sőt, visszafogja az életet, nem engedi, hogy mértéktelenül elburjánozzék. Biztosan az eszével szabályozza a néni, meddig terjedhet, veszedelmek nélkül, az élet.

- Jól van, kishám. Mehetsz a dologdra, a lovakhoz.

Az egyik vezérjelölt elveszi a csatot, forgatja, továbbadja. Kézről kézre jár.

- Életfolyam! Micsoda képzelőerő! Én bizony itt csak két lovat, egy fát, meg három embert látok. Meg azt tudom, hogy tetszik. De hogy ennyi mindent jelentene?...

- Biztos vagy abban, Álmos, hogy nem kellene mégis inkább iskolába járatnod a gyermeket? Ki fog ríni a többi közül.

- Magányos lesz.

- Ma már másképp gondolkodunk.

- Nem lehet visszaforgatni az idő kerekét.

Álmos visszaveszi a csatot, elgondolkodva nézegeti.

- Ha mi most összeveszünk, de holnap újra kibékülünk... azzal visszaforgattuk az idő kerekét?...

A honfoglalás kori magyar konyha

Tudunk-e egyáltalán valamit a honfoglalás kori magyar konyháról?

Már a kérdés feltevése is abszurdnak tűnik, mert a válasz majdnem mindenki számára egyértelmű: hogy semmit, vagy nagyon keveset tudhatunk a honfoglaló őseink konyhájáról és ételeiről.

Írásos emlékeink nem maradtak fenn. A korabeli krónikák és feljegyzések nem beszélnek a konyháról, nem említik meg a magyar étkezési szokásokat. Mindebből egyes kutatók azt a hamis következtetést vonták le, hogy a Kárpát-medencébe érkező „barbár” lovas-nomád magyaroknak csak nagyon primitív konyhája lehetett (sőt, néhányan még meg is kérdőjelezték, hogy volt-e egyáltalán sajátos konyhájuk), és ezért úgy tekintették, hogy a magyar konyha valójában a honfoglalás után alakult ki, főleg a bizánci, a német és a szomszédos népek konyhájának hatására.

Egy nemzeti konyha egy nép kultúrájának szimbolikus kifejezője és érzelmi nyelvezete. Egy népnek, amelynek nincs sajátos konyhája, nincs sajátos kultúrája sem. A Kárpát-medencébe érkező magyarságnak sajátos és egyedi kultúrája volt.

Ha viszont sajátos és egyedi kultúrája volt, akkor sajátos és egyedi konyhájuk is volt.

Milyen lehetett tehát a honfoglalás kori magyar konyha és össze lehet-e hasonlítani a sokak által fejlettebbnek tartott nyugat-európai konyhákkal?

A kérdésre Magyarországon, Közép-Ázsiában, Kelet-Turkesztánban (Újguriában), Tibetben, Mongóliában és Kínában végzett többrejtű régészeti, történelmi és néprajzi kutatások válasza egyértelműen a következő: a honfoglalás kori magyar konyhát nem lehet összehasonlítani a nyugat-európai konyhákkal, mert konyhafilozófiája teljesen más volt. Ugyanúgy más volt, mint más volt: a kvintváltós pentaton ének- és zenevilágunk; népmeséink belső-ázsiai jelképrendszere; népművészetünk szín- és szimbolikai nyelvezete; és nemzeti jelképeink, karakterünk, élvitelünk, táltoshitű vallásunk, solymászatunk, kézmű-

vesiparunk, fegyvereink és harcmodorunk, amelyek mind a belső-ázsiai török lovas népek kultúrköréhez vezettek vissza.

A legújabb embertani, régészeti, szellemi és tárgyi néprajzi kutatások eredményei a magyar kultúra törökös gyökereit meggyőzően bizonyítják.

Bartók Béla és Kodály Zoltán kutatásai már minden kétséget kizáróan megvilágították, hogy a magyar népzene gyökerei a közép-ázsiai zenekultúrához kötődnek. A nyolcvanas évek elején a kínai *Du Yaxiong* és *Zhang Rei* az Észak-Tibettel határos gansui tartományban élő jogur népnél kutattak. A két kutató megállapította a magyar és a jogur népdalok közelálló rokon szerkezetét, amelyet a következőképpen jellemeztek: pentaton (azaz öt alaphangra épül) nem úgy, mint más európai népzene, beleértve a finnt is, amelyek hét alaphangra épülnek; a pentaton zenén belül a tonál-pentaton harmadik csoportjához tartoznak (a magyaron és a joguron kívül idetartozik még a mongol és a belső-ázsiai, és az anatóliai török népzene is); kvintváltós és ereszkedő dallamú; a végződések, mint a magyar, a jogur, a török és a mongol népdalokban esúlytalan részekre esnek.

Legősibb népmeséink szerkezete és jelképrendszere (Égigérő fa, Fehérlófia) és népművészetünk ellentétekre épülő, harmóniát kereső szín- és formszimbolikája, a tulipános és a duplarózsás motívumok szintén a belső-ázsiai török népek táltoshitű ősvallásának legfontosabb értékeit vetítik vissza. Ha tehát a szellemi és tárgyi néprajzunk meghatározó értékei közép-ázsiai gyökerekhez vezetnek, akkor minden valószínűséggel a konyhánk ősi gyökereit is ugyanitt kell keresnünk.

Bogrács, a nyomravezető irány

Mit tudhatunk biztosan a honfoglalás kori magyar konyháról?

A régészeti leletek fontos nyomravezető irány felé mutatnak. A IX. és X. századbeli honfoglalás kori sírokban több alkalommal bográcsokat vagy felfüggeszthető üstszerű fémmedényeket találtak. A honfoglalók tehát előszeretettel használták a bográcsot, vagyis előszeretettel főztek.

Mit főztek a bográcsban?

Az alapanyagokra viszonylag könnyedén következtethetünk. A honfoglalók egyrészt állattenyésztéssel foglalkoztak. Főleg szarvasmarhát, lovat és birkát tenyésztettek. Másrészt földműveléssel is foglalkoztak. Búzát, árpat és kölest termeltek. A gabonafélékből kenyeret, langallóserű lepényt sütöttek és kását főztek. Zöldségeket és gyümölcsöket is előszeretettel fogyasztottak. A kutatások szerint főztjeikhez a legszívesebben hagymát, káposztát és fokhagymát használtak, nemcsak az ízhatás, de a táptárhite kifejező szimbolikájuk miatt is. Ezenkívül kedvelték még a répát, a céklát, az uborkát, a tököt, a sóskát és leveles zöldségféléket is. A kedvelt gyümölcsök közül megemlíthetjük az almát, a körtét, a szilvát, a barackot és a cseresznyét, valamint a szőlőt. A Kárpát-medence gazdag volt erdőkben és vizekben, tehát vad és hal is bőven kerülhetett a bográcsba (ugyanúgy gombák és vadgyümölcsök is).

Milyen más alapanyagokat használtak még? Először is természetesen a tejtermékeket. A modern étkezés-történeti kutatók egyértelműen elfogadják, hogy a ma használatos tejtermékek nagy részét a közép-ázsiai lovas és állattenyésztő népek fedezték fel és állították először elő (yoghurtot, ayramot, kefirt, kumiszt és különféle sajtokat). A honfoglaló magyarok tehát minden bizonnyal több fajta tejterméket készítettek és fogyasztottak. A bográcsba kerülő alapanyagok nagy részét tehát elég pontosan ismerjük. A kérdés: hogyan ízesítették a honfoglalók czekeit az alapanyagokat? Minden bizonnyal használtak illatos friss és szárított füveket, mint a kakukkfűvet, a borsfűvet, a csombort és a tárkonyt. Egyes francia kutatók úgy tartják például, hogy a tárkony a honfoglaló magyarokkal került Európába. A honfoglalás előtti korokban őseink közeli kapcsolatban álltak kelet-ázsiai (kínai), közép-ázsiai (török), arab és bizánci kereskedőkkel. Tőlük szerezték be a trópusi fűszereket. Az egyik legkedveltebb fűszerük a bors lehetett („magyar bors”), mint ez nagyon sok honfoglalás kori személynév is bizonyítja. Egy gyorsan mozgó lovasnépnek élelemtartalékra volt szüksége. Egyes élelmiszereket és alapanyagokat tehát tartósítani kellett. A korabeli szokások szerint főleg szárítással, füstöléssel, aszalással és savanyítással tartósítottak. A húsokat füstölték és szárították. A jelen század elején a hortobágyi csikósok még az ősi módon tartósították a húst. A húst először is vékony,

hosszúkás szeletekre vágták, majd sózták és forró vízben kifőzték. A kihűlt főtt húst kifordított subákon a napon megszáritották. Ezután vászontarisznyákba tették és huzatos, szeles, hűvös helyen tárolták. Ez volt a tarisznás hús, amelyből gulyásos és pörköltes ételeket is főztek. Nemcsak a húsokat, de egyes tejtermékeket is füstöléssel is tartósítottak, főleg a sajtot és a túrót. Somogyban, az e hagyományokat még ma is őrző Dráva-menti falvakban például a füstölt túrót az egyik legősibb ételnek tartják. A túrót szárítással is tartósították. Az 1988-as jogur expedíciónk egyik legérdekesebb gasztronómiai felfedezése a csuró volt, vagyis a napon szárított túró. Az észak-tibeti fennsíkon élő jogurok, akiknek a népzeneje a legközelebb áll a magyar népzenehez, a túrót megfőzik és a napon kiszárítják. Az így elkészített csuró hónapokig is eláll.

Bogrács és táltos – a sámán ételáldozatok filozófiája

A honfoglalás kori magyar konyhát tehát elsősorban a bográcsban főtt levesek, kásák és pörköltes ételek jellemezhetnék. A bográcsban készült ételek előszeretete valószínűleg az ázsiai sámán áldozatok harmónia filozófiájából fejlődött ki. Kutatásaink szerint az ázsiai sámán ételáldozatok alapelve a következő volt: a növényi és állati eredetű élővilág harmóniájának egyeztetése; az áldozati edény segítségével (bogrács, üst); a négy alapelemmel, a földdel, vízzel, a tűzzel és a levegővel; és így a megfelelő előkészületek és szertartások keretében megkísérelni kialakítani a kapcsolatokat a földöntúli transzcendentális világ erőivel.

Az ételáldozat sikeres megvalósításában tehát nagyon jelentős szerepet játszott az áldozati edény, amely biztosította a felhasznált alapanyagok harmonizációját a négy alapelemmel a vízzel (a bográcsban fortyogó víz), a tűzzel (a bogrács alatt égő tűz), a levegővel (a felszálló gőzök, illatok elkeveredése a levegővel) és a földdel (az áldozati hely földje és a földet jelképező só). A feláldozott állatok húsát ezért apró darabokra vágták, hogy a legtökéletesebben harmonizálják vagyis összefőzzék a szintén apróra vágott zöldségekkel, gyümölcsökkel és magokkal. Az áldozati edények jelentőségét a rokon lovas népeknél a régészeti kutatások legújabb eredményei kitűnően megvilágítják: ha-

sonló jellegű hun bronz áldozati üstöket találtak az Ordos pusztán, Belső-Mongóliában, a Dzsungár-medencében Ürümcsi környékén, mint Törtélen Magyarországon. Az ürümcsi és a törteli üstök felső peremén lévő fogantyúszerű díszítések szimbolikája a kutatásaink szerint, a sámán hitű vallás transzcendentális életkapuit jelképezik. Az életkapukat a felszentelt áldozati helyek pontos kijelölésére építették. A kaput átlépve az ember átjutott a profán világi területről a felszentelt áldozati területre, ahol kedvezőbb körülmények között kapcsolatba léphetett az Istennel és a földöntúli erőkkel. A kapuknak tisztító, felszentelő és transzcendentálisan megerősítő hatást tulajdonítottak. A japán shinto vallás hitrendszerében az életkapuk (*tori* japánul) még ma is fontos szerepet játszanak. A shinto templomot csak a felszentelt kapuk átlépésével lehet megközelíteni. Az üstök fogantyúin lévő gombszerű nyúlványok az életkapuk kozmikus jelentéstartalmát idézik fel. A hármas tagozású gombszerű nyúlvány (ürümcsi üst) a hun–türk táltoshit hármas kozmikus világrendszerét szimbolizálják: az égi élet világát; a földi élet világát; és a földalatti élet világát.

Érdi Miklós New York-i orientalista kutató szerint a hun bronzüstök régészeti lelőhelyei meggyőző módon mutatják a hunok mozgását a belső-ázsiai Ordos pusztától a Kárpát-medencéig. A szibériai Jenyiszej folyó felső folyásánál talált hun sziklarajzokon, (Kizil Kaya hegység), amelyek Krisztus előtt a IV. és V. század környékén készültek, az áldozati üstök szintén központi szerepet játszanak. Az áldozati üstök mellett ábrázolt emberalakok, minden bizonnyal az áldozati étel szertartását bemutató táltos-sámánok. Vannak nagyon érdekes sziklarajzok, amelyek a hun település életét is bemutatják emberekkel, lovasokkal, jurtákkal, állatokkal és az áldozati üstökkel. A Kizil Kaya hegység sziklarajzai az áldozati üstök rendkívüli fontosságát bizonyítják a hunok vallási, étkezési és társadalmi értékrendszerében.

A vöröshagyma és a káposzta íz- és szimbolika világa

Milyen íze lehetett a honfoglalás kori leveseknek, a hosszú- és a rövidlevű pörköltes ételeknek? Feltételezhető, hogy az ízharmónia kialakulásában a vöröshagyma és a káposzta fontos szerepet játszott. A vö-

röshagyma közép-ázsiai eredetű, ahonnan elterjedt Kínába, Indiába, a Közel-Keletre és Európába. Elődeink tehát már ősidők óta ismerhették és használhatták a vöröshagymát. A vöröshagyma a sámán ételáldozatokban nagyon fontos szerepet játszott, mivel belső jelképrendszere: az élet harmóniáját és az újjászületést, a megtisztulást, az Istenhez való közeledést, és a sámánrévülés fokozatos és réteges haladását jelképezi.

Az összevágott húsokat ezért elsősorban apróra vágott vöröshagymával főzték össze. Előszeretettel hozzáfőzték szintén a káposztát, amelynek a réteges leveleződése szintén a sámánrévülés jelképrendszeréhez kötődik. Természetesen az áldozati ételhez kedvük és lehetőségeik szerint hozzáfőzhettek még másfajta zöldségeket, szárasztésztaakat és tejtermékeket is. Az összevágott húst és hagymát töltelékek is használhatták, amelyet káposztalevélbe egy vékonyra sodort térsztába csavartak. A jogur és az uigur konyhában a vöröshagymás hússal töltött ételek még ma is nagy szerepet játszanak (*csücsür*, *szamsza*, *manta*). A töltött káposzta eredete tehát nem feltétlenül a török hódoltsági időkre vezethető vissza, amint azt sok magyar kutató gondolja, hanem visszamegy időben és térben sokkal messzebbre, a közép-ázsiai török kultúrkörökig. A honfoglalás kori magyar konyhát tehát a következőképpen jellemezhetjük: bográcsban főtt hosszú- vagy rövidlevű ételek, apró darabokra vágott húsok, vöröshagyma, zöldségek, gyümölcsök vagy szárasztészta (tarhonya) vagy tejtermékek összefőzése, fűvekkel, mézzel, savanyított zöldségekkel, ritka esetben borssal, vagy gyömbérrel.

Pentaton ízharmónia

Milyen alapízek jellemezhetnék a bográcsban készült főzteket? A honfoglalás kori magyar konyha elsősorban a főzési eljárások konyhája volt, tehát az alapanyagok kiválogatásával az ízek harmóniáját kereste. Az ázsiai konyhák öt alapízt különböztetnek meg: az édeset, a savanyút, a sósat, a keserűt és a csípőset. A gasztronómiai tökéletesség csak az öt alapíz egymást kiegészítő harmóniáján keresztül valósítható meg. Keresse-e a honfoglaló magyarok konyhája az öt alapíz harmóniáját? A honfoglalás kori magyar konyha, az ázsiai harmóniafilozófia ízértékeire épült, tehát joggal feltételezhetjük, hogy az öt alapíz megvalósítása sze-

repet játszhatott az alapanyagok harmóniájának ízvilágában. A honfoglaló magyar konyhának lehetett tehát egy „pentaton” ízharmóniája. Egy tipikus áldozati étel pentaton ízharmóniája tehát a következő alapanyagokra épülhetett: a hús, a hagyma és a zöldségek összefőzése adta az édeskes, kesernyős ízeket, (néhány esetben az édes ízhatást mézzel és gyümölcsökkel fokozhatták); a savanyított zöldségek és gyümölcsök és a savanyított tejtermékek (kefir, joghurt, savó, kumis) hozzáadásával fejezték ki a savanyú ízt; a fűszerfüvek (ritka esetben a bors és a gyömbér) biztosították a csípős-kesernyős ízeket; végül az ételt természetesen sózták és így megteremtették a pentaton ízharmóniát.

Italok

Az ételekhez vizet, tejet, kumiszt, kefirt, fűteákat és kivéreles alkamakkor bort fogyaszhattak. A sört is ismerték és kedvelték. A bor és sör szavunk szintén közép-ázsiai gyökerekhez visz vissza. A bor etimológiai jelentése ó-törökül a szőlőlé forrásának fehér-eszürke habszerű erjedésére, az új életet kifejező átalakulására (újjászületésére) utal. A bor szavunkban tehát benne van az átváltozott, újjászületett élet fogalma.

A főzés és sütés civilizációi

Kutatásaink szerint az ókorban és a kora középkorban a sütés-főzési eljárások alapján Euráziát két különböző civilizációra lehet felosztani:

– *A főzési eljárások civilizációja*: Távol-Kelettől Közép-Ázsiáig, egészen a Fekete-tengerig a különféle nemzeti konyhákat, főleg a főzési eljárások jellemezték. Az áldozati ételeket főzték. A főzés rövid vagy hosszú lében történt. Hosszú lében természetesen a leveses ételeket főzték, rövid lében pedig a pörköltös, gőzölt vagy párolt ételeket. A pörkölés különben nem más, mint egy rövid lében párolt és „elfőrt” leves. A kínai, a mongol, a tibeti és a közép-ázsiai török népek legkedvencebb ételei mindig is a főtt, párolt és a pörköltszerű ételek voltak. Európában a főzési eljárással készült ételeket kevésbé értékelték. Nagy Károly, a frankok császára (Krisztus után a VIII. század vége) például nagyon keményen fellépett

orvosai ellen, amikor a kedvenc sültjei helyett, az egészsége megjavítására a főtt ételeket javasolták. Több mint hét évszázaddal később, 1550 körül, az Isztambulban raboskodó spanyol tengerész *Christobalde Villalon* megdöbbenve vette észre, hogy a törökök inkább a főtt ételeket kedvelik: *„Sülteket nemigen esznek, mindent megfőznek levesnek, amit ők csorbának neveznek és kanállal eszik meg”*.

– *A sütési eljárások civilizációja*: A Fekete-tengertől nyugatra egészen az Atlanti-óceánig a nemzeti konyhákat inkább a különböző sütési eljárások jellemezték: nyílt tűzön való sütés, roston sütés, nyárson sütés, kemencében sütés. Az áldozati ételeket sütötték. A görög–római ókor legkedvencebb ételeit sütötték. Lucullus, aki Krisztus előtt Julius Caesar idejében élt, nemcsak híres hadvezér, de talán még híresebb ínyenc és gasztronómus volt. Fényűző lakomáinak a fénypontja a „trójai sült faló” elnevezésű készítmény volt. Egy egész sertést megtöltöttek hurkával, kolbással, csirkékkel, kacsákkal, fácánokkal, fenyőrigókkal és szalonkákkal, majd friss részttával bevonták és megsütötték kemencében.

Eurázsia két gasztronómiai civilizációja ma is létezik: Kelet Ázsiában és Közép Ázsiában továbbra is jobban kedvelik a különböző főzési, párolási és pörkölési eljárásokat: amíg Nyugat-Európában inkább a különféle sütési eljárások a legnépszerűbbek.

Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi évtizedek legnagyobb presztízzsel bíró francia gasztronómiai rendje, a *Chaine des Rotisseurs*, vagyis a „Sütőmesterek Lánca” nevet viseli. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy Keleten nem használják a sütési eljárásokat (pekingi kacsa, sárban sült kínai „koldus csirke”, különféle kebabok és nyársonsültek nem hiába váltak híressé), és, hogy nyugaton nem kedvelik a főzött és pörkölt különlegességeket (olasz főtt résztták, francia raguk, ír pörkölte, főtt német hurkák, virslik és húsok). Kelet és nyugat gasztronómiai elválasztása a két különböző konyhafilozófia legjellemzőbb tendenciáinak különbségét mutatja. A főzés és a sütés civilizációja nemcsak két gasztronómiai értékrend szerint választja ketté Euráziát keleti és nyugati civilizációra, hanem két különböző világnézetre épülő filozófia és vallásrendszer szerint is. A keleti civilizáció a főzés civilizációja, több fajta különböző „alapanyag” és különböző filozófiai irányzat harmóniájának a

megvalósítására épül. A *Yin* és *Yang* filozófia a feketét és a fehérét, a jót és a rosszat szeretné egy egymást kiegészítő harmóniába hozni. Toleránsan elfogadva, hogy Yin és Yang szimbolika szerint a fekete nem teljesen fekete, mert mindig van benne egy kis fehér is, és a fehér nem teljesen fehér, mert van benne egy kis fekete is. Ugyanúgy a jó nem teljesen jó, mert van benne egy kis rossz is, és a rossz nem teljesen rossz, mert van benne egy kis jó is.

Az ázsiai sámánizmus, a shintoizmus, a taoizmus, a hinduizmus és a buddhizmus ezt a Yin és Yang filozófiai irányzatot képviseli. A nyugati civilizáció a sütés civilizációja a rendelkezésre álló „alapanyagot”, filozófiai irányzatot ízesebbé, jobbá és tökéletesebbé akarja változtatni. Itt nem az egymást kiegészítő harmóniát keresik, hanem az egymást kizáró tökéletességet. A feketét, a fehérét, a jót és a rosszat nem akarják harmóniába hozni, hanem a feketét fehérre, a rosszat jóvá próbálják átformálni. Az iszlám, a zsidó és a keresztény vallás ezt a tökéletességet kereső filozófiai irányzatot képviseli. A nyugati civilizációk nagy megrendüléseit, vérengzéseit és háborúit mindig ez a „tökéletességet” (a „tisza fehérét”) kereső, és a „rosszat” (a „feketét”) kizáró filozófiai, vallási és ideológiai irányzatok okozták: ókori háborúk, keresztény üldözések, keresztények által való „pogány” üldözések, keresztés háborúk, vallásháborúk, világháborúk, és haláltáborokat létrehozó politikai rendszerek.

A honfoglalás kori magyar konyha és a korabeli nyugat-európai konyhák

A honfoglalás kori magyar konyha tehát egyértelműen a főzés civilizációjának a konyhája volt. Dietetikai szempontból kiegyensúlyozottnak és egységesnek mondható, mert megtalálta a szükséges fiziológiai egyensúly és harmóniát a húsok, a zöldségek és az italok között. Ugyanakkor gasztronómiai szempontból fejlettnak mondható, mert elsősorban a főzéssel megvalósítható ízharmonióra épült. A korabeli európai konyhák gasztronómia és ízharmonia szempontjából sokkal elmaradottabb képet mutattak.

Először is a sütési eljárásokat kedvelték. A sütéssel nem lehet olyan rökéletes ízharmoniót létrehozni, mint a főzéssel (nyílt lángon a húsokat

legtöbbször jól meg is égették). Természetesen főztek is, de a főzésben legtöbbször nem az ízharmoníát keresték. A feljegyzések szerint a X–XI. századbeli európai arisztokrata és fejedelmi konyhákban a lehető legnagyobb mennyiségű, különböző fajtájú fűszert főzték bele a leveses ételekbe, hogy így fejezzék ki rangjukat és gazdagságukat (ebben az időben gyakran a bors ára az arany árával vetekedett). Az ilyen fajta rangot és gazdagságot kommunikáló főztek, tehát nem az ízharmonia, hanem az íz-zűrzavar jellemezte. Végül is a nagy mennyiségű különféle fűszer elnyomott minden természetes ízt, és csak egy fanyar, csípős, monoton íz dominált. Az úgynevezett „barbár” magyarok konyhája tehát gasztronómiai szempontból sokkal magasabb rendű és sokkal civilizáltabb volt, mint a korabeli nyugat-európai konyhák. Ebben az időben az igazi „barbár” konyhák a nyugat-európai konyhák voltak.

A magyar konyha híd-szerepe és jövőbelli lehetőségel

Az évszázadok során természetesen a magyar konyha átalakult és alkalmazkodott az európai környezethez. Hatottak rá a szomszéd népek konyhái és Nyugat-Európa konyhatechnikái és konyhadívatjai. Ősi gyökereit azonban mindmáig megtartotta. Ma valójában a magyar konyha egy hidat képez az ázsiai és az európai gasztronómiai hagyományok között. Ez az összekötő híd-szerep képezi a magyar konyha eredetiségét és legfőbb vonását a más európai konyhákkal szemben. Fantasztikus gasztronómiai és kommunikációs lehetőségeket rejt magában e hídszerep marketing és turisztikai felhasználása.

A megújuló magyar gasztronómia megtartva az ellentétek harmóniájára épülő ősi hagyományait, tökéletesen kifejezhetné a keleti gasztronómiák íz- és esztétikai harmóniáját és a jelenlegi nyugati gasztronómiák egészséges táplálkozást szorgalmazó törekvéseit. Ez az út lehetne a magyar gasztronómia jövőjének az útja. Ezen az úton járva válhatna a magyar gasztronómia Magyarország arculatának pozitív elemévé, vonzó, rokonszenvet és barátságot kiváltó értékévé.

GALGÓCZI LÁSZLÓ

Nyelv és nyelvhasználat az Árpád-korban (Adalékok a Halotti Beszéd és Könyörgés értelmezéséhez)

1. Nyelvünk történetének kutatóját mindig nehéz feladat elé állítja egy-egy olyan szó, kifejezés magyarázata és magyarázása, amely egyszeri, egyedi előfordulású, amelynek a nem mutatható ki az előzménye a nyelv életében, s nincs következménye sem, amelynek nincs a diakroniában szócsaládja. A Halotti Beszéd és Könyörgés *feze* szava pedig ilyen.

A *feze* vizsgálata során egyidejűleg több kérdésre is kell a kutatónak magyarázatot adnia, mégpedig:

a) Hogyan olvasandó a szóalak, mi lehet a *z* jel hangértéke: *sz* vagy *z*? Milyen magánhangzót jelöl a szóalak utolsó *e* betűje: *e* vagy *é*?

b) Mi a jelentést hordozó elem a szóalakban, milyen és hány morfémből áll? Ha a szótő a *fēz-*, s az *-e* grammatikai morféma, mi lehet ennek a funkciója?

c) Mi lehet a *fēz-* szótő jelentése?

Ha erre az utóbb említett kérdésre a választ megadjuk, felelni tudunk talán az előzőekre is – csakhogy a *fēz-* szótő jelentését eddig megnyugtató módon nem sikerült tisztázni.

2. Az eddigi szófejtési kísérletek eredményei így összegezhetők:

a) A HBK. *feze* szavának töve azonos a *fészek* szó tövével, s jelentése is lényegében ugyanaz. E nézetet képviseli HUNFALVY, SIMONYI, ZOLNAY, JAKUBOVICH, SZINNYEI, PAIS [ld. BENKŐ 1980. 299.], s ez a véleménye Bárczi Gézának is [BÁRCZI 1982. 136–7.].

b) Mások szerint (ERDÉLYI, MÉSZÖLY, SARKADY) a *fez-* tö azonos a *fizet* ige tövével, s jelentése 'díj, fizetés, fizetség'.

c) Benkő Loránd elverve e magyarázatokat, ti. sem a 'fészek', sem a 'fizetés' jelentés nem illik a HB. szövegösszefüggésébe, úgy vélekedik, hogy a szöveggörnyezet a 'préda, martalék' jelentést sugallja, s ezt a MÉSZÖLYTől ismert stílustörténeti módszert köverve bizonyítja is [BENKŐ 1980. 300–1.].

d) A. MOLNÁR Ferenc a *feze* megfejtésére irányuló törekvések történeti áttekintése után filológiai pontosságú adatokkal megtámogatva érvelését arra a következtetésre jut, hogy a *feze* z-je íráshiba, a z jel az y helyett áll, így a *feze* tulajdonképpen *feje*, s jelentése 'kezdet, eredet, kútfő, ősapá', s szerint ezt az olvasatot és jelentést támogatják egyéb nyelvelméleink íráshibái és a magyar bibliafordítások, valamint a bibliai párhuzamok is [A. MOLNÁR 1986. 179–89.].

3. Vajon tényleg értelmezhetetlen-e a *feze*, vajon bele kell-e nyugodnunk abba, hogy mert a szó egyedi és egyszeri, egyben magyarázhatatlan is (az eddigi kísérletek legalábbis ezt sugallják)? – tettem fel korábban a kérdést [GALGÓCZI 1992. 108–12.]. A kérdésre igennel válaszoltam, ha pusztán a szótörténet oldaláról közelítünk a HB. *feze* szavának megfejtéséhez, s nem volt válasz, ha a szöveg egésze, a HBK. szövegszerkezeti-szövegsemantikai sajátosságaira is figyelve próbáljuk a megoldást megtalálni.

4. A HBK. szövegszerkezeti sajátágaival többen is foglalkoztak [HORVÁTH, 1931. 83–88., BALÁZS 1980. 451–86., BENKŐ 1980. 351–81., A. MOLNÁR 1986. 179–89., PAPP 1991. 755–81.], s a kutatások alapján bátran mondhatjuk, hogy a HBK. fejlett szövegstruktúrája sok száz ránk nem maradt, esetleg le sem írt halotti beszéd meglétét bizonyítja, s ilyen típusú halotti beszédek az ómagyar kor egészében elhangozhattak. Erre mutatott rá HORVÁTH János [HORVÁTH 1970. 421–29.] is, megállapítva, hogy a korai ómagyar kori Halotti beszéd és Könyörgés és Telegdi Csanád érsek Károly Róbert temetésén elmondott halotti búcsúztatója azonos gondolatmenetet követ, s ez a gondolatmenet megtalálható a Pray-kódex latin nyelvű sermojában is. Horváth János gondolatmenetéből feltétlenül kiemelkedő a konklúzió: „...a Pray-kódexben olvasható HB. sem nem másolat, sem nem eredeti (= első) fogalmazvány, hanem egy, a magyar liturgiában már *rég*től *fogva* hasz-

nalatban lévő liturgikus séma többé-kevésbé *önálló* magyar parafrázisa.” [HORVÁTH 1970. 429. – a szerző kiemelései]. A Horváth János által vázolt gondolatmenet (1. A halál az első ember, Ádám bűne következtében vált az ember büntetésévé; 2. Az ember hazája a paradicsom volt, ahonnan bűne következtében került e munkás világba; 3. Ádámot az ördög csalta meg s vette rá a bűnre; 4. Az első ember bűnéért utódai is halállal lakolnak; 5. A halál nem ismer kivételt, minden előre egyetemes érvényű, Isten még saját fiával sem tett kivételt), amely a magyar HB.-ben és a sermóban is közös, s mindkét beszéd mintegy vázlatként tekinthető, bár a sermo előkép jellege nem vitatható, lehetőséget teremt arra, hogy a HBK. homályos részeit a beszéd latin és magyar változatának összehasonlításával próbáljuk megvilágítani [vö. A. MOLNÁR i. m., NYÍRI 1988. 501–9., s a stílustörténeti módszer gyakorlatáról MÉSZÖLY 1956. és BENKŐ 1982. 290–312.].

5. Milyen viszonyban van hát a sermo és a HB.? Közismert, hogy a magyar nyelvű beszéd a sermóból csak egyes gondolatokat emel ki, olyanokat, amelyek az adott beszédhelyzetben a leghathatósabban szolgálnak a gyászolók lelki épülését, hisz „... a’ Halotti Predikációkban nem a’ Megholt’ életben maradt Attyafiainak vigasztalása, mint a’ mellyre sokszor nints is szükség, annyival inkább nem a’ Megholt’ ditsérése, mint a’ mellyet a’ bűnös nem érdemel, a’ virtuosos nem kíván; hanem a’ Halgatók építése a’ fő tziel...” [Közönséges halotti predikációk. Készítette Pap István. Veszprém, 1833.] – vagyis a talán forrásként szolgáló sermót a magyar szerzetes beszédvázlatként kezeli.

Mit emel át a latin nyelvű beszédből, s mit hagy ki? Hasonlítsuk össze a két halotti beszédet!

Jól tudjátok, kedves testvéreim, Istennek könyörületességét, mily *nagy kegyelemmel* kegyelte az úristen *az első Ádámot, a mi atyánkat* de az ördög készítésére, midőn vétkezett, mit szerzett akkor magának és minden ő maradékának, íme testvéreim, látjátok szemeitekkel.

Láttátuk, feleim, szümtükkel, mik vogymuk. Isá, pur és chomu vogymuk. *Mēnyi milosztben* terümtévé *devé mū isēmüküt, Ádámot,*

Gondoljátok meg, testvéreim, mily nagy boldogságban leledzett amaz első Ádám, hogy is őt nem halni, hanem örökké élni teremtetten az Úr. Gyönyörűséges házat adott neki az Úr, tudniillik a paradicsomot, de ő ott lakozva az Úr parancsolatait megvetette, miután az ördögtől megcsalván ama tiltott gyümölcsből evett, és ama gyümölcsben mind magának, mind az egész emberi nemnek halált evett.

Egyedül ő vétkezett akkor testvéreim vajha egyedül magának elég lett volna ezt a veszedelmet elszenvednie. De mit mond Ezékiel próféta által minékünk az Úr, gondoljuk meg, testvéreim. Az atyák ették meg akkoron – úgymond – a savanyú szőlőt, de most a fiak fogai váznak meg belé.

Látjátok, testvéreim, naponként szemeitekkel, hogy naponként megválnak belé a mi fogaink, midőn naponként is halálnak keserűségével kesergettetünk.

A paradicsom volt testvéreim, a mi szállásunk, nem ez a verem, de a mi első szülőknek parancsolat-áthágása szerezte minékünk ezt a szállást. Akkor testvéreim, kiűzettünk ama gyönyörűséges házból és estünk kezébe az ördögnek, ki sok ideig tartott minket az ő hatalma alatt. Végtére a könyörületes Úr megemlékezett arról, hogy por vagyunk. Leszállott a mennyből a földre és sok időn át elveszett embert embert kereste és megtalálta, kit az ő drágalátos vérén

és odutttá volá neki paradicsumot házavá. És mēnd paradicsumben volōv gyimilcsiktől mundá neki élnie, hévon tilutová út igr fá gyimilcsétől, gye mundová neki mēret nūm énéik: Isá, ki nopun emdül az gyimilcsétől, halálnak haláláal holsz. Hadlavá holtát terütmēv Istentől, gye feledēv. Engede ürdüng intētüinek és évék oz tilut gyimilcsétől és oz gyimilcsben halálut évék.

És oz gyimilcsnek ül keserűv volá vize, hugy turkukat migēszokosztya volá. Nūm hévon mugānck, gye mēnd ű fojánck halálut évék.

Horoguvék Isten s vetevé út ez munkás világbelé ésléün halálnak és pukulnek feze és mēnd ű nemének. Kik ozuk? Mű vogymuk. Hugy és tú láttjátuk szümtükkel, is, es nūm iggy embēr mülhottya ez vermüt. Is mēnd ozhuz járov vogymuk.

meg is váltott, és így örvendezve oda őt visszavezérelte, honnét elsőben is elbukott. Tehát testvéreim, nem ez a verem a mi szállásunk, de miképpen boldog Pál mondja, úgy kell minénkünk hinnünk. A mi társaságunk – úgymond – a mennyekben van. Kiknek készítettet, testvéreim, az a mennyei szállás, jól tudjátok. Az igazaknak és mindazoknak, kik e világban a jó cselekedetben állhatatoskodnak. Kötelesek vagyunk, testvéreim, hogy ember az embert, halandó a halandót eltemesse és őérette imádkozást tegyen és őnéki könyörületet esdjen. Kérünk tehát benneteket, testvéreim, hogy valamint ti az Istentől naponként kértek tőnektek magatoknak *könyörületet* és bocsánatot, hasonlóképpen kérjétek ennek *a szegény embernek is ma az istentől könyörületet*, és ha kinek mit vétett, mindnyájan Istenért ma *bocsánatot* tegyetek őnéki.

MÁS Imádkozzatok, testvéreim, ma őérette, hogy Istennek könyörületessége itt őt megnyugosztalja, és a világ vége beteljesedvén, midőn minden ember föltámad, mikoron az Úristen is az ítéletre eljövend, akkoron közbenjárására *boldogságos Szűz Máriának és minden ő szentjeinek ez a szegény ember ne ítéletre, hanem Istennek kegyelmére támadjon föl.*

Kyrieleyson.

Vimággjuk Uromk Isten *kegyelmét* ez lélikért, hogy *jorgossun tőneki és kegygygyen és bulcsássá* mēnd ű bűnét.

És *vimággjuk szent achszin Máriát* és bővdug Micháel arkan-gyēlt és *mēnd anggyēlukat*, hogy vimággjonok érētte. És vimággjuk Szent Péter urat, kinek odut hotolm óvdonia és kētnie, hogy óvgya mēnd ű bűnét. És vimággjuk *mēnd szentükēt*, hogy legyenek neki segéd Uromk színe eléűtt, hogy Isten ű vimádságuk miá bulcsássá ű bűnét és szoboducha űt űrdtling ildetűtűl és pukul kīnzotujátűl és *vezesse űt paradicsum nyugalmábeli és ogygyun neki*

*műnyuruságbelé útot és mēnd
jóvben részet. És keássátuk
Uromkhuz hármul: Kirelejszon!*

6. Ahol a HB. követi latin előképét, az a beszéd intő és emlékeztető része: a bűnbeesés története, de ábrázolása sokkal plasztikusabb, mintegy újra elmondja a Bibliából (talán már többször hallott) ismert történetet: *„Az Úristen vette az embert és Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze. Az Úristen parancsot adott az embernek: A kert minden fájáról ehetsz. De a jó és rossz tudás fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz.”* (Ter. 2, 15–17.) *„... Az embernek ezt mondta: Mivel hallgattál az asszony szavára, és ettől a fáról, jóllehet megtiltottam, hogy egyél róla, a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg táplálékodat életed minden napján. ... Arcod verítékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földre, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.”* (Ter. 3. 17–19.)

A sermobeli bűnbeesés-történet inkább utalásjellegű, mintegy alapja az elmélkedésnek, a magyar nyelvű beszédben pedig inkább elbeszélés jellegű: a temetést végző pap elmeséli (ismét) az Édenben történeteket, emlékeztetve a híveket arra, hogy por vagyunk és porrá leszünk. Mint láttuk, nem követi híven a bibliai történetet a magyar beszéd sem: a konklúzióval, a bűn következményével indítja a beszédet, s elmaradt az utalás Éva szerepére is, többek között. A kezdés és a bűnbeesés-történet jellege arra utal, hogy a gyászolók már ismert történetet hallanak - kérdés az, honnan ismerték? Anyanyelvű bibliáról a korban nincs tudomásunk, anyanyelvű prédikáció sem igen hangozhatott a korban, a XII. században a templomokban, s mégis a természetes beszéd áll előttünk. A Praykódexben olvasható a temetési szertartás rendje, ennek megfelelően *„... a koporsónak a sírba lebocsátása és szentelt vízzel meghintése után beszédet kell mondania a néphez: a beszéd után a pap földet hint a sírba ...”* [HORVÁTH 1931. 83.]. A temetési szertartást ma Kezdőének nyitja, miután a pap a halottas házhoz, illetve a ravatalozóhoz érkezett, majd a Szentírásból vett olvasmány és rövid beszéd után következik a végső ajánlás és búcsúvétel *„...”* [Éneklő egyház 1985.]. Ha e tényeket is

figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy a Halotti Beszéd csak az olvasmányt tartalmazza, de úgy, hogy egyben ez a beszéd is, mert a halotti beszédben „a’ Halgatók’ építése a’ fő tzél: vehet fel a’ Lelki Pásztor olyan Matériákat is, melyek nem egyenesen halottiak, de a’ halotti alkalmatossággal leginkább ajánltathatók” – írja Pap István nagyüszteletű úr [i. m. 281.], s javasolt mátériái között szerepelteti többek között ezeket: *Az ember végsorsa – A halál és az örökkévalóság – Életünk napjainak múlandósága ’s állhatatlansága* stb. [l. i. m. 279.]. Azt mondja továbbá Pap István: „Nem lehet eléggé leírni, hogy az illy Matériák felett való elmélkedéssel mely sok jót tehet a’ Lelki Pásztor akkor, a’ midőn maga a’ halotti alkalmatosság még az érzékenlen Halgatónak szívét is meglányítja, ’s elkészíti az elhintett jó magnak bévételére ’s megtermésére. A’ koporsó, a’ sír, a’ harangok bus hangjai, a’ szomorú énekek, a’ kesergők könnyei, sirásai, – maga a Halott, ennek megmerevedett tagjai ’s elrothadása, hathatossá teszik a’ Lelki Pásztor’ szavát az ember’ lelkében...” [i. m. 281.].

A Halotti Beszéd így, ebben az értelemben is lehet beszédvázlat – egy bármikor elmondható alapszöveg, amelyet lehet az alkalomhoz igazítani, figyelembe lehet venni az aktuális körülményeket az olvasmányt követő rövid beszédben – ez az ami hiányzik a ránk maradt Halotti Beszédből –, de nem feltétlenül szükséges leírni, mert az egyedi és egy-szeri, erre pedig a vázlatjelleg nem alkalmas.

Mégis, mindezek ellenére a Halotti Beszéd olyan szöveg, amelyben nem érezzük a hiányt, szerkezete, szerkesztése mintaszerű: jól szervezett szöveggel van dolgunk, a szemantikai kohézió erősségét bizonyítja a szöveg témaszavainak eloszlása, tömörülése és távolbahatása [ld. PAPP 1991, 769–70.]. E „jól szervezettség” azonban nem pusztán a Halotti Beszéd sajátja, hanem a Könyörgés is: funkcionális különbsége ellenére is nagyon szoros kapcsolatban van egymással nyelvemlékünk két része, sokkal szervesebb kapcsolatuk, mint hinnénk.

A Könyörgés és a kódexből több helyről is ismert monitio viszonya más, mint a Beszéd és a sermo viszonya: itt szó szerinti fordításról van szó:

Imádkozzunk, kedves testvéreim,

Szerelmes barátim, vimággyo-

a mi kedvesünk lelkéért, kit az úr e világ hálójából elszólítani méltóztatott, kinek teste ma temetésnek átadatik, hogy őt Istennek mérhetetlen irgalma Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe helyezni méltóztassék, hogy mikor az ítélet napja eljövend, ő szentjei és választottjai között őt jobb felől helyezendőnek támassza föl.

muk ez szegín embér lilkiért, kit Úr ez nopun ez homus világ timnucébeléül menté, kinek ez nopun testét tümettyük, hugy Úr út kegyilméhel Ábrám, Izsák, Jákob kebelében helhészje hogy bírságnop jutvá mēnd ú szenti és ünüttei küzikün jóv feléül jochtotnia íleszje út és túbennetek.

(Mészöly 1956)

A szöveg fordításjellege érthető: a monitio állandó formula, hivatalos egyházi szöveg. Szinte a mai napig is hasonló a XII. századbeli szöveghez: „Szeretett testvéreim, imádkozzunk a megholt hívek (vagy: megholt hívő) lelkéért, hogy az Úr őket (őt) kegyelmével a menny örömébe bevezesse, s az ítéletnapkor szentjei és választottjai közé jobbfelől állítsa őket (őt) és minket is” [Éneklő egyház 1985.].

A könyörgés nem válik el annyira a beszédétől, mint amennyire a temetési szertartás szerint – s a szöveg jellege szerint is – várnánk, ti. a temetési szertartási rend értelmében a beszéd elhangzása után a pap földet hint a sírba, háromszor a szentháromság nevében, elmond egy antifonás zsoltárt latinul, majd könyörgésre hívja fel a népet, s azután különféle imádságokat mond latinul.

A Beszédben elhangzott gondolatok csengenek vissza a Könyörgésben, itt tömörülnek a beszéd témaszavai, s nyelvileg mintha az imádságra felhívó rész folytatása lenne: a Könyörgés visszautal a Beszédben elhangzottakra, mintegy összegzi még egyszer az elmondottakat.

7. A Halotti Beszéd és Könyörgés *fēz*e szavának megfőjtéséhez, a lehetséges jelentés kikövetkeztetéséhez a szöveg szemantikai kohéziója ad segítséget: a témaszók és a korreferens elemek megvilágíthatják értelmét, különösen akkor, ha a stílustörténeti módszert is igénybe vesszük, vagyis a latin nyelvű sermo és a magyar nyelvű beszéd és könyörgés összefüggésében keressük a választ arra a kérdésre, mit jelent a *fēz(e)*.

A *fēz(e)* szöveggörnyezete: *Horoguvék isten, es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn halalnec es puculnec fēze. es mēnd w nemēnec. Kic ozuk,*

miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc zumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc. BENKŐ Loránd szerint [BENKŐ 1982. 304.] e részlet tömör foglalatja annak, amit sermoban olvashatunk Ádám bűne következményéről: *Egyedül ő vétkezett akkor, testvéreim; vajha egyedül magának elég lett volna ezt a veszedelmet elszenvednie. De mit mond Ezekiel próféta által az Úr, gondoljuk meg testvéreim. Az atyák ették meg akkoron – úgymond – a savanyú szőlőt, de monst a fiak fogai vásznak meg bele. Látjátok testvéreim naponként szemeitekkel, hogy naponként megvásznak belé a mi fogaink, midőn naponként is a halálnak keserűségével kesergettünk. A paradicsom volt, testvéreim a mi szállásunk, nem ez a verem, de a mi első szülőknek parancsolat-áthágása szerezte minékünk ezt a szállást. Akkor testvéreim, kiűzettünk ama gyönyörűséges házból, és estünk kezeibe az ördögnek, ki sok ideig tartott minket az ő hatalma alatt.*

A latin nyelvű és a magyar nyelvű beszéd összevetése során már megállapítottuk, hogy a magyar változatban jó néhány kifejezés meg-egyezik a latin nyelvű beszédben lévővel; így kereshetünk korreferens elemeket. Ilyen egyezés például a bűnbeesés történetében: *gyönyörűséges házat adott neki az Úr, tudniillik a paradicsomot – odutta vola neki paradisumut hazoa.*

Ha a *feze* elemet magába foglaló rész a latin megfelelőjének szabad tolmácsolatú foglalatja, akkor ilyen korreferenciákat ott is felfedezhetünk.

8. A Pál apostol levelein alapuló sermo legfontosabb tétele: *A paradicsom volt ... a mi szállásunk, nem ez a verem, de a mi első szülőknek parancsolat-áthágása szerezte minékünk ezt a szállást* (ti. a földi világot). Az *ez a szállás* = földi világ, az ember világa azonosságot szintén Pál apostol leveleivel bizonyíthatjuk, szerinte a hívők idegenek és jövevények a földön: „Mind hitben hunytak el, de anélkül, hogy az ígélet teljességét megérték volna; csak messziről látták és üdvözölték, elismerve, hogy *vándorok és jövevények a földön*” [Zsid. 11.13], „... nem vagytok *idegenek és jövevények*, hanem a szentek polgártársai és Isten családjának tagjai!” [Ef. 2,19].

Mindezeket figyelembe véve az azonosítások a sermo alapján: *paradicsom – gyönyörűséges ház, szállás, az ember világa, a földi világ – ez a*

verem, ez a szállás. (Ezt erősíti egyébként a névmáshasználat is: *ez a verem, ez a szállás – ama gyönyörűséges ház.*)

A HBK.-ban is megtalálhatók hasonló képek: a *paradicsom* (az Éden) – *ház* (odutta vola neki *paradisumut hazoa*), a *földi világ*, az ember világa *kinos, gyötrelmes világ* (veteve wt ez *muncas világ* bele), az *ember világa* a föld *hamis világ*, s így *tömlöc* az ember számára (ez *homus világ timnucebelevl* mente). S valószínűsíthetjük azt is, hogy a HB. *feze* szöveggörnyezetében előforduló *verem* is a földi világ, az ember világa megnevezésére szolgál, hisz a sermoban is olvashatjuk: „A paradicsom volt ... a mi szállásunk, nem ez a *verem*”, s támogatja ezt a Könyörgés *tömlöc*-e is.

Ha e témaszókat – a sermobelieket és a HBK.-ben előfordulókat egybevetjük, felállíthatók a párok:

Sermo	HB.
<i>paradicsom</i> (Éden) – <i>ház, szállás</i>	<i>paradicsom</i> (Éden) – <i>ház</i>
(földi világ) – <i>verem, szállás</i>	<i>munkás világ</i> – <i>fész(e), verem</i>
<i>menny</i> – <i>szállás</i>	<i>menny</i> – (nyugalom)
Monitio	Könyörgés
<i>e világ</i> – <i>háló</i>	<i>hamis világ</i> – <i>tömlöc</i>

E párok arra mutatnak, hogy a HB.-beli *feze* jelentését a 'szállás, tartózkodási hely' fogalmi körében kell keresnünk, hisz a témaszók a *ház, fész(e), verem, tömlöc* 'szállás' sort mutatják, így a *fész(e)* is hasonló értelmű lehetett, mint sor többi tagja.

Tudjuk jól, hogy az isteni kegyelem az embert az Édenbe helyezte, de miután az ember megszegte az Úr parancsolatát, az isteni harag következtében kiűzetterett a paradicsomból:

Kegyelem	Harag
<i>paradicsom</i> – ház	<i>munkás világ</i> – <i>fése</i> (halálnek es pukulnek), <i>verem</i>
	<i>hamis világ</i> – <i>tömlöc</i>
JÓ	ROSSZ

Ha a *fész(e)* jelentését a 'tartózkodási hely, szállás' körében azonosíthatjuk, akkor igaza van BÁRCZI Gézának, hogy a *feze* „valószínű je-

lentése 'fészke' ... A tő: *fez-* föltehető, hogy a mai *fészek* szó alapszava, ugyanis a rokon nyelvi megfelelőik tanúsága szerint a *-k* kicsinyítő képző, mint a *lélek*, *farok* szavakban, és nagyon is lehetséges, hogy az ómagyarban még képzőtlen alak is élt, bár erre a HB. adná az egyetlen adatot. Ezért az is elképzelhető volna, hogy a *feze* íráshiba a *fezke* helyett." [BÁRCZI 1982. 136.]

Ezt elfogadva azt mondhatjuk, hogy a *levn halalnec es puculnaec feze* mondategység értelme '(a világ) a halál és pokol fészke lett', s a fészek 'tartózkodási hely' – 'valaminek a kiinduló pontja' jelentésváltozás már megtörténhetett.

9. A *feze* említett jelentését valószínűsíti az egész mondat értelme, ha valóban a *világ* a mondategység alanya. BÁRCZI azt mondja (uo.) „... laza szerkesztésmóddal a mondat ki nem tett, hanem odaértett alanya az előző mondat utolsó szava, a *világ*”, a *levn ... feze* kapcsolat pedig a mondat verbonominális állítmánya. Vajon bizonyítja-e ezt a szöveg, a Halotti Beszéd és Könyörgés, illetve a latin nyelvű előképe?

Mint már rámutattunk a magyar nyelvű halotti beszéd a paradicsombeli bűnbeesés lebeszélésével indít, ugyanúgy mint a latin. A beszéd indítása megfelel a halotti beszédek általános követelményének, tudniillik a Szentírásból vett olvasmány (lecke) és rövid beszéd után következik a Végső ajánlás és búcsúlevél [ld. Éneklő egyház 1985.].

A latin nyelvű sermo és a magyar Beszéd a 2, 8 – 3, 19 alapján kifejti, hogy az isteni kegyelem a paradicsomot, az Édent Ádám (és Éva) számára lakóhelynek, tartózkodási helynek, háznak rendelte: „Az Úristen kerttet telepített az Édenbe, keleten, és odahelyezte az embert, akit teremtetett...” (Ter 2, 8). A paradicsom, az Éden, a termékeny gyümölcsöskert az Isten által elindított teremtés és történelem boldog képe a Szentírásban és a Halotti Beszédben is, de ez a történelem az ember bűne folytán az Istentől való eltávolodás és szorongatás története lett. A paradicsom (= ház) idilli képét az ember bűnbeesése széttöri: *horoguvék isten es veteve wt ez muncas vilagbele, es levn halalnec es puculnec feze*; vagy ahogy a sermo fogalmaz: „A paradicsom volt ... a mi szállásunk, nem ez a verem, de a mi első szülőknek parancsolat áthágása szerezte minékünk ezt a szállást.” hiszen – s folytatódik Szent

Pálra apostol szavaira építve – „*kiűzettünk ama gyönyörűséges házból és estünk kezeibe az ördögnek, ki sok ideig tartott minket az ő hatalma alatt*”. Tehát az ember világa a bűn következtében a halál fészke lett: „*Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat. De nem fogja kinyújtani a kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen. Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéről, hogy művelje a földet, amelyből lett.*” (Ter. 2, 22–23). A föld, az ember világa, a bűn helye, mint Szent Pál mondja: „*Amint tehát egy ember által lépett a világba a bűn, majd a bűn folyományaként a halál, és így a halál minden embernek osztályrésze lett, mert mindnyájan bűnbe estek ... Bűn volt a világon azelőtt is, hogy a törvény adatott, de a bűn, ha nincs törvény, nem számít bűnnek.*” (Róm. 6, 12–13).

A világ az ember világa, a föld rendezetlen, gonosz, távol van istentől, a bűn világa – ahogy a sermo mondja „*nem a mi világunk*”. A világ, a föld attribútumai a HBK.-ban a *kín*, *gyötrelem*, a *hamisság*, tartozékai a *verem* és a *tömlőc*, ez a *halál* és a *pokol* tartózkodási helye. A HBK. a Szentírásban is megtalálható ellentétre épít: a *paradicsom* a kegyelem állapota, a világ a büntetés és a bűnhődés helye, ennek megfelelően a *paradicsom* (Éden) = ház, a *munkás világ*, *hamis világ* (a földi világ) = *halál és pokol* „feze”, *verem*, *tömlőc*.

10. Mielőtt a HBK.-beli ez (muncas, homus) világ értelmezésére fordítanánk figyelmünket, érdemes a Szentírás kozmológiáját is megfigyelni, hogy a magyar nyelvű beszéd másik *paradicsom* szavát - vezesse wt *paradisu(m) nugulmabeli* – is értelmezni tudjuk.

A Bibliában a föld kozmológiai értelemben a mennyel együtt a világmindenséget jelöli: „*Kezdetkor teremtette az Isten az eget és a földet.*” (Ter. 1, 1). A világ a Szentírásban vagy kettős tagolású: ég és föld (Ter. 1,1) vagy hármas tagolású: „*Ne csinálj magadnak faragott képet vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent a földön, vagy a vizekben a föld alatt*” (Kiv. 20, 4); „*De senki sem tudta, sem a mennyben, sem a földön, sem a föld alatt kibontani és elolvasni a tekercset.*” (Jel. 5, 3); „*... Isten felmagasztalta, és olyan nevet adott neki, amely fölötte van minden névnek, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban*” (Fil. 2, 10).

A föld, ez a világ a bűn világa, a halál és a pokol fészke a tökéletlenség, a múlandóság helyeként jelenik meg a Bibliában: „Ti, akik Isten szövetségét megtöritek, nem tudjátok-e, hogy a világgal való barátság ellenségeskedés az istennel? Ha tehát valaki a világgal barátságot köt, ellenségévé válik az Istennek” (Jak. 4, 4); „Ha valaki szereti a világot, nincs meg benne az Atya szeretete, mivel minden, ami a világban van: a test kívánsága, a szem kívánsága és az élet kevélysége nem az Atyától van, hanem a világból” (1Jn 2, 15–16); „Fojtsátok el tehát tagjaitokban, ami földi és: az erkölcstelenséget, a tisztátlanságot, az érzéki vágyakat, a bűnös kívánságokat és a kapzsiságot, ami nem más, mint bálványimádás” (Kol. 2, 5).

Az ég, a menny, a mennyország kettős értelemben szerepel a Bibliában: kozmológiailag a világ része, teológiailag pedig a hívők reménye, az üdvösség helye. Kozmológiai értelmében azonos az éggel, ahol az Isten ül a trónján, ahonnan Jézus jön s oda megy a feltámadás után – másrészt a beteljesedés és az üdvösség országa, Isten, az ő angyalainak és szentjeinek országa, a hívőknek ott van a hazája: „A mi hazánk a mennyben van.” (Fil. 3, 20) – mondja Szent Pál.

Vagyis a föld – ég egysége az első ember bűne következtében megbomlott, helyébe a föld – ég antitézis lépett: az Isten világa – ember világa ellentéte állt elő. S ez érthető is, hiszen a föld, az ember világa részesedett az ember sorsában, amikor Isten kiűzte az embert az Édenből: „Mivel hallgattál az asszony szavára, és ettől a fáról, jöllehet megtiltottam, hogy egyél róla, a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. Töviset és bojtortjánt terem számodra. A mező fűvét kell enned. Arcod verítékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél.” (Ter. 2, 17–19). Ennek következtében a föld valóban kínos, gyötrelmes, munkás világ lett az ember számára.

A föld a bűn helye így „a földi dolgok (ta epigeia) sajátos negatív hangsúlyt kapnak. Megszűnik tehát a bűn elkövetésének helye és a bűnös tett közötti különbségtétel, a földön tevékenykedők vétké visszahat magára a Földre. ... Ezért így szól a figyelmeztetés: az odafennvalókra törekedjete, ne a földiekre...” [Ker. Lex. I. 498.]. S innen már érthetők

a sermo sorai: „*Kiknek készítettett, testvéreim, az a mennyei szállás, jól tudjátok. Az igazaknak és mindazoknak, kik e világban a jó cselekedetben állhatatoskodnak*” vagyis „*nem ez a verem a mi szállásunk... A mi társaságunk a mennyekben van.*”

Papp István nagytiszteletű úr a XIX. század első felében, egyik halotti prédikációjában ezt mondja: „Elsőben is arra, hogy a' hol van a' mi igazi kintsünk, ott legyen a' mi szívünk is, – a' menyiekre törekedjünk inkább mint a' földiekre... maga mondom az Ur Jesus így int bennünket: ne gyűjtsetek kintset e' földön, melyet a' rozsdá és a' moly megemészthetnek, a' lopók ellophatnak, hanem gyűjtsetek magatoknak kintset Menniben, melyet a' rozsdá és a' moly meg nem emészthetnek, s a' lopók el nem lophatnak. Ugyan arra intenek az Apostolok is, hogy az oda felvalókat keressük, a' hol a' Jesus vagy az Atya Istennek jobbján. ... Ha mind gondolatunk, mind érzésünk, mind kívánságunk arra mutatnak, hogy az *Ég a' mi igazi Hazánk*: nem lennénk e magunkkal ellenkezésben ha a' földet a' Mennynél, és így a' tökéletlent a' tökéletesnél, a' végest a' végtelennél feljebb betsülnénk? Óh, szakaszszuk el hát jókor a' mi szívünket a' Világ mód nélkül való szerelmétől, s az oda felvalókra törekedjünk. – E' végre úgy használjuk e' földet, mint az örökkévalóságra való készületnek oskoláját. Méltatlanok lennénk a' Menyország polgári jussaira, ha a' jócselekedetekben való állhatatosság által nem törekednénk az örök életre, s annak példáját nem követnénk, a' ki már itt a földön jártában mennyei életet élt...” [Közönséges halotti prédikációk 261.]. Egy másik prédikációjában pedig arra figyelmeztet Pap István, hogy éljünk, hogy „itt e' földön megszenteltesünk, ama jobb *Hazában* pedig meg is ditsőitessünk” [i. m. 194.]. A *földi világ* amellet, hogy az *Éden* nel (a házként adott paradicsommal) ellentétben *munkás, kínos és gyötrelmes* világ, a *menyországgal* (paradicsommal) ellentétben *hamis világ, álvilág*: „Melly nagyok a' nyugtalanságok, midőn az, a' ki birván sok kintsekkel, lévén számos birtokai, 's fényes hivatalban lévén, még több kintsekre, számosabb birtokokra, 's fényesebb hivatalokra ásítozik, és sok esztendőket ígér magának: kéntelen edgyszerre visszavonni ezen édes képzelődéseit, és edgy elkerülhetlen szükségesség letaszítja azon magas helyekről melyeket elfoglalt, a'

gyászos sírba, melyet el kell néki valósággal foglalni, 's a' reménylett hosszú élet helyett csak edgynéhány napok, orák, sótt talán szempillantások engedtettek néki az életre.

Ekkor ébred fel az ember az ő hosszas *álmából*, 's látja, hogy mind azok a' dolgok is, a' melyekben eddig gyönyörködött, csak álmok, árnyékok, és nem valóságok voltak..." (i. m. 228–9.) A földi világ, az ember világa nem igaz világ, csa álvilág, hamis világ, szemben a paradicsommal (menny) az igazi világgal, az új Édennel. Az új Édenre, a paradicsomra: a tökéletes igazak tartozkodási helyére vonatkozik a HB.-beli *paradicsom* szó második előfordulása: „... *vezesse wt paradisum nyugalmabeli. es oggun neki munhi uruzgabeli utot. es mendi jövben rezet.*”

A *paradicsom nyugalma* és a *mennyország* itt összekapcsolódik, egy új teremtés, egy új föld és ég állítódik szembe a régi föld és éggel, s ebben az új teremtésben Isten együtt lakozik teremtményeivel, s megszűnik a mostani föld – ég ellentét: „*Új eget és új földet láttam. Az első ég és az első föld ugyanis elmúltak, és tenger sem volt többé. Akkor láttam, hogy a szent város, az új Jeruzsálem alászállt az égből, az Istentől. ... Akkor hallottam, hogy a trón felől megszólal egy harsány hang: Nézd, ez az Isten hajléka az emberek között! Velünk fog lakni és ők az ő népe lesznek, és maga az Isten lesz velük. Nem lesz többé halál, sem gyász, sem jajgatás, sem vesződség, mert a régi világ elmúlt. Akkor a trónon ülő megszólalt: Lásd, újra teremtek mindent!*” (Jel. 21, 1–5).

Az új teremtésben megszűnik tehát a *muncas, homus világ*, ami a *halalnec es puculnec feze*; a kint, a gyötrelmet a nyugalom váltja fel: „... *ha földi sátrunk összedől, Istentől kapunk lakást: örök otthont a mennyben, amit nem emberi kéz épített.*” (2Kor. 5, 1)

11. Láttuk már, hogy a HBK.-beli bűnbeesés motívuma köré szerveződik a HBK. szövege, a legfontosabb témaszók és korreferensei a *paradicsom* – *földi világ* ellentétét jelzik. A *paradicsom* ház, a *földi világ* halálnak és pokolnak fész(k)e, verem és tömlőc. Az idézett részletekben azt is láttuk, hogy az ember tartozkodási helyét a szállás fogalomkörébe tartozó szavakkal nevezi meg a sermo is, a Szentírás is, s Pap István prédikációi is.

A paradicsom, az isteni kegyelem szimbóluma, a jó és igaz világ *ház, haza* (< ház), *lakás, otthon*; az ember világa, a földi világ pedig *verem* és *tömlőc*.

A föld a büntetés helye, így nem meglepő, hogy a Könyörgés a *hamis világ* *tömlőceként* említi, mert a *tömlőc* 'börtön' [TESz. III. 964–5.]. Vajon a verem a börtön jelentésmezőjébe tartozik-e? – telerjük fel a kérdést. A Szentírásból tudjuk, hogy az ószövetségi korban gyakran száraz kutakat, víztartókat vagy földalatti üregeket használtak börtönként: „... a főemberek haragudtak Jeremiásra, azért megverték, majd Jehonaten írnok házában fogságba vetették. Ezt a házat ugyanis börtönné alakították át. Így került Jeremiás egy föld alatti üregbe.” (Jer. 37, 15–16); „Erre megfoglák Jeremiást és Malkija királyfi ciszternájába vetették, amely az őrség udvarán van; kötélén engedték bele.” (Jer. 38, 6). Ezekből a kiszáradt kutakból, víztartókból, föld alatti üregekből az oda nem ruadtak kijönni az oda bedobottak, így halál várt rájuk: „Ruben még azt mondta nekik: Ne ontsatok vért, dobjátok be a ciszternába, ott a pusztában, de kezeiteket ne emeljétek rá.” (Ter. 37, 22) – hacsak valaki ki nem húzta onnan őket.

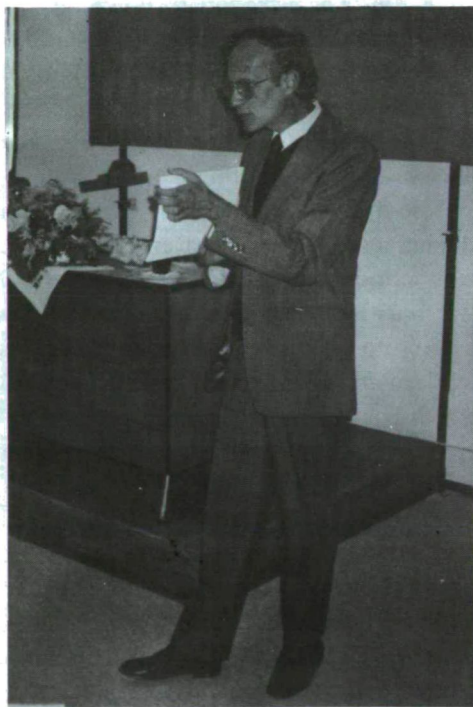
A *verem* jelentése nyelvünkben 'gödör, üreg, barlang' s az említett büntetési móddal lehet a szövegben 'börtön' értelmű is.

Persze, rögtön adódhat az ellenvetés: az „*isa es num iga ember mulchotia ez vermut, isa mend ozchuz iarov vogmuc*” – részben a *verem* = *sírgödör*. A sermo és a beszéd korreferens elemeinek összevetése inkább a *verem* = *földi világ* azonosságot sugallja, különösen akkor, ha a HBK. inkább beszédvázlat, semmint valóban elmondott beszéd (s ezt a véleményt erősítheti az is, hogy a sermo + monitio, illetve a HBK. felépítése, részeinek funkciója nem a temetés során elmondott-elmondható beszédre, sokkal inkább a halotti virrasztás [szolozsma] liturgiája enged következtetni). Mindenesetre gyanakodhatunk arra is, hogy a *verem* szó egyszerre is jelentheti, jelölheti a sírgödröt és az ember világát is (vö.: „Képzeljétek, mintha a' *koporsó*, ez a' *szoros tömlőt*z tinéktek készítettett volna, vagy legalább készen vagynak már azok a' *deszkák* is, melyekből készítették a' ti *koporsó*tok, s a *sír* ez a *setét hajlék* a' ti számotokra ásatatna.” [Közönséges halotti predikációk 190.]) – de ez a kérdés tisztá-

zásához szükséges a *mend w nemenek* értelmezése, a nyelvtani-szemantikai kapcsolatainak feltárása, valamint a *pokol* és a *földi világ* összefüggésének magyarázata. Ez pedig már egy másik dolgozat témája.

Források

- ☞ Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Bp., 1987.
- ☞ Éneklő egyház. Szent István Társulat, Bp., 1985.
- ☞ Keresztyén bibliai lexikon. I. Kálvin János Kiadó, Bp., 1993.
- ☞ *Mészöly Gedeon*: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó, Bp., 1956.
- ☞ *Pap István*: Közönséges halotti predikációk. Veszprém, 1833.

SZÁNTAI LAJOS

„Sokat gondolkoztam a régi atyákról...”

Koppány vezér és Szent István ábrázolása a Képes Krónikában

„Sokat gondolkoztam a régi Atyákról...”

*„Fújnak a fellegek
Somogy megye felől,
Sokat gondolkoztam
A soraim felől.*

*Sokat gondolkoztam
Még annak előtte,
Felségednél sorsom
El nagyon rendelve.*

*Sokat gondolkoztam
A régi Atyákról,
Evilágon való
Sok bujdosásinkról.”*

(Népdal)

A számtalanszor felemlgetett Szent István-i fordulat Koppány vezér legyőzésével és felnégycelésével vette kezdetét. István király saját művét először nyilván öntudatlanul, a későbbiekben talán már tudatosan: Koppány vezér négy felé vágott és kapukra tűzött testére építette fel. István király hatalmas művét az évszázadok viharai talán már régesrég elsodorták volna, ha az „Országépítő” nem Koppány vezér láthatatlan hamvát keveri, „építési áldozat” gyanánt az új állam épületének alapjaiba. Az Árpád-házi királyok, a magyar nemesség és az ország népe azért fogadták el Szent István örökségét, valamint az általa adományozott szabadságjogokat (törvényeket), mert e „vívmányok” mögött mindig ott látták Koppány vezér örök időkre érvényes áldozati tettét. Szükséges tehát a leghatározottabban kijelentenünk: az Árpádok korában szinte sohasem István király művét önmagában, hanem a minden időtálló al-

kotáshoz nélkülözhetetlen szellemi áldozatot fogadták el. Nem Szent István szándéka, hanem Koppány áldozata alapozta meg a középkori Magyarország ragyogását.

Koppány vezér a Képes Krónikában

Koppány vezér legyőzésének és kivégzésének történetét a Képes Krónika egyik miniatúrája beszéli el számunkra. Ebben az esetben amennyire szűkszavú a Krónika szöveges mondani-valója, annyira válik „beszédessé” a képi ábrázolás. Koppány vezért a képírás olvasata szerint a német földről beköltöző Vencellin lovag még csak véletlenül sem nyílt, becsületes küzdelemben győzte le. A miniatúrán ugyanis nem csatajelenetet, nem lovagok és vitézek párharcát látjuk. Nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy Koppány vezért még élve fogták el –, de nem a

csataterén! A Krónika festménye alapján arra következtethetünk, hogy a német (*alaman*) és a „német módra felövezett” István tárgyalásra hívták a gyanútlan somogyi herceget. Majd pillanatnyi védtelenségét kihasználva, a lovagiasság szabályait figyelmen kívül hagyva, elfogták Koppány vezért. A miniatúra bal oldalán láthatjuk a fehér lovon megérkező István fejedelmet, aki jobb kezével a megkötözött, térdre esett és lefejezett Koppányra mutat. István jobb kezének mutatóujja véres színű, s az ifjú fejedelem öltözetén is további vérfoltok láthatók: István tehát képi olva-

sat alapján Koppány vezér vérével szennyezte be magát. Az ifjú trónjelölt mögött feltűnik egy német lovag is, aki saját lovának gyeplőjén keresztül mintha hátulról „igazgatná”, irányítaná Istvánt. A magyar királyság várományosa tehát észre sem veszi, hogy őt most a háttérből befolyásolják, idegen érdekek szolgálatába állítják. Tiszván látását ugyanis megakadályozza a fején látható szürke színű „vaskalap”...

István arca és Koppány arca

István arcát oldalnézetből látjuk, nem fordul szembe velünk, tekintete a példátlanul kegyetlen ítéletet végrehajtó katonák felé irányul. Nehéz, szürke harci sisakja alól hátára hullámszik hosszú haja. Arcán megkönnyebbült, kissé önelégült fiatalos mosoly szalad át. Szemmel láthatóan még nem képes felmérni cselekedetének következményeit. Az általános képolvasati gyakorlatban az oldalt forduló fej, az oldalról látszó arcél azt jelenti, hogy István még csak útban van önmaga kiteljesedése felé. Szent István itt még csak véletlenül sem a „bölcс király”, aki a rábízott népet és országot okosan képes vezetni. Éppen ellenkezőleg, a legjobb esetben is csak azt mondhatjuk, útban van lényének „jobbik fele” felé. Aki most még láthatatlan, elérhetetlen, mert saját arcának, szellemiségének rosszabbik fele elzárja, kitakarja hozzá vezető utat. Ennek az útnak, önmaga jobbik felének megtalálásához Koppány vezér személyes áldozata segíti hozzá. Az ifjú István félarca majd egyszer a sokat tapasztalt Koppány egész arcában fog kiteljesedni...

István fejedelem éretlen, tökéletlen, ifjúkorabeli arculatával szemben Koppány vezér arca még földre hullott, élettelen voltában is érett, tapasztalt, bölcс és uralkodására termett királyi arc benyomását kelti fel a szemlélődőben. István tehát uralkodói életútjának elején áll, s arcának vonásairól ítélve, öntelt mosolyát érzékelve, nem rendelkezik még a megfelelő és szükséges élettapasztalattal. Ő az ifjúságában nem olyan, mint az 1116-ban trónralépő II. István, akiről azt írja a krónika, hogy *„bár serdületlen volt még, de értelmét már a kezében tartotta”*. Szent István tehát ebben a történelmi pillanatban még egész egyszerűen nem alkalmas egy olyan nagy és hatalmas ország kormányzására, mint amilyen a korabeli Magyarország volt. István és Koppány arcát, vagyis szellemisé-

gét „vizsgálva”, összehasonlítva, kettőjük közül mindenféleképpen Koppány vezér tűnik jártasabbnak és alkalmasabbnak a hatalom gyakorlásában. Koppány vezér arcát szemlélve megállapíthatjuk, hogy ő még végtelenül megalázott és alávetett helyzetében is megőrizte szellemiségének méltóságát. Még halálában is képes volt arra, hogy önmagával teljes azonosságát megőrizze: ő az, aki időtálló, maradandó értéket képvisel. Erre utal egyébként a fején látható fejedelmi süveg is. Még a lefejezés pillanatában sem hullik le Koppány vezér fejéről. A fején látható süveg itt az életben megszerzett szellemi tudás kifejezője. Koppány tehát egy olyan bölcsesség letéteményese, amely ha már az ember elsajátította, megszerezte, akkor nem hagyja el az élet válságos pillanataiban, a halálban és „túlvilági vándorlás” során sem. Ez a szó legteltesebb értelmében: örök tudás és örök bölcsesség. A fejedelmi süveg alsó szintje hóféhér, a teteje pedig aranyárga színű. A hóféhér tisztaságában fénylő és aranyszínűben ragyogó „szférák” Koppány szellemi erejének és hatalmának „szintjeit” jelentik. Az égbolton látható égítestek „nyelvezetére” lefordítva: a fehérén tűnődő a Telihold, az aranylóan ragyogó pedig a fényes Nap sávjának, útjának felel meg. De a fehér sáv, a fehér út magában hordozza még a csillagos égbolt életadó útjának, a Tejútnak a jelenlétét is. A sárga szín a Tejút „sárgálló” szakaszára utal, amelyről többek között a Szalmahullajtó út elnevezést kapta. Aki tehát ilyen uralkodói süveget visel, az pontosan tudja, hogy a Földről a Holdba, a Hold fénnel való teltségének idején a fény forrásának legközelebbi középpontjába, a Naphoz, onnan pedig az Isten útján, a Jézus útján (Tejút) keresztül A Fény Atyjának Birodalmába és Otthonába lehet eljutni. Aki Koppány fejedelem süvegét viseli, az ismeri azt a titokzatos és ősi utat, amelyen keresztül mindig haza lehet találni, s ha még százfelé is hasogatják, darabolják, akkor sem hal meg...

A vitézi próba

Koppány vezérrel az írott források látszólag nagyon keveset mondanak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bármit is elhallgatnának. Bonfini mondja a székely rovásírásról, hogy „kevés jellel sok értelmet” tudnak közölni, s lényegében ugyanez gondolat jelenik meg krónikáink

„szűkszávúságában” is. A Képes Krónika csak annyit árul el, hogy a somogyi dukátus ura „vitéz és hatalmas”, s hogy *Szár Zerind* volt az apja. A Szár Zerind mint minden archaikus név: beszélő név, tehát érdemes közelebből is megvizsgálni, s a „kevés jeltől” a tartalmas és szinte kimeríthetetlen mondanivalót kibontani. A Szár többek között a növényi élet útját, az élet folytonosságát, a növekedés tengelyét, az ég, a magasság felé fordulás irányát hordozza magában. A név második tagja, a Zerind pedig ennek a „felemelkedő” útvonalnak a sajátosságát határozza meg: a Zerind – Zerénd – Zaránd alakzatokban a zarándoklatra, a vallásos mozgásra, a Kozmosz földön történő bejárására, és a szent helyek lélekben történő összekapcsolására hívják fel a figyelmet.

A Szár Zerind névnek továbbá létezik egy olyan „megmagyarázó” vonulata is, amely a „szár szerinti” következással áll összefüggésben. Koppány vezér „szár szerin”, tehát lényegében egyenes úton foglalhatná el Magyarországr trónját. A középkori krónikás források tehát semmit nem hallgatnak el: Koppány egyenes úton, jogosan törekszik az uralkodói feladatok betöltésére. Koppány vezér alkalmasságának belső tulajdonságairól pedig azt olvashatjuk, hogy „vitéz volt és hatalmas”. Ez pedig egyáltalán nem üres meghatározás vagy szokásos kijelentés: a vitézség megvalósítása ugyanis a vitézi próbához volt kötve. S az, aki a vitézi próbát nem állta ki, a hősies áldozati utat nem tudta bejárni, az még ha királyi család gyermeke is volt, a vitézi méltóságot nem birtokolhatta. Egy népmese a következőképpen beszéli el a királyi beavatás „vitézi útját”: „Amikor a királyfi már felnövekedett, az apja elküldte vitézséget szerezni”. De magára a vitézi útra egy vénséges vén öregasszony vezet rá, s így tanítja a királyfit: „szerezd meg azt a lovat, amelyen apád hajdan vitézkedett.” Ezt követően pedig „azokat a ruhákat, melyeket apád hajdan viselt”. S végül „keresd fel a fegyvereket, melyekkel apád hajdan annyi csatában győzött”. A vitézség erénye és hatalma tehát egy hagyományláncolaton keresztül adódik át, az „ősök tanítják rá a fiatalokat”, s Koppány vezér bizonynyal a szent ősök vitézségének követését teljes mértékben megvalósította: „vitéz volt és hatalmas”. S vele szemben állt István –, egy olyan ifjú, akit „német módra öveztek fel”..., s akit Koppány talán le sem akart győzni, hiszen vitézek csak vitézek ellen hadakoznak...

Kiadványunk szerzői

Bakay Kornél dr.,	régész, múzeumigazgató (Kőszeg);
Berta Árpád dr.,	nyelvész, egyetemi docens, (JATE);
Cey-bert Róbert Gyula dr.,	gasztronómus (Bárdudvarnok);
Dúcz László,	solymász (Pomáz);
Galgóczi László dr.,	nyelvtörténész, főiskolai tanár (JGyTF);
Jaksa Helga,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Kassai Lajos,	lovasíjász (Kaposmérő);
Kósa Kinga,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Kunstár Tünde,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Nyulassy Ágnes,	főiskolai tanársegéd (JGyTF);
Pap Gábor,	művészettörténész (Budapest)
Paszternák István,	régész (Szeged);
Szántai Lajos,	mesekutató (Miskolci Egyetem);
Szegfű László dr.,	történész, tszv. főiskolai tanár (JGyTF);
Tóth Sándor László dr.,	történész, tszv. egyetemi docens (JATE);

Konferenciánk második napján tartott előadást Dr. Püspöki Nagy Péter *Árpád fejedelem birtokadományai a kisebb katonai vezetők szállásbirtokai és falunalapításai fényében* címmel. A kötet szerkesztésének befejezéséig eltelt közel háromnegyed év alatt az előadó többszöri kérésünk ellenére sem küldte el tanulmányának kéziratát tanszékünkre, így azt – sajnálattal – mellőzni kényszerültünk. A szerk.

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNESZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Főszerkesztő-helyettes: KISS GÁBOR

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, JAKSA HELGA,

KÁKONYI GELLÉRT, SIKET ZOLTÁN

Főmunkatársak: NAGY TAMÁS, JANCSÁK CSABA

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.

Lapengedély: B/KUL/523/SS/1993.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon: 62/456-090.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;

ősszel: szeptember–október, november–december hónapokban.

A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A főiskola Történettudományi Tanszékén

megrendezett konferenciák előadásai

a BELVEDERE Kiskönyvtár

sorozatban jelennek meg.

ISSN 1217-3495

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNESSHALLGATÓINAK LAPJA

KISKÖNYVTÁR

A sorozatban eddig megjelent kiadványok

1. *Mátyás király emlékére — halálának 500. évfordulóján*
Szerkesztette: Annus Gábor és Szegfű László. Megjelent: Szegeden 1990-ben, 56 oldalon, 300 példányban. [Elfogyott]
2. *Széchenyi István — emlékülés születésének 200. évfordulóján (1991. október 16.)*
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1991. 36 o., 300 pld.
3. *Emléknapok történelmünk utolsó fél évszázadáról (1991–1992)*
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 48 o., 300 pld.
4. *A tatárok kivonulásának 750. évfordulója — Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén (1992. április 27.).*
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 52 o., 300 pld.
5. *Kossuth Lajos születésének 190. évfordulója — Emlékülés a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1992. november 25.). Szerk.: Nagy Tamás. Megj.: Szeged, 1995. 29 o., 750 pld. [A Belvedere Meridionale VII. évf. 1–2. sz. mellékleteként.]*
6. *A tanítványait szerető, tisztelő, megbecsülő ember — Emlékülés Eperjessy Kálmán születésének centenáriuma a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1993. február 11.). Szerk.: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Szegfű László. Megj.: Szeged, 1995. 48 o., 500 pld. [Elfogyott]*
7. *„Nem búcsúzom...” — Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére (1993. december 7.)*
Szerk.: Szegfű László – Nagy Tamás. Megj.: Szeged, Generalia, 1994. 100 o., 300 pld.
8. *Kossuth Lajos halálának századik évfordulója — Emlékülés a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1994. március 28.). Szerk.: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Zakar Péter. Megj.: Szeged, 1995. 60 o., 300 pld. [Elfogyott.]*
9. *Honfoglalási emléknapok — Tudományos konferencia a honfoglalás 1100. évfordulója emlékére a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1995. szeptember 27–29.). Szerk.: Jancsák Csaba – Kósa Kinga – Nagy Tamás – Nyulassy Ágnes. Szeged, 1996, 168 o., 500 pld.*
10. *Szegfű László: Ősi szellemi örökségünk I. (Gondolatok az ősi magyar hitvilágról)*
Szerzői kiadás. Szeged, 1996. 134 o., 500 pld.

* * *

A megjelent kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a JGYTF Történettudományi Tanszékén.
Címünk: 6723 Szeged, Hatryas sor 10. Tel.: 62/456-090